

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

Fuat KARABULUT

SUFYAN B. UYEYNE (H.107/198)
ve HADİS İLMİNDEKİ YERİ

DOKTORA TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. İbrahim BAYRAKTAR

ERZURUM – 2007

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu çalışma, Temel İslam Bilimleri Anabilim Hadis Bilim Dalında jürimiz tarafından Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof.Dr. Kemal SANDIKÇI

Jüri Üyesi

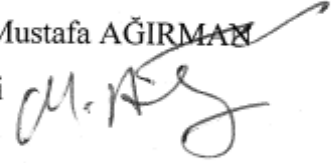
Prof.Dr. İbrahim BAYRAKTAR

Danışman/Jüri Üyesi

Doç.Dr. Mustafa AĞIRMAN

Jüri Üyesi

Y.Doç.Dr. Tevhit BAKAN

Jüri Üyesi

Y.Doç.Dr. Nihat YATKIN

Jüri Üyesi

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. 01 / 06 / 2007

Prof.Dr. Vahdettin BAŞCI

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	IV
ABSTRACT.....	V
ÖNSÖZ.....	VI
KISALTMALAR	VIII
GİRİŞ	1
1- SUFYAN B. UYEYNE’NİN YAŞADIĞI DÖNEM.....	1
1.1. Emeviler Dönemi	1
1.1.1. Emeviler döneminde siyasi hayat.....	1
1.1.2. Emeviler döneminde sosyal hayat.....	7
1.1.3. Emeviler’de asabiyet.....	7
1.1.4. Emeviler döneminde ilmî hayat	9
1.2. Abbasiler Dönemi	11
1.2.1. Abbasiler döneminde siyasi hayat.....	11
1.2.2. Abbasiler döneminde sosyal hayat.....	19
1.2.3. Abbasiler döneminde ilmî hayat	20
2. SUFYAN B. UYEYNE’NİN İDARECİLERLE İLİŞKİSİ.....	21
3. DÖNEMİN İLMÎ ANLAYIŞI	23
BİRİNCİ BÖLÜM.....	30
1. SUFYAN B. UYEYNE’NİN HAYATI, KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ	30
1.1. Hayatı ve Kişiliği	30
1.1.1. İsmi, nesebi, künyesi ve lakabı.....	30
1.1.2. Doğumu ve ailesi.....	31
1.1.3. Evliliği.....	35
1.1.4. Geçimi	36
1.1.5. Eğitimi.....	38
1.1.6. Hocaları	39
1.1.7. Talebeleri.....	50
1.1.8. Şahsiyeti	52

1.1.8.1. Ahlâkı	52
1.1.8.1.1. Zühdü- takvası ve verâi	54
1.1.8.1.2. Mütevazî oluşu	56
1.1.8.1.3. İlmiyle amil olması	57
1.1.8.2. Bir alim olarak Sufyan b. Uyeyne	58
1.1.8.2.1. Tefsirciliği	62
1.1.8.2.2. Fıkıhçılığı	68
1.1.8.2.3. Kelam (Akaid) ile ilgili görüşleri	73
1.1.8.2.3.1. İmanın artması ve azalması meselesi	73
1.1.8.2.3.2. Allah'ın sıfatları meselesi	77
1.1.8.2.3.3. Ru'yetullah	79
1.1.8.2.3.4. Halku'l-Kur'an meselesi	79
1.1.9. Yaptığı hacları ve vefatı	81
1.2. Eserleri Ve Kütüb-İ Site İmamlarına Etkisi	82
1.2.1. Eserleri	82
1.2.1.1. el-Cami'	84
1.2.1.2. Cüz'ü Sufyan b. Uyeyne	87
1.2.1.3. Tefsiru Sufyan b. Uyeyne	89
1.2.2 Kütüb-i Site imamlarına etkisi	92
İKİNCİ BÖLÜM	94
2. SUFYAN B. UYEYNE'NİN HADİS İLMİNDEKİ YERİ VE CERH – TA'DİL İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ	94
2.1. Hadis İlmindeki Yeri	94
2.1.1. Hadis öğrenimine başlaması	94
2.1.2. Hadis öğrenmek için yaptığı yolculuklar	98
2.1.2.1. Medine'ye yolculuğu	99
2.1.2.2. Mekke ile Kûfe arasındaki yolculukları	99
2.1.2.3. Bağdat'a yolculuğu	101
2.1.2.4. Yemen'e yolculuğu	101
2.1.3. Hadis ve Hadis Usûlü'nün bazı meseleleriyle ilgili görüşleri	102
2.1.3.1. Sünnetin bağlayıcılığı	103

III

2.1.3.2. Hadislerde nesh	104
2.1.3.3. Hadislerin mana ile rivayeti	106
2.1.3.4. Rivayet metodu	109
2.1.3.4.1. Hadislerin alınması (tahammulu'l-hadis).....	109
2.1.3.4.2. Şeyhi tam olarak duyamama	112
2.1.3.4.3. Rivayet sırasında bazı ravileri değerlendirmesi	113
2.1.3.4.4. Ravilerin hayatlarıyla ilgili bilgiler vermesi	114
2.1.3.5. Sahih Hadis tanımı	116
2.2. Cerh ve Ta'dil ile İlgili Görüşleri.....	118
2.2.1. Cerh ve ta'dil metodu	121
2.2.1.1. Cerh ve ta'dille ilgili genel değerlendirmeleri	121
2.2.1.2. Ravi değerlendirmelerinde mukayeseli tenkidde bulunması	123
2.2.1.3. Fıkhı bilmeyi ta'dilde tercih sebebi olarak görmesi.....	124
2.2.1.4. Ravinin adaletinin sübutu	125
2.2.1.5. Bid'at ehlinde hadis rivayeti	125
2.2.1.6. Hadis uyduranların durumu.....	126
2.2.2. Cerh ve ta'dil açısından Sufyan b. Uyeyne	127
2.2.2.1. Kendisine yönelik ta'dil değerlendirmeleri.....	127
2.2.2.2. Kendisineyöneltlen bazı tenkidler.....	131
2.2.2.2.1. Hadisleri karışırması (ihtilat).....	131
2.2.2.2.2. Tedlis yapması.....	134
2.2.2.2.3. Şiflik iddiası.....	136
2.2.2.2.4. Arap ırkçılığıyla itham edilmesi.....	138
SONUÇ	141
EKLER	143
EK-1	143
EK-2.....	152
BİBLİYOGRAFYA.....	161
ÖZGEÇMİŞ.....	169

ÖZET**DOKTORA TEZİ****SUFYAN B. UYEYNE ve HADİS İLMİNDEKİ YERİ****Fuat KARABULUT****Danışman: Prof. Dr. İbrahim BAYRAKTAR****2007- Sayfa: VIII + 169****Jüri: Prof. Dr. İbrahim BAYRAKTAR****Prof. Dr. Kemal SANDIKÇI****Doç. Dr. Mustafa AĞIRMAN****Yrd. Doç. Dr. Tevhit BAKAN****Yrd. Doç. Dr. Nihat YATKIN**

Bu çalışmada, Etbâu't-Tabî'n döneminin önemli hadisçilerinden olan Sufyan b. Uyeyne el-Hilalî'nin hayatı ve hadisçiliği ele alınmıştır. Bu amaçla, özellikle tabakât kitaplarında İbn Uyeyne'ye atfedilen bilgiler yardımıyla Sufyan b. Uyeyne profili ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Dolayısıyla ilk olarak Sufyan b. Uyeyne'nin yaşadığı dönemdeki siyasi ve sosyal yapının, ailesinin ve hocalarının, şahsiyetinin inşasındaki etkileri ortaya konulmuştur.

Diğer taraftan, Sufyan b. Uyeyne'nin hem bir ravi, hem de bir hadis alimi olarak takip ettiği yöntemler ele alınmış, ayrıca ona yöneltelen eleştiriler ve bu eleştirilerin değerlendirilmeleri ortaya konulmaya gayret edilmiştir.

Çalışma biri giriş olmak üzere üç bölümden meydana gelmektedir. Giriş bölümünde, Sufyan b. Uyeyne'nin yaşadığı dönemin siyasî, sosyal ve ilmî yapısı incelenmiştir.

Birinci bölümde, İbn Uyeyne'nin hayatı, diğer dinî ilimlerdeki konumu ve şahsiyeti ele alınmıştır.

İkinci bölümde ise hadisçiliği ele alınmıştır. Ayrıca verilen iki ekle de "Cüz'ü Sufyan b. Uyeyne" adlı eserinin metni ve sened şeması verilmiştir.

ABSTRACT**Ph.D. THESIS****SUFYAN B. UYAYNA and HIS PLACE IN HADITH SCIENCE****Fuat KARABULUT****Supervisor: Prof. Dr. İbrahim BAYRAKTAR****2007- Page: VIII + 169****Jury: Prof. Dr. İbrahim BAYRAKTAR****Prof. Dr. Kemal SANDIKÇI****Assoc. Prof. Mustafa AĞIRMAN****Assist. Prof. Tevhit BAKAN****Assist. Prof. Nihat YATKIN**

In this study, as a hadith scholarship Sufyan b. Uyayna el-Hilalî's life and his hadith scholarship have been studied. In this aim, Ibn Uyayna's profile has been formed by information attributed to him in the hadith biography dictionaries.

In this aim, Sufyan b. Uyayna's first effect of the political social structure in this period, his family and his teacher have been brought up.

In the other hand, Sufyan b. Uyayna as a hadith transmitter and a hadith scholarship, his methods have been dealt with. And to put forward to criticize by the critiques to direct his.

This study has contained tree chapter. In the introduction chapter political and social structure that Ibn Uyayna's lived in have been searched.

In the first chapter, his life, personality and position in the other religious sciences have been searched.

In the second chapter, his hadith to deal with. Furthermore, his "Cuz'u Sufyan b. Uyayna" named work's to given text and sanad scheme.

ÖNSÖZ

İslam alimleri, hicrî birinci asırdan itibaren İslam Dini'nin daha iyi anlaşılabilmesi için çalışmalar ortaya koymuşlar ve bunun neticesinde de çeşitli ilim dalları teşekkül etmeye başlamıştır. Hadis/Sünnet, İslam'ın Kur'an'dan sonra ikinci kaynağı olması sebebiyle özel bir ilgiye mazhar olmuştur. Bundan dolayı, ilk ortaya çıkan ilim dallarından birisi de Hadis olmuştur.

İslamî ilimler arasında önemli bir yere sahip olan Hadis, sahabe döneminden itibaren büyük çalışmaların ve gayretlerin olduğu bir dal haline gelmiştir. Peygamber'in (s.a.v.), Kur'an'ın hem mübelliği ve aynı zamanda da müfessiri ve mübeyyini olması hasebiyle, “O'nun sözleri, davranışları ve ikrarları” demek olan Sünnet'e ilgi hep canlı kala gelmiştir. Peygamber'in (s.a.v.) hadislerinin/sünnetlerinin kaybolmaması için olağan üstü bir çaba gösterilmiştir. Bu süreçte hadisler, bir kısmı yazıyla tespit edilmiş olsa da, öncelikle şifahen nakledilmiş, daha sonra da yazılı olarak nakledilmeye başlanmıştır. Hicrî ikinci asra gelindiğinde artık hadisler toplanmaya ve tedvin edilmeye başlanmış ve ilk meyvelerini de vermeye başlamıştır. Hicrî üçüncü asırdaki tasnif dönemine kaynaklık etmesi bakımından, bu dönemde yazılmış olan hadis kaynakları büyük bir önem arz etmektedirler.

Başta sahabe olmak üzere, tabiûn ve etbau't-tabiîn, adeta hayatlarını hadis/sünnet malzemesinin toplanması ve tedvinine vakfetmişlerdir. Bu olağan üstü çalışmalar neticesinde, hicrî ikinci asrın ortalarından itibaren *sahife*, *cüz'*, *camî*, *müsned*, *muvatta'* türlerinde eserler meydana çıkmıştır. Bu dönemde eser veren alimlerden birisi de çalışmamıza konu olan Sufyan b. Uyeyne'dir. Sufyan, günümüze kadar ulaşmamış olsa da kaynakların delaletiyle varlığını öğrendiğimiz “el-Camî”i, Ebu Yahya Zekeriya b. Yahya rivayeti olup, Sa'd b. Abdilhamid es-Sa'denî tahkikiyle neşredilen “Cüz'ü Sufyan b. Uyeyne” ve Ahmed Salih Muhayirî tahkikiyle de neşredilen “Tefsiru Sufyan b. Uyeyne” adlı eserleriyle bu dönemin en velûd alimlerinden biri olduğunu göstermektedir.

Konuyu tespit aşamasında, hem döneminin en önemli muhaddislerinden olması, hem de kendisinden sonraki dönemi/dönemleri etkileyen bir alim olması nedeniyle, Sufyan b. Uyeyne üzerine bir çalışma yapmaya karar verdik. Ayrıca İmam Şafiî, Buharî'nin hocası el-Humeydî ve İmam Ahmed b. Hanbel gibi alimlere hocalık yapmış olması da Sufyan b. Uyeyne'yi araştırma konusu etmemizde çok etkili olmuştur.

Dolayısıyla hadis/sünnet alanında yapılmış olan çalışmaları tam olarak anlayabilmek için ilk dönemlerden başlayarak, bu alanın kat ettiği aşamaları iyice öğrenmek gerekir. Bunun için de bu dönemlerde şahsiyetleri ve ortaya koydukları ilmi ürünleriyle temayüz etmiş ve kendilerinden sonraki dönemleri etkilemiş olan alimlerin hayatları, ilmi faaliyetleri ve metotları incelenmelidir. Sufyan b. Uyeyne de, kendi dönemine ve kendisinden sonraki dönemlere yön veren alimlerden olması sebebiyle incelenmesi gereken alimlerden biridir.

“Sufyan b. Uyeyne ve Hadis İlmindeki Yeri” adını verdiğimiz bu çalışmamız, bir giriş ve iki bölüm olarak tanzim edilmiştir. Girişte; İbn Uyeyne’nin yaşadığı dönemin siyasi, sosyal, ilmi özellikleri ve dönemin ilim anlayışı olabildiğince özet bir şekilde verilmeye gayret edildi.

Birinci bölümde; Sufyan b. Uyeyne’nin doğumu, ailesi, hocaları, talebeleri, eğitim hayatı, eserleri ve hadis ilmi dışındaki dini ilimlerdeki konumu ve bu konulardaki görüşleri örneklerle verilmeye gayret edildi. Kendisine ait rivayetlerin güvenilirliği açısından önemlerine binaen hocalarının cerh-ta’dil durumları kısaca verilmeye çalışıldı.

İkinci bölümde ise; Sufyan b. Uyeyne’nin hadis ilmindeki konumu, hadis öğrenimine başladığı dönemden başlayarak, rivayet metodu, hadis ve hadis usûlünün bazı konularıyla ilgili görüşleri, cerh-ta’dil metodu, kendisinin cerh-ta’dil durumu, kendisine yöneltilen bazı tenkitler işlenmeye çalışıldı.

Ayrıca çalışmanın sonuna eklenen iki ekle de Sufyan b. Uyeyne’nin Cüz’ü’nün metni ve bu cüz’ü rivayet eden ravilerin sened şemaları verildi.

Bu çalışmanın yapılması süresince rehberliğini ve yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. İbrahim BAYRAKTAR’a, tez izleme komitesinde bulunan hocalarım Doç. Dr. Mustafa AĞIRMAN ve Yrd. Doç. Dr. Tevhit BAKAN’a teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Ayrıca yardımlarından dolayı Hadis Bilim Dalı hocalarından Doç. Dr. Selçuk COŞKUN’a, tezi baştan sona çok büyük bir titizlikle okuyup rehberlik eden Yrd. Doç. Dr. Nihat YATKIN’a ve tezin bilgisayarda yazılması ve okunmasında katkıları olan meslektaşım Muhammed KIZILGEÇİT’e teşekkürlerimi sunarım.

KISALTMALAR

A.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.t.	: Adı Geçen Tez
a.g.m	: Adı Geçen Makale
a.g.md	: Adı Geçen Madde
a.s.	: Aleyhi's-Selam
AÜİF	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
b.b.	: Bab Başlığında Geçmektedir
Bkz.	: Bakınız
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Çev.	: Çeviren
h.	: Hicrî
MÜİFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
ö.	: Ölüm Tarihi
Tah.	: Tahric Eden
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Thk.	: Tahkik eden
Trc.	: Tercüme eden
Trsz.	: Tarihsiz
s.a.v.	: Sallallahu Aleyhi Ve Sellem
vd.	: Ve Devamı

GİRİŞ

1.SUFYAN B. UYEYNE'NİN YAŞADIĞI DÖNEM

Sufyan b. Uyeyne, Emevî Devleti'nin sonbaharı sayılabilecek olan duraklama, gerileme ve yıkılma dönemleri ve Abbasî Devleti'nin ilkbaharı sayılan doğuş ve gelişme dönemlerine tanık olmuş bir âlimdir.

Sufyan b. Uyeyne; Emevîlerden; Hişam b. Abdilmelik (105-125/724-743), Velid b. Yezîd b. Abdilmelik (125-126/743-744), Yezîd b. Velid b. Abdilmelik (126/744), İbrahim b. Velid b. Abdilmelik (126-127/744-745) ve Mervan b. Muhammed (127-132/745-750) dönemlerini görmüştür.

Abbasîlerden ise; Ebu'l-Abbas es-Seffah (132–136/750-754), Ebu Ca'fer el-Mansur (136-158/754-775), el-Mehdi (158-169/775-785), el-Hâdi (169-170/785-786), Hârun er-Reşid (170-193/786-809) ve el-Emin (193-198/809-813) dönemlerine şahit olmuştur. Sufyan b. Uyeyne (ö. 198/813), el-Emin'in öldürülüp, yerine el-Me'mûn'un hilafet makamına geçtiği yıl vefat etmiştir.

Sufyan b. Uyeyne'yi daha iyi tanıyabilmek ve anlayabilmek için yaşadığı dönemin siyasal, sosyal, ekonomik ve ilmi hayatını öğrenmek gerekmektedir. Binaenaleyh biz de bu çalışmamızda Sufyan b. Uyeyne'nin tanık olduğu iki dönemi, Emevîlerin son dönemiyle Abbasîlerin ilk dönemlerini, ana hatlarıyla incelemeye gayret edeceğiz.

1.1. Emevîler Dönemi

1.1.1. Emevîler Döneminde Siyasi Hayat

Sufyan b. Uyeyne'nin tanıklık ettiği ilk Emevî halifesi Hişam b. Abdilmelik'tir (h. 105–125/m. 724-743).

Hişam, kardeşi Yezîd b. Abdilmelik'in ölümünden sonra hilafet makamına geçmiştir. Hişam, Ömer b. Abdilaziz'in mevaliye (Arap asıllı olmayan Müslümanlara) karşı takip ettiği yumuşak siyaset neticesinde hazineye meydana gelen açığı kapatmak için, onlara kaldırmaları mümkün olmayan ağır vergiler yüklemiştir. Bunun sonucunda da bu dönemde mevali kaynaklı veya mevalinin desteklediği bazı ayaklanmalar meydana gelmiştir. Bu mali politika Abbasî ihtilalinin destekçilerini arttıran sebeplerden birisi

olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu ayaklanmalardan biri Haris b. Süreyc'in (ö. 128/746)¹ mehdi olduğu iddiasıyla başlattığı ayaklanmadır. Seyhan Nehri civarında birçok şehrin istilasını ile devam eden bu ayaklanma, Horasan valisi Esed b. Abdillâh el-Kasrî'nin (ö. 120/738)² müdahalesiyle hızlı bir şekilde bastırılmıştır. Ayaklanmanın önderi Haris b. Süreyc, Türklere sığınarak canını kurtarabilmiştir.³

Bu dönemde meydana gelen ayaklanmalar içerisinde en fazla kayda değer olanı Zeyd b. Ali b. Zeynelabidin b. Hüseyin b. Ali'nin (ö. 122/740)⁴ önderliğini yaptığı Ehl-i Beyt ayaklanmasıdır. Söz konusu ayaklanma Hişam'ın, Halid b. Abdillâh el-Kasrî'nin (ö. 126/743)⁵ yerine Kûfe valiliğine atadığı Yusuf b. Ömer es-Sakafî'nin çok sert müdahalesiyle bastırılmış ve Zeyd b. Ali b. Zeynelabidin b. Hüseyin b. Ali'nin h.122 yılında, alınına aldığı bir ok yarası neticesinde öldürülmesiyle sonuçlanmıştır.⁶

Ehl-i Beyt'e karşı yürütülen bu sert siyaset büyük tepkilere yol açmış ve Ebu Hanife (ö. 150/767), Sufyan es-Sevrî (ö. 161/768), Sufyan b. Uyeyne (ö. 198/813) gibi fıkıh ve hadis âlimlerinin ileri gelenleri, Emevî uygulamalarına karşı ortak bir tavır

¹ ÖZKUYUMCU, Nadir, Haris b. Süreyc, *DİA*, İstanbul, 1997, XVI/201.

² ÖZAYDIN, Abdülkerim, Esed b. Abdillâh el-Kasrî, *DİA*, İstanbul, 1995, XI/365.

³ HASAN, İbrahim Hasan, *Siyasî-Dinî-Kültürel İslâm Tarihi*, Çev. İsmail Yiğit-Sadrettin Gümüş, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1987, I/421.

⁴ Zeyd b. Ali'nin Terceme-i hali için bkz. İbn Sa'd, Ebu Abdillâh el-Basrî, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, Dâru Sâdır, Beyrut, trsz., V/325.

⁵ ÖZAYDIN, Halid b. Abdillâh el-Kasrî, *DİA*, İstanbul, 1997, XV/281-282.

⁶ İbn Sa'd, *A.g.e.*, V/325-326; es-Suyutî, Celaluddin Abdurrahman b. Ebi Bekr, *Tarihu'l-Hulefâ*, Thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Matbaatu's-Saade, Mısır, 1902, s. 247-249; et-Taberî, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1407/1987, VII/200; İbnu'l-Esîr, Ebu'l-Hasan İzzeddin Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed eş-Şeybanî el-Cezerî, *el-Kamil fi't-Tarih*, Trc. Ahmet Ağırakça, Yunus Apaydın, Abdülkerim Özaydınlı, Zülfikar Tüccar, M.Beşir Eryarsoy, Bahar Yayınları İstanbul, 1985, V/261; İbn Hallikan, Ebu'l-Abbas Şemsuddin Ahmet b. Muhammed, *Vefeyâtu'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân*, Thk. İhsan Abbas, Daru's-Sekafe, Beyrut, 1968, V/122; HASAN, *A.g.e.*, I/421-422; Vagleri, Laura Veccia, *Raşid Halifeler ve Emevîler Dönemi*, Çev. İlhan Kutluer, İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti, Hikmet Yayınları, İstanbul, 1988, I/108; YILDIZ, H. Dursun, *Doğuştan Günümüze İslâm Tarihi*, Çağ Yayınları, İstanbul, 1989, II/418; SIRMA, İhsan Süreyya, *Emevîler Dönemi Hilafetten Saltanata*, Beyan Yayınları, İstanbul, 1990, s. 118-119; AĞIRAKÇA, Ahmet, *Emevîler Döneminde Kıyamlar*, Şafak Yayınları, İstanbul, 1994, s. 265-284; ALGÜL, Hüseyin, *İslâm Tarihi*, Gonca Yayınevi, İstanbul, 1997, III/134-135.

sergilemiş, Ehl-i Beyt mensuplarınca Emevîler aleyhine girişilen ayaklanmaları desteklemişlerdir.⁷

Hişam b. Abdilmelik döneminde meydana gelen olaylar bunlarla sınırlı değildir. Bunların dışında Berberî, Haricî, Beyan b. Sem'an (ö. 119/737)⁸ ve Ebu Mansur el-İclî (ö. 123/741)⁹ isyanları kayda değer olaylar olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁰

Hişam b. Abdilmelik döneminde meydana gelen olaylardan biri de, Gaylan ed-Dımaşkî'nin (ö. 120/738)¹¹ öldürülmesidir. Kaderi inkâr eden bir kişi olması hasebiyle Ömer b. Abdilaziz döneminde gözaltına alınmış ve tövbe etmesi istenmiştir. Kendisi tövbe edince de serbest bırakılmıştır. Ancak Ömer b. Abdilaziz'in ölümünden sonra tekrar eski görüşlerini yaymaya çalışan Gaylan, Hişam b. Abdilmelik tarafından yakalatılarak el-Evzai ile tartıştırılmış, tartışma sonucunda tövbeye davet edilmiş, tövbe etmeyince de feci bir şekilde öldürülmüştür.¹²

Ca'd b. Dirhem (ö. 124/742)¹³ ise, "Halku'l-Kur'an", "İnsanın Fiilleri" ve "Allah'ın Sıfatları" konularındaki fikirleri sebebiyle öldürülmüştür. "Halku'l-Kur'an" fikrini ilk defa kelami bir tartışma haline getiren Ca'd b. Dirhem ve Cehm b. Safvân'ın (ö. 128/745-46)¹⁴ ölümlerinden sonra, görüşleri muhafazakâr âlimlerce sakıncalı görülmüş ve şiddetli bir şekilde tenkide uğramıştır. Bu da meselenin gündemden düşmesi sonucunu doğurmuştur.¹⁵

Hişam, genel olarak tedbirli siyaset anlayışıyla bilinmektedir. Ancak özellikle Zeyd b. Ali b. Zeynelabidin b. Hüseyin b. Ali ayaklanmasıyla beraber Ehl-i Beyt'e karşı olan çok sert sayılabilecek politikası nedeniyle tenkide uğramıştır.

⁷ ÖZPINAR, Ömer, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2005, s. 35.

⁸ GÖLCÜK, Şerafettin, Beyan b. Sem'an, *DİA*, İstanbul, 1992, VI/28-29; Beyan b. Sem'an İsyanı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. TUCKER, F.William, *Beyan b. Sem'an ve Beyaniyye: Emevî Irak'ın Şit Aşırıları*, Çev. Yusuf Benli, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c. III sayı: 1, 2003, s. 217-232.

⁹ FİĞLALI, Ethem Ruhi, Ebu Mansur el-İclî, *DİA*, İstanbul, 1994, X/181-182.

¹⁰ ATÇEKEN, İsmail Hakkı, *Devlet Geleneği Açısından Hişam b. Abdilmelik Dönemi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2001, s. 66 vd.

¹¹ KOÇYİĞİT, *Hadis Tarihi*, s. 128; TUNÇ, Cihat, Gaylan ed-Dımaşkî, *DİA*, İstanbul, 1996, XIII/414-415.

¹² KOÇYİĞİT, Talat, *Hadis Tarihi*, AÜİF Yayınları, Ankara, 1988, s. 128.

¹³ Ca'd b. Dirhem hakkında detaylı bilgi için bkz. ÖZ, Mustafa, Ca'd b. Dirhem, *DİA*, İstanbul, 1992, VI/542-543.

¹⁴ GÖLCÜK, Cehm b. Safvân, *DİA*, İstanbul, 1993, VII/233-234.

¹⁵ YAVUZ, Yusuf Şevki, Halku'l-Kur'an, *DİA*, İstanbul, 1997, XV/371-375.

Saltanatının ilk dönemlerinde kanaatkâr bir yönetici görüntüsü veren Hişam, sonraki dönemlerde cimriliği ve mal edinme hırsıyla bilinen bir şahsiyet haline gelmiştir. Hişam'daki bu anlayış değişikliği, onun gözüne girmek isteyen valileri merkezi hazineye daha çok vergi geliri aktarmaya yöneltmiştir. Sonuçta da halkın ağır vergilerle yüzleşmesi kaçınılmaz olmuştur. Halk maruz kaldığı ağır mali yükümlülükler nedeniyle ayaklanmalara destek vermiş veya sessiz kalmışlardı. Emevî Devleti için sonun başlangıcını hazırlayan önemli etkenlerden birisi de halka yüklenen bu ağır vergilerdir.¹⁶

Hişam b. Abdilmelik 125/743 tarihinde Rusafe'de vefat etmiştir.¹⁷

Velid b. Yezîd b. Abdilmelik (h. 125–126/m.743–744), amcası Hişam'ın vefatından sonra hilafet makamına geçmiştir.

Zevk, safa ve içkiye olan aşırı düşkünlüğü, Allah'ın haram kıldığı şeyleri çiğneyen yapısı nedeniyle kendisine “Fasık Velid” lakabı verilmişti.¹⁸

İbn Şihab ez-Zuhrî (ö.124/742), defalarca Hişam b. Abdilmelik'e, Velid b. Yezîd'i veliahtlıktan azletmesi gerektiğini, onun hilafet makamına layık olmadığını telkin etmesine rağmen, Hişam, Velid'i veliahtlıktan azletmeye cesaret edememiştir.¹⁹

Amcası Hişam'ın biriktirdiği devlet hazinesini har vurup harman savuran Velid'in durumu Emevî hanedanını da rahatsız etmiş ve nihayet onun saltanatına son vermek için harekete geçmişler ve bu hareketin öncülüğünü de Yezîd b. Velid b. Abdilmelik yapmıştır. Etrafa çok paralar dağıtan Yezîd b. Velid, yaptığı etkili nutuklarıyla dindar kişilerin de desteğini almış ve bu hareket 27 Cemaziye'l-Ahir 126/744 tarihinde Velid b. Yezîd b. Abdilmelik'in öldürülmesi ve kafasının kesilerek sokaklarda dolaştırılmasıyla sonuçlanmıştır.²⁰

¹⁶ es-Suyutî, *Tarihu'l-Hulefâ*, s. 247–249; et-Taberî, *A.g.e*, VII/200; İbnu'l-Esîr, *A.g.e*, V/261; HASAN, *A.g.e*, I/421–422; SIRMA, *Emevîler Dönemi*, s. 118–119; YILDIZ, *A.g.e*, II/418; ALGÜL, *A.g.e*, III/134–135; ATÇEKEN, *A.g.e*, s. 63.

¹⁷ es-Suyutî, *A.g.e*, s. 247–249; et-Taberî, *A.g.e*, VII/200; İbnu'l-Esîr, *A.g.e*, V/261; HASAN, *A.g.e*, I/421–422; SIRMA, *A.g.e*, s. 118–119; YILDIZ, *A.g.e*, II/418; ALGÜL, *A.g.e*, III/134–135; ATÇEKEN, *A.g.e*, s. 263; el-Hudaribek, Muhammed, *ed-Devletu'l-Emeviyye*, Thk. Muhammed el-Osmanî, Daru'l-Kalem, Beyrut, 1986, s. 545.

¹⁸ es-Suyutî, *A.g.e*, s. 250.

¹⁹ es-Suyutî, *A.g.e*, s. 251.

²⁰ es-Suyutî, *A.g.e*, s. 251, et-Taberî, *A.g.e*, IV/222,235; YILDIZ, *A.g.e*, II/426–427.

Velid'in kanlı bir darbeyle tahttan indirilmesinden sonra hilafet makamına Yezîd b. Velid b. Abdilmelik geçmiştir (h. 126/744).²¹

Abid ve zahid bir kişiliğe sahip olan Yezîd b. Velid, hilafet makamına geçer geçmez Ömer b. Abdilaziz'i örnek aldığını söyleyerek, adaletli, şefkatli ve merhametli bir yönetim göstereceğini beyan etti. Hilafet makamına gelince irad ettiği hutbede; halkı kendi yönetimini denetlemeye ve söz verdiği şeyleri yapmaması halinde kendisini iktidardan azletmeye çağırması, siyaset anlayışındaki ayrıcalıklar olarak göze çarpmaktadır. Kısa süren ömrü sadece altı ay hilafet makamında kalmasına müsaade etmiştir. Bu kısa süre içerisinde ancak vergileri adaletli yapmaya çalışabilmiştir. Ayrıca ordunun bir kısmının özellikle de Hicaz ordusunun maaşlarını azaltması sebebiyle "Nakıs Yezîd" lakabıyla anılmıştır. Yezîd b. Velid'in 12 Zilhicce 126/744 tarihinde vebadan vefat ettiği bildirilmektedir.²²

Mu'tezili bir anlayışa sahip olan Yezîd için İmam Şafii (ö. 204/819): "Yezîd tahta geçince insanları kaderiyeye çağırdı. Gaylan'ın (ed-Dımaşkî) ashabıyla yakınlaştı" demektedir.²³

Yezîd b. Velid'in vefatından sonra İbrahim b. Velid halife olduğunu ilan etti (126-127/744-745). Bunu duyan Ermeniyeye valisi Mervan b. Muhammed, İbrahim'in velayetini kabul etmeyerek Suriye bölgesine doğru yöneldi. İbrahim'in, ağabeyi Nakıs Yezîd tarafından veliaht tayin edilip edilmediği de tartışmalıdır. Hatta veliaht tayin edilmediğiyle ilgili görüşler daha ağırlıklıdır. İbrahim ancak 70 gün kadar bir süre tahta kalabildi. Kendisine bütün müslümanlar biat etmedikleri gibi halife kabul edilip edilmediği de şüphelidir. Onun içindir ki bazı tarihçiler İbrahim'i Emevî halifeleri arasında saymamaktadırlar.²⁴

İbrahim idarecilikte zayıf olan bir devlet adamıydı. Mervan kendisine karşı isyan bayrağını açınca, kısa bir süre sonra kendi kendisini halifelikten hal' edip, Mervan'a biat

²¹ es-Suyutî, *Tarihu'l-Hulefâ*, s. 252.

²² es-Suyutî, *A.g.e.*, s. 252–253; et-Taberî, *A.g.e.*, IV/272; Mes'ûdî, Ebu'l-Hüseyn Ali b. Hüseyin, *Murûcu'z-Zeheb*, Mısır, 1964, III/233–234; HASAN, *A.g.e.*, I/423–424; ALGÜL, *A.g.e.*, III/137; SIRMA, *Emevîler Dönemi*, s. 124–125; YILDIZ, *A.g.e.*, II/428; el-Hudaribek, *ed-Devletu'l-Emeviyye*, s. 550.

²³ es-Suyutî, *A.g.e.*, s. 253.

²⁴ el-Hudaribek, *ed-Devletu'l-Emeviyye*, s. 550, HASAN, *A.g.e.*, I/424.

etmiştir. H.132 tarihine kadar yaşayan İbrahim, es-Seffah döneminde diğer Ümeyyeoğullarıyla beraber katledildi.²⁵

İbrahim'in Dimaşk'tan kaçtığı, ancak Mervan'ın kendisini yakalatıp astırdığı da gelen bilgiler arasındadır.²⁶

İbrahim b. Velid'i tahttan uzaklaştırdıktan sonra halifeliğini ilan edip biat alan Mervan b. Muhammed b. Mervan b. Hakem (h. 127–132/744–749), Emevîlerin 14. ve sonuncu devlet başkanıdır.

Mervan, İbrahim b. Velid'in taraftarlarını takip ettirip öldürttü. Bunlar arasında, özellikle Abdulaziz b. Haccâc ve Yezîd b. Halid el-Kasrî'nin öldürülmeleri önemlidir. Çünkü bu olaylar üzerine Mudarîler ile Yemenliler arasındaki kabilecilik ateşi iyice alevlendi ve de Yemenliler, Mervan'ın Mudar kabilesini tercih edip, devlet görevlerine onları ataması sebebiyle, Abbasî Devleti'ni kurmak isteyenlerin yanında yer aldılar. Bu durum Emevî saltanatının sona ermesi sürecini hızlandırmıştır. Mervan'ın dönemi, iç karışıklıkların iyice arttığı bir dönem olmuştur. Mervan ihtiyatlı, cesur ve iyi bir komutan olmasına rağmen bu karışıklıkları önlemeye güç yetirememiştir. Kendisine, ayaklanmalara karşı amansız bir mücadele içerisine girip keşesinin kurumaması ve savaşın zorluklarına karşı son derece sabırlı olması sebebiyle “el-himar” ve Mu'tezili anlayışın ileri gelenlerinden Ca'd b. Dirhem tarafından yetiştirilmiş olması sebebiyle de “el-Ca'dî” lakapları verilmiştir.²⁷

Sufyan b. Uyeyne'nin hayatının 25 yıllık dönemine tekabül eden Emevî Devleti'nin sonbaharı, isyanların, iç karışıklıkların, taht kavgalarıyla ilgili entrikaların, adam kayırmanın, Araplar arasında kabilecilik anlayışının ve Araplarla diğer Müslüman milletler arasında da Arap milliyetçiliğinin siyasi anlayış olarak kabul edildiği bir dönem olmuştur.

Ayrıca Hişam b. Abdilmelik döneminde devletin sert müdahalesiyle sindirilen Mu'tezili anlayış –ki Hişam döneminde Mu'tezile'nin ileri gelenlerinden olan Gaylan ed-

²⁵ es-Suyutî, *Tarihu'l-Hulefâ*, s. 253–254; et-Taberî, *A.g.e*, VII/295; İbnu'l-Esîr, *A.g.e*, V/323; HASAN, *A.g.e*, I/424; ALGÜL, *A.g.e*, III/138; SIRMA, *Emevîler Dönemi*, s. 126.

²⁶ HASAN, *A.g.e*, I/424.

²⁷ es-Suyutî, *A.g.e*, s. 254–255; et-Taberî, *A.g.e*, IV/281 vd.; İbnu'l-Esîr, *A.g.e*, V/268–348; HASAN, *A.g.e*, I/424–425; ALGÜL, *A.g.e*, III/138–139; SIRMA, *Emevîler Dönemi*, s.127–129; el-Hudaribek, *ed-Devletu'l-Emeviyye*, s.550–555; YILDIZ, *A.g.e*, II/430–432.

Dımaşkî (ö. 120/738) ve Ca'd b. Dirhem²⁸ öldürüldüler- Nakıs Yezîd dönemiyle beraber devlet idaresi nezdinde de güç kazanmaya başlamıştır.²⁹

1.1.2. Emevîler Döneminde Sosyal Hayat

Hız. Muhammed'in (s.a.v.) vefatından sonra devlet idaresine geçen, Hız. Ebu Bekir, Hız. Ömer, Hız. Osman ve Hız. Ali, yani "Hulefa-i Raşidîn" dönemi, devletin işlerinin şura/istişare yöntemiyle yürütüldüğü dönemdir. Hız. Ebu Bekir, Hız. Ömer, Hız. Osman ve Hız. Ali saltanata yol açabilecek olan veraset usulünü benimsememişler, aksine bundan olabildiğince uzak durmuşlardır. Raşid halifelerin bu anlayışları idareci tayinlerinde de kendisini açık bir şekilde gösteriyordu. İdareci tayinlerinde temel kriter "ehliyet ve liyakat" özellikleriydi. Ancak Hız. Osman'ın bazı tayinlerinde "Ümeyyeoğulları"na öncelik verdiği görülmekte ve bu da eleştirilmektedir. Hulefa-i Raşidîn dönemi sonrasında halifelik makamına geçen Hız. Muaviye, kendisinden önceki şura tarzını terk edip, veraseti esas alan bir anlayışı ortaya koymuş ve kendisinden sonra halifelik/saltanat makamına geçmek üzere oğlu Yezîd'i veliaht tayin etmişti. Bunun sonucunda da devlet idaresinde, Ümeyyeoğullarının fertleri arasında tevarüs yoluyla geçen, "saltanat dönemi" başlamış oldu. Saltanat anlayışının tabii seyrinin bir gereği olarak, zaman zaman liyakatsiz, ehliyetsiz kişiler göreve gelmişlerdir. Bu durum da devletin yapısını zaafa uğratmış ve iç çekişmelerin ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir.³⁰

1.1.3. Emevîler'de Asabiyet

Cahiliye döneminin temel anlayışlarından birisi de, kabilecilik esasına dayanan Arap ırkçılığıdır. İslâm Dini'nin gelişiyile birlikte, kabile/ırk üstünlüğüne dayanan bu anlayış şiddetle zemmedilmiş, yerine "İslâm kardeşliği"ni esas alan bir anlayış tesis edilmiştir. Emevîler'in devlet idaresine geçmeleriyle başlayan süreçte asabiyet anlayışı yeniden depreşti ve toplum hayatında geçerli bir anlayış haline gelmeye başladı.³¹

²⁸ Öz, a.g.md., VI/542-543; YAVUZ, a.g.md., XV/371-375.

²⁹ es-Suyutî, *Tarihu'l-Hulefâ*, s. 253.

³⁰ Daha fazla bilgi için bkz. HASAN, *A.g.e.*, I/427-432; ALGÜL, *A.g.e.*, III/159-167.

³¹ HİTTİ, Philip K., *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*, Trc. Salih TUĞ, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1980, II/363; Corci Zeydan, *Medeniyyetu'l-İslâmiyye Tarihi*, Trc. (Osmanlıcaya) Zeki Meğamiz, Dersaadet Kanaat Matbaası, İstanbul, 1329, IV/101-108.

Emevîler'deki asabiyet anlayışını üç kategoride incelemek mümkündür. Zira Emevîler, devlet idaresinde Haşimî-Emevî çekişmesini canlı tutarken, taşra idaresinde Yemenî (Güney Arabistanlılar)-Mudarî (Kuzey Arabistanlılar) çekişmesini esas alan Arap kabilecilik anlayışını, dışta ise Arap olmayan Müslüman topluluklara karşı Arap ırkının üstünlüğünü savunan Arap ırkçılığını benimsemişlerdir. Hatta Arap milliyetçiliği anlayışlarını iyice yerleştirmek için Arap olmayan bölgelerde Arapçayı resmi dil olarak kabul etmişlerdi.³²

Emevîler, Haşimî-Emevî çekişmesinin bir sonucu olarak hiçbir zaman devletin önemli mevkilerine Haşimoğullarından kimseyi getirmemişlerdir. Bu da Haşimîlerin, Emevî hanedanına karşı gerçekleştirilen ayaklanmalardaki varlığını izah etmektedir.

Eyaletlerin idaresinde Arap kabileciliği siyasetini benimseyen Emevîler –ki bu konuda Ömer b. Abdilaziz'i ayrı tutmak gerekir- cahiliye döneminin kabilecilik anlayışını yeniden depreştirmişlerdir. Başa geçen Emevî sultanları, kendi tahtlarını güvence altına alabilmek için, Arap kabilelerinin bir veya bir kaçına yaslanma ihtiyacı duymuşlar ve bunun sonucunda da Kuzey ve Güney Arabistan arasındaki cahiliye kalıntısı asabiyet iyice alevlenmişti. Mudarî (Kaysî)-Yemenî mücadelesi olarak bilinen bu çekişme, hangi grup siyasi erki elinde bulunduruyorsa, diğer grubu hemen tasfiye ediyor ve onlardan boşalan görevlere kendi yandaşlarını getiriyorlardı. Bu da liyakatsiz ve ehliyetsiz insanların görevlere gelmeleri tabii sonucunu doğuruyordu. Siyasi otoritenin yandaşı olan Arap kabile, rakiplerini sadece tasfiye etmekle kalmıyor, aksine onları takibe tabi tutuyor ve onları yok etmeyi siyasi maslahat olarak görüyordu. Dolayısıyla da Arap kabileleri arasında kin, nefret ve düşmanlık çıg gibi büyüyordu.³³

Arap kabileleri arasındaki mücadeleden yararlanmayı bir devlet politikası olarak benimseyen Emevî hükümdarları, biraz palazlanan grubu hemen tasfiye edebilmek için adeta pusuda bekleyen diğer grubu göreve getiriyorlar ve göreve gelen kabilenin rakip gördüğü kabileyi tasfiyesine, hatta onları yok etme çabasına göz yumuyorlardı. Böylece hiçbir Arap kabilesi tehlike oluşturabilecek güce ulaşamıyordu.³⁴

³² Corci Zeydan, *A.g.e*, V/25–28.

³³ Corci Zeydan, *A.g.e*, V/101-108; HİTTİ, *A.g.e*, II/430-433.

³⁴ HİTTİ, *A.g.e*, II/430-433.

Zira Emevîler, kendi siyasi menfaatlerine engel gördüklerinden vefakâr değillerdi. Hz. Muaviye bu anlayışı gizli olarak yürütmeye çalışsa da, Mervanoğulları bu vefasızlıklarını açıkça ortaya koymaktan çekinmemişlerdir.³⁵

Ömer b. Abdilaziz kabilelerin çatışmasından yararlanma siyasetini ortadan kaldırmak için kabileler arasında denge politikası anlayışını benimsemiş, kabilelerin ihtilaflarını adaletle çözmeye çalışmış ve atamalarda kabileciliği değil liyakatli ve ehliyetli olmayı esas almıştır. Ancak Ömer b. Abdilaziz'in ölümünden sonra eski hesaplar tekrar su yüzüne çıkmaya başlamıştır. Emevîler, Araplar arasında takip ettikleri kabilecilik ve Arap olmayan Müslümanlara karşı uyguladıkları Arap ırkçılığı siyasetleriyle devleti zaafa uğrattıyorlar ve Emevî hanedanını yıkma gayreti içerisinde olanlara adeta zemin hazırlıyorlardı.³⁶

Hayatını ve Hadis kültüründeki yerini incelediğimiz Sufyan b. Uyeyne'nin de Kûfe'den Mekke'ye göç etmek zorunda kalmasına, Emevîler'in idari maslahat olarak gördükleri kabilecilik anlayışlarının tabii sonucu olan Yemenî-Mudarî çekişmesi sebep olmuştur.³⁷

1.1.4. Emevîler Döneminde İlmî Hayat

Emevîler dönemi İslâmî ilimlerin doğuş ve gelişim safhalarını kapsamaması açısından önem arz etmektedir. Bu döneme ait elimizde fazla yazılı kaynak bulunmamakla beraber takip eden tedvin ve tasnif dönemlerine kaynaklık etmesi açısından çok önemlidir. Bu dönem, sahabe, tabiûn ve tebeu't-tabiîn nesillerinin yaşadığı ve Tefsir, Hadis ve Fıkıh alanında çok önemli âlimlerin yetişmiş olduğu bir dönem olması açısından önemlidir. Bu dönemde yaşamış olan tabiûn ve tebeu't-tabiîn nesillerine mensup âlimlerin bazıları şunlardır:

İkrime (ö. 107/725), Ata b. Ebî Rabah (ö. 115/733), Saîd b. Cubeyr (ö. 94/713), Hasan el-Basrî (ö. 110/728), Vâsıl b. Ata (ö. 131/748), Zeyd b. Ali (ö. 121/738), Ca'fer es-Sadık (ö. 148/765), Saîd b. el-Müseyyeb (ö. 93/712), Muhammed b. Sirîn (ö. 110/728), İbn Şihab ez-Zührî (ö. 125/742), Katâde (ö. 117/735), İbn Cureyc (ö. 150/767), A'meş (ö.

³⁵ Corci Zeydan, *A.g.e*, V/96.

³⁶ Daha geniş bilgi için bkz. Corci Zeydan, *A.g.e*, IV/101–108, V/25–28,96; HİTTİ, *A.g.e*, II/430–433; HASAN, *A.g.e*, I/427–432; ALGÜL, *A.g.e*, III/159–167.

³⁷ İbn Sa'd, *A.g.e*, V/497.

148/765), Tâvus (ö. 106/724), Yahya b. Kesîr (ö. 129/746), İbrahim en-Nehaî (ö. 95/713), Mekhûl (ö. 113/731), Urve b. Zübeyr (ö. 94/713), Ebu Hanife (ö. 150/767), Sufyan es-Sevrî (ö. 161/778), Malik b. Enes (ö. 179/795), Sufyan b. Uyeyne (ö. 198/813)...³⁸

Bu dönemde yetişen ve İslâmî ilimlerin sonraki nesillere aktarılmasında kaynaklık eden bazı âlimler zikredilerek dönemin İslâmî ilimler açısından önemi vurgulanmaktadır.

Emevîler döneminde takip edilen siyasi anlayıştaki farklılıkta olduğu gibi dinî ilimlerin gelişiminde de Ömer b. Abdilaziz dönemi ayrıcalığıyla dikkat çekmektedir. Ömer b. Abdilaziz'in, İbn Şihab ez-Zührî'yi (ö. 125/742), hadislerin toplanması için oluşturulan bir komisyonun başına getirdiği bilinmektedir. İbn Şihab ez-Zührî'nin şu sözü de bu durumu açık bir şekilde göstermektedir: "Emirler bizi zorlayıncaya kadar biz, ilmi yazmaktan nefret ediyorduk."³⁹

Emevîler dönemi, Hadis Usûlü ilminin temellerinin atıldığı ve Hadis Usûlü ile ilgili iki dönemi kapsayan özelliğiyle de önem arz etmektedir.

1-Doğuş Dönemi: Bu dönem hicri birinci asrı içine alır. Sonraki gelişmeleri sağlayacak olan uygulamalar dönemin en bariz vasfıdır. Hadisi nakleden kimse (ravi) güvenilirlik açısından inceleniyor, ondan, gerekli görüldüğünde, şahit isteniyor, doğru söylediğine dair kendisine yemin ettiriliyor ve hadis ilk duyandan alınmaya gayret ediliyordu. Böylece hadisin öğrenilmesi ve öğretilmesinde titizlik gösterme (tesebbüt) konusunda önemli kurallar geliştirilmiş oluyordu.⁴⁰

Hadislerin güvenilirliğini tesbit etmek için kullanılan isnad uygulamaları da, Emevîler döneminde sistemleştirilmiştir.⁴¹

"Kitabetu'l-Hadis" de denilen bu dönem, hadislerin sahife ve cüzlere yazıldığı dönemdir.⁴²

³⁸ SEZGİN, Fuat, *Buharî'nin Kaynakları*, Kitabiyat Yayınları, Ankara, 2000, s. 25–26; ALGÜL, A.g.e, III/153–154; AYCAN, İrfan, *Emevîler Dönemi Bilim, Kültür ve Sanat Hayatı*, İlahiyat Yayınları, Ankara, 2003, s. 35.

³⁹ Abdurrezzak, Ebu Bekir b. el-Hemmam, *el-Musannef*, el-Mektebetu'l-İslâmi, Beyrut, 1983, XI/258.

⁴⁰ AYDINLI, Abdullah, *Hadiste Tesbit Yöntemi*, Kitabevi, İstanbul, 2003, s. 137–138.

⁴¹ el-A'zamî, M. M., *Fıkıh ve Sünnet*, Trc. Mustafa ERTÜRK, İz Yayınları, İstanbul, 1996, s. 189–246.

⁴² SEZGİN, *Buharî'nin Kaynakları*, s. 25.

2- *Olgunlaşma Dönemi*: Hicri ikinci asrı içine alan bu dönemde, muhtelif hadis bilgi kolları teşekkül etmeye, ıstılahlar oluşmaya başlamıştır. Özellikle de “cerh ve ta’dil ilmi” ve “tahammül ve eda yolları ilmi” üzerinde önemle durulmuştur.⁴³

Dağınık olarak kaydedilmiş olan hadis malzemesi hicri birinci asrın son çeyreği ile hicri ikinci asrın ilk çeyreğinde bir araya toplanmıştır. Hicri 125 tarihinden itibaren de hadisler muhtevaya göre düzenlenmiş bablarda tasnif edilmiştir.⁴⁴

Emevîler döneminde müspet ilimler alanında da bazı kıpırdanmalar görülüyorsa da önemsenecek bir değere sahip değildir. Ancak sonraki döneme kaynaklık etmesi açısından önemlidir. Yunancadan bir takım tercüme yapılmış olsa da, etki oluşturacak düzeye ulaşamamıştır.⁴⁵

1.2. Abbasîler Dönemi

1.2.1. Abbasîler Döneminde Siyasi Hayat

Abbasî Devleti’nin kurulması yönünde atılan ilk adım, Muhammed b. Ali el-Abbasî tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu zatın ölümünden sonra bayrağı oğlu İbrahim devralmıştı. İmam Muhammed b. Ali çok zeki ve ileri görüşlü birisiydi. Hareketin başlama noktası olarak Horasan seçilmişti ve bu tesadüfî bir seçim değildi. Zira Emevîler’in Arap olmayan Müslümanlara (mevaliye) yönelik ayrımcı ve kötü muamelesi mevaliyi Emevî Hanedanı’na karşı düşman haline getirmişti. Horasan da bu iş için en elverişli ortama sahip olan bölgeydi. Muhammed b. Ali’den sonra tahta geçen oğlu İbrahim, Horasan’daki bu hareketi sevk ve idare etme işini Ebu Müslim el-Horasanî’ye bıraktı. Ebu Müslim el-Horasanî çok zeki, cesur, azimli ve müessir bir hatipti. Ebu Müslim bölgesinde cereyan eden Yemenî-Mudarî çekişmesinden de yararlanmayı bilmişti. Bu süreçte Abbasoğulları hareketlerini gizli yapmayı tercih ediyorlardı. Ancak Abbasoğullarının gizliden gizliye organize ettikleri bu hareket, İmam İbrahim ile Ebu Müslim arasındaki bir mektubun son Emevî halifesi Mervan b. Muhammed’in eline geçmesiyle açığa çıktı. Bu da İmam İbrahim’in Horasan’da hapsedilip öldürülmesiyle sonuçlandı. İmam İbrahim kurtuluş

⁴³ AYDINLI, *Hadiste Tesbit Yöntemi*, s. 138.

⁴⁴ SEZGİN, *Buharî’nin Kaynakları*, s. 25.

⁴⁵ HASAN, *A.g.e*, II/207–230; ALGÜL, *A.g.e*, III/148–157.

ümidinin kalmadığını anlayınca, kendisinden sonra yerine geçmek üzere kardeşi Ebu'l-Abbas Abdullah b. Muhammed'i veliaht tayin etti.⁴⁶

Ebu Müslim'in Horasan'da başlattığı isyan dalgası Emevî Hanedanı'nın sonu olmuştur. Müteakiben de Abbasî Devleti kuruldu (132/750) ve Ebu'l-Abbas es-Seffah'a biat edildi.⁴⁷

Abbasî Devleti'nin ilk halifesi Ebu'l-Abbas Abdullah b. Muhammed es-Seffah'tır.⁴⁸ Kûfe'de biat almaya başlayan es-Seffah, Cuma hutbesiyle bu işi açıkladı ve halktan biat aldı. Ebu'l-Abbas es-Seffah dönemi daha ziyade Emevî Hanedanı mensupları ve taraftarlarını yok etmek için onlarla mücadeleyle geçmiştir.⁴⁹

Ebu'l-Abbas es-Seffah cömert, vakur, zeki, verdiği sözü mutlaka yerine getirmeyi ilke edinen ve yumuşak huylu olan birisiydi. Ancak hilim fitneye sebebiyet verecekse bunun hilim değil acizlik olacağı anlayışına sahipti. Ebu'l-Abbas sabırlı bir kişiliğe sahip olmakla beraber, dini tehlikeye düşürenlere ve sultana ihanet edenlere sabredilmemesi gerektiği kanaatindeydi.⁵⁰

Ebu'l-Abbas es-Seffah, Ümmü Seleme isimli zengin bir kadınla evliydi. Döneminin adetlerinin hilafına sadece Ümmü Seleme ile evli kaldı. Ümmü Seleme'ye danışmadan hiçbir iş yapmadığı ifade edilmektedir.⁵¹

İlim adamlarıyla oturmayı seven Ebu'l-Abbas şöyle derdi: “İlmini artırmayı terk edip cehaletinin artmasını tercih eden kimseye şaşılır.”⁵²

Türklerin Müslüman olmalarında dönüm noktası olan Talas Savaşı'nın olması, Ebu'l-Abbas es-Seffah döneminin önemli hadiselerindendir.⁵³

Ebu'l-Abbas es-Seffah döneminde, Emevîlere yönelik isyanın önemli isimlerinden birisi olan, ancak hilafeti Hz. Ali evladına geçirmeye çalışan Ebu Seleme el-Hallâl'in⁵⁴,

⁴⁶ HASAN, *A.g.e*, II/299-304; YILDIZ, Hakkı Dursun, *Abbāsiler, DİA*, İstanbul, 1988, I/32.

⁴⁷ YILDIZ, *a.g.md*, I/32.

⁴⁸ es-Suyutî, *Tarihu'l-Hulefâ*, s. 256; HASAN, *A.g.e*, II/308.

⁴⁹ HASAN, *A.g.e*, II/308-309; YILDIZ, *a.g.md*, I/33.

⁵⁰ HASAN, *A.g.e*, II/310.

⁵¹ es-Suyutî, *Tarihu'l-Hulefâ*, s. 256-259; İbnu'l-Esîr, *A.g.e*, V/334 vd.; HASAN, *A.g.e*, II/308-315; ALGÜL, *A.g.e*, III/231-238.

⁵² Mes'ûdî, *A.g.e*, II/217.

⁵³ YILDIZ, *A.g.e*, III/52-58.

⁵⁴ YILDIZ, Ebu Seleme el-Hallâl, *DİA*, İstanbul, 1994, X/228-229.

kardeşi Ebu Ca'fer el-Mansur'un yardımıyla öldürülmesi ve Ebu Müslim'in Horasan'da kendisine rakip gördüğü Süleyman b. Kesir'in öldürülmesi anılması gereken önemli olaylardır.⁵⁵

Abbasî halifelerinin ikincisi Ebu Ca'fer el-Mansur'dur (136–158/754–775). el-Mansur'un biat almasından hemen sonra uğraştığı ilk olay amcası Abdullah b. Ali'nin hilafet iddiasıdır. el-Mansur, Ebu Müslim'i amcası Abdullah'ın üzerine gönderdi ve Abdullah'ın isyanını bastırdı. Bu olayla beraber devletin tamamına hakim oldu ve Abbasîlerin asıl kurucusu olarak tarihe geçti.⁵⁶

Ebu Ca'fer el-Mansur, kardeşi Ebu'l-Abbas es-Seffah döneminden itibaren Ebu Müslim'den tedirgindi ve onun bertaraf edilmesi gerektiğine inanıyordu. Zira Ebu Müslim'in, hem Süleyman b. Kesir olayında, hem de kendisine Ebu'l-Abbas tarafından eman verilmesine rağmen Mervan b. Muhammed'in komutanı Yezîd b. Hubeyr'in öldürülmelerindeki tutumlarını beğenmiyordu. el-Mansur, Horasan bölgesinde çok etkili olan Ebu Müslim'i ortadan kaldıracak için, öncelikle onun, sadakatle kendisine bağlı olan bölgeden uzaklaştırılması gerektiğini düşünüyordu. Bu sebeple Abdullah b. Ali isyanını bastırmak üzere Horasan'ın dışına çıkmış olan Ebu Müslim'in tekrar Horasan'a dönmemesi için, onu Şam ve Mısır valiliğine atadığını bildiren bir mektup gönderdi. Ancak Ebu Müslim komplo olabileceğini düşünerek Horasan'a doğru yola koyulunca, soğukkanlı bir kişiliğe sahip olan el-Mansur itibarlı adamları aracılığıyla, Ebu Müslim'i Medine'de kendisiyle görüşmeye ikna etti ve hazırladığı plan çerçevesinde onu katletti.⁵⁷

Ebu Müslim'in öldürülmesi haberi Horasan'a ulaşınca başta Ebu Müslim'in yakın silah arkadaşı Sunbad olmak üzere bir dizi isyan hareketi başladı. Ancak el-Mansur aldığı ciddi tedbirlerle kısa sürede bu isyanları da sonuçsuz bıraktı.⁵⁸

el-Mansur döneminin en önemli isyan hareketlerinden biri de Hz. Ali evladının başlattığı isyan hareketidir. Onlar, Abbasîlerin devleti ele geçirme faaliyetlerinde doğrudan görev almış olmalarına rağmen, Abbasiler tarafından saltanatları için tehlike olarak

⁵⁵ HASAN, *A.g.e*, II/316; ALGÜL, *A.g.e*, III/234–235.

⁵⁶ el-Hudaribek, Muhammed, *ed-Devletu'l-Abbasiyye*, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, Trsz.. s. 54–60; HİTTİ, *A.g.e*, II/446.

⁵⁷ YILDIZ, *A.g.e*, III/72–75; ALGÜL, *A.g.e*, III/240.

⁵⁸ YILDIZ, *A.g.e*, III/90.

görüldüklerinden, devlet idaresinden uzak tutulmuşlardı. Hz. Ali evladını kendi saltanatı için potansiyel tehlike olarak gören el-Mansur, ilk dönemlerde onlarla iyi geçiniyor havası vermişse de, zamanla onları kontrol altında tutma çabası içerisine girmiştir. Bu durum da onlara yönelik baskı politikalarını beraberinde getirmiştir. el-Mansur, en çok lider pozisyonundaki Muhammed en-Nefsü'z-Zekiyye'den (144/762) çekiniyordu.⁵⁹ Medine valisinin Ehl-i Beyt'i gözaltında tutma politikası Muhammed'i kuşkulandırdı ve kardeşi İbrahim'le beraber saklanmaya ve kaçmaya başladılar. İmam Muhammed Medine'de, İbrahim de Basra'da kıyam hareketi başlatacaklardı. Ayaklanmaları haber alan el-Mansur, önce İmam Muhammed'in isyanını amcaoğlu İsa b. Musa komutasındaki orduyla bastırdı ve bu kıyam Muhammed en-Nefsü'z-Zekiyye'nin öldürülmesiyle sonuçlandı. İmam Muhammed'le aynı anda isyan bayrağını açma kararı alan İbrahim, hazırlıklarını ancak iki ay sonra tamamlayabildiği için, iki ay gecikmeli kıyam edebilmişti. Basra'yı kolayca ele geçiren İbrahim, Kûfe'ye hareket etmede gecikince el-Mansur'un ordusu tarafından Basra'da sıkıştırıldı. Çemberin daraldığını gören İbrahim geç de olsa Kûfe'ye hareket ettiyse de, İsa b. Musa komutasındaki el-Mansur ordusu önünde tutunamayarak yenildi. Savaşı kaybeden İbrahim'in başı kesilerek el-Mansur'a götürülmüş ve isyan sona erdirilmişti.⁶⁰

el-Mansur dönemindeki önemli hadiselerden biri de, onun, Ebu'l-Abbas tarafından el-Mansur'dan sonra olmak üzere veliaht tayin edilen ve kendisi için halktan biat alınan İsa b. Musa'yı veliahtlıktan azledip yerine oğlu el-Mehdi'yi veliaht tayin etmesidir. İzlediği yıldırma politikası sayesinde İsa b. Musa'yı da bu duruma ikna etti ve onun veliahtlık hakkından vazgeçmesini sağladı.⁶¹

İlme ve âlimlere büyük önem veren devlet adamlarından olan el-Mansur'un, halife olmadan önce ilim talebi için yolculuklar yaptığı rivayet edilmektedir.⁶²

Abbasî halifelerinin üçüncüsü, Muhammed el-Mehdi'dir (158–169/775–785). el-Mansur Mekke yakınlarındaki Bi'r-i Meymûn denilen yerde vefat etti.⁶³ el-Mansur'un

⁵⁹ ZORLU, Cem, *Abbasilere Yönelik Dini İsyanlar*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2001, s. 234.

⁶⁰ et-Taberî, *A.g.e*, IV/476; el-Hudaribek, *ed-Devletu'l-Abbasiyye*, s. 68–71.

⁶¹ YILDIZ, *A.g.e*, III/96–97.

⁶² es-Suyutî, *Tarihu'l-Hulefâ*, s. 263.

⁶³ et-Taberî, *A.g.e*, IV/544; YILDIZ, *A.g.e*, III/103; HASAN, *A.g.e*, II/329.

vefatı hac mevsimine rastladığı için el-Mehdi'ye ilk biat Mekke'de söz konusu olmuş ise de, asıl umumi biat bir süre sonra Bağdat'ta gerçekleştirildi.⁶⁴

el-Mehdi döneminde de çeşitli karışıklıklar ve isyanlar vuku bulmuşsa da, özellikle zındıkların (zenadika) alevlendirdikleri isyanlar, el-Mehdi'nin aldığı yerinde kararlar ve sert tedbirlerle sona erdirilmiştir.⁶⁵

el-Mehdi'nin, babasıyla kıyaslandığında, devlet işlerinden intikam anlayışını uzaklaştırma gayreti içinde olduğu görülmektedir. Zira gerçek suçlular hariç, başta Ehl-i Beyt olmak üzere, insanları hapishanelerden çıkarmış ve Ehl-i Beyt'in mallarını geri vermiştir.⁶⁶

Kendisine olan güveni ve dirayetiyle halkla bütünleşmekten korkmayan ve halka şüpheyile bakan anlayışı değiştiren el-Mehdi, askeri alanlarda da ciddi başarılar elde etmiştir. Özellikle oğlu Hârûn Reşid'in elde ettiği başarılar kayda değer başarılardır. H. 165/782 tarihinde Hârûn komutasındaki Abbasî ordusu İstanbul Boğazı'na kadar ilerledi ve Bizans Kraliçesi İrem barış imzalamak zorunda kaldı.⁶⁷

Hastalara, yaşlılıkları sebebiyle çalışamayacak durumda olan yoksullara ve yetimlere hazineinden tahsisat bağlayan el-Mehdi, devletin sosyal yönünü ön plana çıkarmıştır.⁶⁸

el-Mehdi, Hicaz yolcularının rahatları ve güvenlikleri için yol boyunca hanlar, su sarnıçları, havuzlar ve kuyular yaptırdı. Yollardaki nişan taşlarını yeniletti ve Mescid-i Haram'ı genişletti. Daha önce üst üste örtülen Ka'be örtülerini kaldırdı ve her sene yeni bir örtü örtme usulünü getirdi.⁶⁹

Bir hadis ravisi olduğu da ifade edilen⁷⁰ el-Mehdi döneminde, şu önemli âlimler vefat etmişlerdir: Şu'be b. el-Haccâc, İbn Ebi Zi'b, Sufyan es-Sevrî, İbrahim b. Ethem, Davud et-Taî, Hammad b. Seleme, el-Arûz müellifi el-Halil b. Ahmed vb.⁷¹

⁶⁴ HASAN, *A.g.e.*, II/331.

⁶⁵ HASAN, *A.g.e.*, II/332–336; ALGÜL, *A.g.e.*, III/250–257; SIRMA, *Abbasiler Dönemi*, s. 40–43.

⁶⁶ HASAN, *A.g.e.*, II/334; SIRMA, *Abbasiler Dönemi*, Beyan Yayınları, İstanbul, Trsz., s. 40.

⁶⁷ HASAN, *A.g.e.*, II/344–345.

⁶⁸ HASAN, *A.g.e.*, II/334.

⁶⁹ HASAN, *A.g.e.*, II/334–335; SIRMA, *Abbasiler Dönemi*, s. 44.

⁷⁰ es-Suyutî, *Tarihu'l-Hulefâ*, s. 278–279.

⁷¹ es-Suyutî, *A.g.e.*, s. 279.

Sufyan b. Uyeyne'nin döneminde yaşadığı Abbasî halifelerinin/sultanlarının dördüncüsü Musa el-Hâdi'dir (169–170/785–786).

el-Hâdi döneminde, başta zındıkların çıkardıkları olmak üzere, çok sayıda isyan çıkmıştır. Bu isyanlardan Hz. Ali torunlarından Hüseyin b. Ali b. Hasan isyanı Medine'de bir başarı kazanmışsa da Mekke'de Abbasî ordusuna yenilmiş ve Hüseyin b. Ali b. Hasan'ın öldürülmesiyle sonuçlanmıştır.⁷²

el-Hâdi, Hz. Ali taraftarları, Emevîler, hariciler ve zenadıkaya karşı olan, çoğu zanna ve şüpheyne bina edilen cezalandırmalara gitmesi ve kardeşi Hârûn'u veliahtlıktan azledip yerine oğlu Ca'fer'i veliaht tayin etmek istemesi nedenleriyle tenkit edilmiştir.⁷³

es-Suyutî, el-Hâdi'nin Abdullah b. Abbas'tan naklettiği bir “mevkuf” hadisi vermekte ve başka bir vecihten “merfu” olduğunu ifade etmektedir.⁷⁴

el-Hâdi'nin ölümüyle Abbasî tahtına kardeşi Hârûn Reşid geçti (170–193/786–808).

Hârûn döneminin dikkat çekici olaylarından biri, h.176 tarihinde Şam'da Yemenliler ve Mudariler arasında ortaya çıkan iç karışıklıktır. Cahiliye döneminin kabilecilik anlayışının ortaya çıkardığı husumet, kin ve rekabet, Emevîlerin devlet yönetiminde izledikleri yanlış politikalar yüzünden tekrar alevlenmişse de, Abbasîlerin kabileciliği esas alan anlayışı benimsememeleri sebebiyle soğumaya yüz tutmuştur. Ancak yine de yer yer ortaya çıkma eğilimi gösteriyordu. Çünkü bu cahiliye ateşinin alevlenmesi için en ufak bir kıvılcım yetiyordu. Abbasîler saltanatlarının ilk dönemlerinde, muhalif olabilme potansiyeli olan grupları zaafa uğratacağı düşüncesiyle, bu kabileler arasındaki çatışmaları kendi haline bırakıyorlardı. Ancak Hârûn Reşid kendi döneminde ortaya çıkan çatışmalar sebebiyle artık duruma müdahale edilmesi gerektiğini gördü ve çatışmaları Suriye valisi Musa b. Yahya b. Halid el-Bermekî aracılığıyla sona erdirdi.⁷⁵

Hârûn Reşid döneminde anılmaya değer bir hususta Bermekîlerin durumudur. Bermekîler ileri görüşlü oluşları ve ihtiyatlı duruşlarıyla yönetimde çok etkin bir rol oynamışlardır. Hârûn özellikle sütkardeşi Yahya b. Halid el-Bermekî'nin görüşlerine çok fazla ehemmiyet verirdi. Ancak zamanla Bermekîleri saltanatı için tehlike olarak gören

⁷² SIRMA, *Abbasiler Dönemi*, s. 45-46.

⁷³ HASAN, *A.g.e.*, II/337–343; ALGÜL, *A.g.e.*, III/257–261; SIRMA, *Abbasiler Dönemi*, s. 46.

⁷⁴ es-Suyutî, *Tarihu'l-Hulefâ* s. 282–283.

⁷⁵ HASAN, *A.g.e.*, II/346.

Hârun, h.187 tarihinde Ca'fer b. Yahya el-Bermekî'den başlayarak bütün Bermekîleri öldürtmüştür.⁷⁶

Hârun Reşid, cömertliği, dindar oluşu ve tevazusuyla şöhret bulan bir devlet başkanıdır.⁷⁷

Kendisi de âlim olan Hârun Reşid, ilme ve âlimlere çok değer verirdi. Bu çizgisi nedeniyle Abbasîlerin en başarılı halifesi olarak kabul edilmektedir. Sık sık âlimleri ziyaretleriyle meşhur olan Hârun'un ziyaret ettiği âlimlerden birisi de Fudayl b. İyad'dır. Fudayl ona va'z u nasihatte bulunuyordu.⁷⁸

Hârun ilme, özellikle de hadis ilmine çok önem verir, hadisi/sünneti hafife alanlara karşı asla tahammül etmez ve bu tür insanları öldürmeyi bile düşünürdü.⁷⁹

Döneminde yaygın olan Mu'tezile'ye iltifat etmeyen Hârun, Mu'tezili anlayışa sahip olan Bişr el-Mureysî'nin "Kur'an'ın mahluk olduğu" düşüncesi kendisine ulaşınca, "elime geçirirsem boynunu vurdururdum" demiştir.⁸⁰

Hârun'un aynı zamanda bir hadis ravisi olduğunu ifade eden es-Suyutî, onun rivayet ettiği hadislerden örnekler vermektedir.⁸¹

Hârun Reşid'in baş kadısı "Kitabu'l-Harac" müellifi Ebu Yusuf'tur. Ancak halife tarafından göreve getirilmek onun istekleri doğrultusunda hüküm vermek anlamına gelmemektedir. Kendi bostanına haksız olarak tecavüz ettiği gerekçesiyle Hârun'dan şikâyetçi olan bir şahsın davasında, kadı Ebu Yusuf'un şikâyetçi adam lehine hüküm vermesi bunun en açık göstergesidir.⁸²

Hârun Reşid döneminde Yemen'de görev kabul eden İmam Şafî, Yemen'e atanan zâlim ve gaddar valinin zulmüne engel olmaya ve onu tenkitleriyle uyarmaya çalışmıştır. Bu sebeple kendi aleyhine harekete geçen vali, ona kin bağlayarak hakkında iftiralara ve tezvirata başladı. Abbasîler karşılarında en önemli güç olarak Hz. Ali evladını görüyorlardı. İşte zâlim vali de Abbasîleri bu zayıf noktalarından avlamasını becerdi.

⁷⁶ HASAN, *A.g.e*, II/345, 347-355; SIRMA, *Abbasiler Dönemi*, s. 62-63.

⁷⁷ Bkz. HASAN, *A.g.e*, II/344-358; SIRMA, *Abbasiler Dönemi*, s. 47-67.

⁷⁸ es-Suyutî, *Tarihu'l-Hulefâ*, s. 284.

⁷⁹ es-Suyutî, *A.g.e*, s. 285.

⁸⁰ es-Suyutî, *A.g.e*, s. 284.

⁸¹ es-Suyutî, *A.g.e*, s. 293-297.

⁸² İbn Kesir, İsmail b. Ömer, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, Beyrut, 1966, X/180-181.

Şafîî'yi Aleviliğe taraftar olmakla itham etti ve sultan Hârûn Reşid'e, "Alevilerden dokuz kişi harekete geçti, ben onların hükümet aleyhine ayaklanmalarından korkuyorum. Burada Muttalib oğullarından Şafîî diye bir adam var, o burada oldukça, benim ne buyruğum tutulur, ne de yasam" içerikli bir mektup yazdı. Bunun üzerine İmam Şafîî prangaya vurularak katır sırtında Yemen'den Bağdat'a getirilmiştir. Ancak Haneffî fakihî Muhammed b. Hasan Şeybanî'nin kendisiyle ilgili iyi şahadeti ve hüccet ve delilinin güçlü oluşu sayesinde suçsuz olduğu anlaşılınca, Hârûn kendisine iltifatlar etmişse de kâr etmemiş ve İmam Şafîî önce Medine'ye, bilahare Mekke'ye, oradan da Mısır'a gitmek durumunda kalmıştır.⁸³

Malik b. Enes, Leys b. Sa'd, İmam Azam'ın talebesi Ebu Yusuf, Şureyk (Şerik) b. Abdullah, Abdullah b. Mübarek, Arap gramerinin büyük imamı Sibeveyh, Hammad b. Zeyd, yedinci imam Musa Kâzım gibi pek çok âlim Hârûn döneminde vefat etmişlerdir.⁸⁴

Hârûn'dan sonra, veliaht tayin ettiği el-Emin (193–198/808–813) hilafet makamına geçmiştir. Abbasî halifeleri/sultanları içersinde hem annesi hem de babası Haşimî olan tek kişi el-Emin'dir.⁸⁵

el-Emin tahta geçtikten sonra vezir tayin ettiği Fadl b. Rebi' gibi adamların etkisiyle el-Me'mun'a karşı tavır almaya başladı ve onu veliahtlıktan azledip, yerine oğlu Musa'ya biat almaya çalıştı. Bunun üzerine taht kavgasına giren İki kardeş arasında, birbirlerinin isimlerini hutbelerden kaldırmaya kadar varacak sert bir mücadele başladı.⁸⁶

el-Emin'in, babası Hârûn tarafından yazılarak Ka'be'nin duvarına asılan ve içinde el-Me'mun'un kendisinden sonra veliaht tayin edildiğini beyan eden ahitnameyi indirterek yırtması ve el-Me'mun'u veliahtlıktan azletmesi, kendisi için sonun başlangıcı olacaktır. Bizzat kendisinin hazırladığı bu süreç, el-Me'mun'un komutanlarından Tahir b. Hüseyin tarafından öldürülüp, kesik başı, mühür, kılıç ve hırkadan oluşan halifelik alametlerinin el-Me'mun'a gönderilmesiyle son bulmuştur.⁸⁷

⁸³ İbn Kesir, *el-Bidaye*, X/252; Ebu Zehra, Muhammed, *İmam Şafîî*, Trc. Osman Kesioğlu, DİB Yayınları, Ankara, 2000, s.26–28.

⁸⁴ es-Suyutî, *Tarihu'l-Hulefâ*, s. 286–287.

⁸⁵ HASAN, *A.g.e*, II/359.

⁸⁶ es-Suyutî, *A.g.e*, s. 297.

⁸⁷ HASAN, *Siyasî-Dinî-Kültürel İslâm Tarihi*, II/361.

el-Emin, fesahat, belagat ve şecaat yönünden üstün özelliklere sahip olmasına karşın, siyaset bilmeyen, tedbirsiz, zayıf görüşlü ve müsrif bir kişiliğe sahipti.⁸⁸

el-Emin, Sufyan b. Uyeyne'nin saltanatını gördüğü son Abbasî halifesidir. Zira el-Me'mun'un hilafetinin ilk yılı olan h. 198 tarihinde vefat etmiştir.

1.2.2. Abbasîler Döneminde Sosyal Hayat

İslâm Medeniyeti belki de en parlak yıllarını Abbasî saltanatının hakim olduğu dönemde yaşamıştır. Zira içtimai teşkilatlanma ancak Abbasîler döneminde İslâmî bir şekil (kimlik) kazanabilmişti. Bu hususta en güzel örnek başkent olarak tayin edilen Bağdat şehridir. Abbasîler döneminde devlet idaresinde etnik yapıya dayalı bir ayırım siyaseti söz konusu değildi.⁸⁹ Emevî halifeleri, Şam bölgesindeki halkın ekseriyetini oluşturan Arap unsuruna önem veriyor ve otoritesini onlara istinat ediyorlardı. Abbasîler ise, devlet yönetiminde etnik yapıya ayrıcalık tanıyan anlayışı benimsememekle beraber, devleti İran asıllıların yardımlarıyla kurup, devlet merkezini de Irak'a taşıyınca devlet yönetiminde Fars asıllı Müslümanlara öncelik vermeye başladılar. Bu durum Mu'tasım dönemine kadar böylece devam etmişse de, annesi Türk olan Mu'tasım devlet kadrolarında Türk unsurunu öne çıkarmaya başlamıştır.⁹⁰

Abbasîlerin ilk dönemlerinde toplumu oluşturan en önemli topluluklar; Yemenli Araplar, Mudarî Araplar ve İran asıllı Müslümanlardır. Ancak Mu'tasım dönemiyle başlayan tarihi süreçte Türkler de önemli bir unsur olmaya başlamışlardır.⁹¹

Abbasîlerin ilk dönemlerinde toplum yapısında Sünniler ve Şiiler etkin olan iki grup olarak göze çarparken,⁹² Mu'tezile'nin fazla ön plana çıkmadığını görmekteyiz. Ancak özellikle el-Me'mun dönemiyle beraber, Mu'tezilî görüş adeta devletin resmi ideolojisi haline gelmeye başlamıştır.⁹³

⁸⁸ es-Suyutî, *A.g.e*, s. 297.

⁸⁹ Corci Zeydan, *A.g.e*, II/28.

⁹⁰ HASAN, *A.g.e*, III/225.

⁹¹ HASAN, *A.g.e*, III/228.

⁹² HASAN, *A.g.e*, III/228.

⁹³ SIRMA, *Abbasiler Dönemi*, s. 78.

Abbasî saltanatında toplumu oluşturan sosyal tabakalardan birisi de kölelerdir. Abbasî halifelerinin/sultanlarının birçoğunun annesinin ümmü'l-veled olması da gösteriyor ki, Abbasî halifeleri köleleri hor ve hakir görmemişlerdir.⁹⁴

Abbasîler, medeniyetin terakkisi ve gelirlerin artmasıyla lükse ve konfora daldılar, eğlence meclislerine katılır ve şarkıcıları dinler oldular. el-Mehdi, el-Hâdi ve Hârun Reşid dönemlerinde meşhur olan çok sayıda şarkıcı vardı ve sultanlar da bunlara bolca bahşış verirlerdi.⁹⁵

1.2.3. Abbasîler Döneminde İlmî Hayat

“Emevîlerin ikinci dönemi, yani saltanatlarının bittiği dönemle Abbasîlerin ilk dönemleri, yani kuruluş dönemleri arasında ilmi, içtimai akli açıdan büyük bir farklılık söz konusu değildir.

Abbasîlerin ilk dönemlerinde meydana gelen bir takım gelişmelerin nüveleri Emevîlerin ikinci döneminde ortaya çıkmıştır. Zira bu dönemde Hariciler ve Mu'tezile'nin artık bazı mescitlerde ilim halkaları kurmaları görülmeye başlamıştı. Kaderle ilgili meseleler tartışılıyor, Hristiyanlar ve Yahudilerle münakaşa ve münazaralar yapılıyor. Bu durum da tercüme hareketlerinin başlamasını sağlıyordu. Bu hareketler tabii bir gelişim süreciyle Abbasîler döneminde artarak devam etmiştir.

Diğer taraftan Emevîlerin kurdukları Endülüs medeniyeti -ki Latin medeniyetinin özelliklerinden etkilenmişti- ile Abbasîlerin medeniyetleri -ki Irak, Fars ve Yunan medeniyetlerinin etkilerini taşıyordu- tercüme hareketleri ve fen ilimlerdeki te'lifler açısından benzerlikler gösteriyordu.

Abbasîler döneminde başkentin Şam'dan Irak'a alınması gibi bazı şekli değişikliklerin olması, İslâm toplumunda meydana gelen ilmi gelişmelerde çok da etkili olmamıştır. Zira Emevîler döneminde başkent Şam iken de Hasan Basrî ve öğrencileri Irak bölgesinde ilmi faaliyetlerin öncülüğünü yapıyorlardı. Yoksa başkent Irak'a taşındıktan sonra bu bölgede ilmi faaliyetler artmıştır, demek çok da doğru olmaz. Şayet Emevîlerin hükümranlılığı devam etmiş olsaydı, ilmi ve edebi gelişmeler aynı özellikleri gösterirdi.”⁹⁶

⁹⁴ HASAN, *A.g.e*, III/230.

⁹⁵ HASAN, *A.g.e*, III/225–289; ALGÜL, *A.g.e*, III/430–441.

⁹⁶ Ahmet Emin, *Duha 'l-İslâm*, Daru'l-Kitabi'l-Arabi, Beyrut, 10.Baskı, Trsz., I/1–5.

Hasan İbrahim Hasan, Nicholson'dan naklen şu bilgiyi vermektedir: “Abbāsî devleti, ülkesinin genişliği, servetinin bolluğu ve ticaretinin revaçta oluşuyla, doğunun daha önce şahit olmadığı bir kültürel kalkınmanın meydana getirilmesinde büyük rol oynamıştır. Hatta halifeden sıradan bir vatandaşına varıncaya kadar bütün insanlar ilim öğrenmeye başlamışlar veya edebiyata meyletmişlerdir. Abbasî devleti zamanında insanlar, bal taşıyan arılar misali, memleketlerine ve orada ilme susamış talebelere ilim götürmek için, ilim ve irfan kaynaklarına ulaşmak maksadıyla üç kıtayı dolaşıyorlardı...”

Abbasîler dönemi, mezheplerin doğduğu zaman dilimini kapsıyor olması açısından da önem arz etmektedir. Ayrıca Abbasîlerin ilk döneminde Mu'tezile de güç kazanmaya başlamış, ancak el-Me'mun dönemine kadar devlet idaresinde tam anlamıyla yeterli desteği bulamamıştır. Sufyan b. Uyeyne'nin yaşadığı bu ilk dönemde yarı resmi bir anlayış olmaya başlayan Mu'tezile'ye karşı en sert tepki gösteren âlimlerden birisi de bizzat Sufyan'ın kendisidir.⁹⁷ el-Me'mun dönemiyle başlayan süreçte adeta devletin resmi ideolojisi haline gelen Mu'tezilî görüşün liderleri de sarayın en imtiyazlı şahsiyetleri haline gelmişlerdir. Fakat ne hazindir ki, hasımlarını, devletin otoritesini de arkalarına alarak, sindirmeye ve susturmaya çalışan Mu'tezile, büyüyüp yayılmak yerine, küçülmeye ve güç kaybetmeye başlamıştır.

Abbasîlerin ilk dönemlerinde akli ilimler de önemli mesafeler katetmiştir. Hızlanan tercüme hareketleri, özellikle de Yunanca ve Farsçadan yapılan tercümeler, akli ilimlerin gelişiminde önemli bir yer tutmaktadırlar. Bu tercüme hareketlerine paralel olarak tıp, coğrafya, ilmi nücûm, matematik, kimya gibi ilim dallarında önemli çalışmalar ortaya konulmaya başlamıştır.⁹⁸

2. SUFYAN B. UYEYNE'NİN İDARECİLERLE İLİŞKİSİ

Sufyan b. Uyeyne, babası Emevîlerin hizmetinde görev yapan bir şahıs olmasına karşın, hayatının her döneminde siyasi otoriteyle ilişkilerini itidal üzere bina etmeyi ilke edinmiştir. Bu özelliği sayesinde her dönemde idarecilerin saygınlığını kazanmıştır.

Emeviler döneminde “Ehl-i Beyt”e karşı yapılan haksız muameleler nedeniyle, Ehl-i Beyt taraftarlığı yaptığı ifade edilmiş olsa da⁹⁹, bu bir âlimin haksızlığa karşı duruşunun

⁹⁷ “Sufyan b. Uyeyne'nin Kelami Görüşleri” başlığı altında görüşlerini daha detaylı vermeye çalışacağız.

⁹⁸ Daha geniş bilgi için bkz. HASAN, *A.g.e.*, III/145–183; ALGÜL, *A.g.e.*, III/381–407.

⁹⁹ ÖZPINAR, *A.g.e.*, s. 35.

tabii neticesi olarak görülmelidir. Ahmed b. Hanbel'in naklettiği şu olay da, Sufyan'ın haksızlıklara karşı takındığı genel tavrı göstermesi açısından önemlidir.

Ahmed b. Hanbel şöyle der: “Sufyan b. Uyeyne, Yemen’de olduğu bir sırada, Yemen valisi Ma’n b. Zaide’nin yanına girdi. Sufyan, siyasi otoritenin hiçbir işini lekelemeden, Ma’n’a nasihatlerde bulunuyor ve ona Müslümanların işlerini -yani müslümanlara karşı görev ve sorumluluklarını- hatırlatıyordu. Bunun üzerine Ma’n da:

“Sen onların babası mısın? Kardeşleri mi?” diye söyleniyordu.¹⁰⁰

Hârûn’un Sufyan b. Uyeyne ile ilgili şu görüşü de bu bağlamda anılmaya değerdir:

Ebu Rebi’ en-Nehhas şöyle demektedir: “Ben Halife Hârûn ile karşılaştığımda bana:

- İnsanların efendisi (seyyidu’n-nas) ne yapıyor? Diye sordu. Ben de:
- Size göre insanların efendisi kimdir? Ey mü’minlerin emiri! Dedim. Bir başka rivayette ise “sizden başka insanların efendisi kim olabilir ki?” şeklindedir. O da:
- İnsanların efendisi, Sufyan b. Uyeyne’dir, diye cevap verdi.”¹⁰¹

Cömertliği, ilme ve âlimlere verdiği değerle bilinen Hârûn’un bir keresinde Sufyan b. Uyeyne’ye yüz bin dinar verdiği ifade edilmektedir.¹⁰² Ancak Sufyan b. Uyeyne’nin kendisine yapılan yardımları daha muhtaç olanlara yönlendirdiğini görmekteyiz.¹⁰³

Sufyan b. Uyeyne’nin şahsiyetini ve olaylar karşısındaki duruşunu anlatması bakımından şu olay da çok önemlidir:

Veki’ 56 yaşındayken, h.185/801 senesi haccında Mekke’dedir. Bir vesileyle orada bulunan Abdullah b. Behiyy’den şöyle bir rivayette bulunur: “Hz. Peygamber, vefat ettiğinde hemen defnedilmediği için karnı şişmiş, küçük parmağı bükülmüştü.”

Veki tarafından nakledilen bu rivayet, o günlerde Mekke valisi olan Hz. Osman torunlarından Muhammed b. Abdillâh tarafından duyulmuş ve Veki’in asılarak

¹⁰⁰ İbn Ebi Hatim, *Takdimetu’l-Cerh li Kitabi’l-Cerh ve’t-Ta’dil*, Matbaatu Meclisi Dairatu’l-Maarifî’l-Osmaniye, Haydarabad, 1271/1952, s. 53; ez-Zehabî, Şemsuddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru A’lâmi’n-Nubelâ*, Muessesetu’r-Risale, Beyrut, 1406/1986, VIII/459.

¹⁰¹ el-Bağdâdî, Ebu Bekr Ahmed b. Ali el-Hatîb, *Tarihu Bağdâd*, Daru’l-Kitabi’l-Arabi, Beyrut, 1986, IX/175.

¹⁰² es-Suyutî, *Tarihu’l-Hulefâ* s. 285.

¹⁰³ Muhayirî, Ahmed Salih, *Tefsiru Sufyan b. Uyeyne*, Mektebetu’l-İslâmî, Riyad, 1983, s. 146.

öldürülmesine karar verilmiştir. Daha sonra araları pek iyi olmamasına rağmen Sufyan b. Uyeyne'nin vali nezdindeki girişimleriyle Veki idamdan kurtarılır ve Mekke'nin dışına çıkması sağlanır.

Olay Halife tarafından duyulunca, Halife Hârun, Sufyan b. Uyeyne ve mürciî âlim Abdulmecid b. Abdilaziz'i huzuruna çağırıp fikir danışır. Abdulmecid:

“Bu adamın katli vaciptir. Zira böyle bir ifadeyi ancak kalbinde Hz. Peygamber'e kin besleyen rivayet edebilir” dediği halde, İbn Uyeyne:

“Katledilmesi gerekmez. Bir zat bir hadis duymuş ve onu rivayet etmiş, o kadar. (Kaldı ki bu rivayette bir gayri tabiiyet de yoktur). Zira Medine fevkalade sıcak bir yerdir. Hz. Peygamber Pazartesi günü vefat etmişti ve Salı'yı Çarşamba'ya bağlayan geceye kadar defnedilememişti. Çünkü herkes Muhammed Ümmetinin idari istikrarını teminle meşguldü. Kureyş ile Ensar ihtilaf etmişlerdi. Dolayısıyla değişmenin sebebi budur.”¹⁰⁴

Bu olay da gösteriyor ki, İbn Uyeyne doğru bildiğini hiçbir yerde ve zamanda söylemekten kaçınmayan, ilişkileri iyi olmasa da şahsiyetli âlimlerin idareciler tarafından cezalandırılmasına rıza göstermeyen bir âlimdir. Ayrıca Veki'in idamında ısrar edilmediğine göre, bu da Sufyan b. Uyeyne'nin Halife nezdindeki değeri ve sözünün güvenilirliğini ortaya koymaktadır.

3. DÖNEMİN İLMÎ ANLAYIŞI

Bir ilim adamının/âlimin ilmi kişiliğini, ortaya koyduğu eserlerini ve anlayışını tahlil edebilmek ve kavrayabilmek için yaşadığı dönemin ilmi anlayışını bilmek ve dönemin özelliklerini anlamak gerekir. Zira âlimin, yaşadığı dönemin sosyal, kültürel ve ilim anlayışından vareste kalması mümkün değildir. Dolayısıyla dönemin ilmi hiyerarşisini bilmek, ilim tahsilinde takip ettiği metodu ve sıralamayı tespit etmek, âlimin ilmi kişiliği ve anlayışı konusunda bilgi sahibi olmak için çok önemlidir.

Hicri ilk iki asırda hafıza, yani hadislerin ezberlenmesi, yazıdan- hadislerin yazılmasından- daha makbul addedilirdi. Bunun en önemli sebebi de, yazının ilk dönemdeki gelişmişlik durumudur. Yazı ilk dönemlerde yeterli bir gelişmişlik seviyesine ulaşamamıştı. Bu ilk dönemlerde doğru ve kolay okunup anlaşılmaya elverişli olmadığı

¹⁰⁴ el-Bağdâdî, *el-Cami' li Ahlâki'r-Ravi ve Âdâbi's-Sâmi'*, Thk. Mahmud Tahhan, Mektebetu'l-Maarif, Riyad, 1403/1983, II/205-206; HATİBOĞLU, Muhammed Saîd, *Müslüman Kültürü Üzerine*, Kitâbiyât, Ankara, 2004, s. 149-151.

gibi, bu kolaylığı sağlayan noktalardan ve harekelerden mahrumdu. Diğer taraftan tek nüsha halindeki el yazması kitapları, şu veya bu maksatlarla ilave ve çıkarmalarla tahrif etmek kolaylıkla yapılabilirdi. Bu sebeptendir ki, bir şahsın kendi kitabında, hocasından nasıl aldığını hatırlayamadığı veya tanımadığı bir hadis gördüğünde ne yapacağı, tartışma konusu olmuştur. Çünkü bu, başkası tarafından kitaba sokuşturulan bir hadis de olabilirdi.¹⁰⁵ Meselâ; Abdurrahman b. el-Mehdî (ö. 198/814) şöyle demiştir: “Kitaplarımda kendi el yazımla Şu’be’den naklen bilmediğim, tanımadığım bir şey buldum ve onu attım.”¹⁰⁶

Hicri II. asırda yetişen âlimlerden birisi olan Sufyan b. Uyeyne’nin de aynı anlayışı paylaştığını görmekteyiz.

Muhammed b. Bişr el-Harisî, Sufyan b. Uyeyne’yi şöyle derken işittiğini söylemektedir: “İlim öncelikle iyice kulak kesilmek, sonra anlamak için dinlemek, sonra ezberlemek, sonra onunla amel etmek ve sonra da onu neşretmektir.”¹⁰⁷

Sufyan başka bir sözünde ise şöyle demektedir: “Hikmet üç yolla elde edilir. Bunlar; susup dinlemek, kulak vermek ve anlayarak ezberlemektir. Hikmet üç özellikle de filiz verir. Bunlar da; ebedi yurda (ahiret yurduna) yönelmek, dünyadan (aldatıcı dünya yurdundan) ayrılmak ve ölüm gelmeden önce ona hazırlanmaktır.”¹⁰⁸

Mücahid b. Musa’nın İbn Uyeyne’den naklettiğine göre o şöyle demektedir: “Ben hiçbir rivayeti ezberlemeden yazmadım.”¹⁰⁹ Yukarıda Sufyan b. Uyeyne’ye ait olarak verdiğimiz görüşler, onun ilmi anlayışını çok net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Hicri II. asır âlimlerinden birisi olan Sufyan es-Sevrî (ö. 161/778), her gece yatmadan önce Kur’an’dan bir sûre okur gibi hadis cümlelerini okuyup hıfzını kontrol

¹⁰⁵ AYDINLI, Abdullah, Hadis Rivayetinde Yazının Kullanımı ve Güvenilirliği, *Sünnetin Dindeki Yeri*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1998, s. 349.

¹⁰⁶ el-Bağdâdî, *el-Kıfaye fi İlmi’r-Rivaye*, Medine, Trsz., s. 345.

¹⁰⁷ Ebu Nuaym, Ahmed b. Abdillâh el-İsbahânî, *Hilyetu’l-Evliya*, Daru’l-Kitabi’l-Arabiyye, Beyrut, 1387/1967, VII/274.

¹⁰⁸ Ebu Nuaym, *A.g.e*, VII/280.

¹⁰⁹ ez-Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nubelâ*, VIII/461.

ederdi.¹¹⁰ Ayrıca hadislerin ezberlenmeden yazılmasını küçümseyerek şöyle derdi: “Sizin kalbiniz kağıt ve defterinizdir.”¹¹¹

Bu ve benzer ifadeler, dönemin ilmi anlayışını ortaya koymaları açısından önemlidir. Ahmed Naim bu konuda şunları ifade etmektedir: “Rivayet ettiği hadisleri ezberlememiş olup, kitabına i’timad ile ondan rivayet eden kimsenin nakliyle ihticac mes’elesi ihtilaflıdır. İmam Azam Ebu Hanife (ö. 150/767) ve İmam Malik b. Enes’e (ö. 179/795) göre, ravinin ezber rivayet ettiği ve hastırladığı hadislerden başkasıyla ihticac edilmez. Şafîiyye’den Ebu Bekr-i Saydalanî-i Mervezî de bu nu görüşü benimsemiştir. Hakim’in İbn Abdilhakem tarikiyle Eşheb’den (ö. 140/757) rivayetine göre; “Sıkı olduğu halde hadisini ezberlememiş kimseden ilim alınır mı?” diye İmam Malik’ten sorulmuş, o da: “Hayır” cevabını vermiştir. “Ya sıkı olduğu halde bu hadisleri dinlemişimdir diyerek bir kitap gösterirse” diye tekrar sorulmuş, “Böylesinden de alınmaz. Gece kendisinden habersizce hadisine bazı şeyler ziyade edilmiş olmasından korkarım.” demiş.”¹¹²

“Bir kimse unuttuğu bir hadisi, sema’ını muhtevi kitapta görür de sema’ını hatırlamıyorsa, İmam Ebu Hanife’ye (ö. 150/767) göre onu hatırlamadıkça rivayet etmesi caiz değildir. Şafîiyye’den de ona muvafakat eden olmuştur. Lakin İmam Muhammed, İmam Ebu Yusuf ve İmam Şafîî ile ekseri ashâbı cevaz tarafına gitmişlerdir ki Nevevî’ye göre sahih olan budur. İbnu’s-Salâh’ın dediğine göre bu ihtilaf, ravinin kendi mesmûunu zabt nokta-i nazarından, kitaba itimadın caiz olup olmaması meselesi üzerine bina edilmek iktiza eder.”¹¹³

Yukarıda Abdurrahman b. el-Mehdî (ö. 198/814), Sufyan b. Uyeyne (ö. 198/813), Sufyan es-Sevrî (ö. 161/778), İmam Malik ve İmam Azam’dan naklen verilen görüşler, dönemin ilim anlayışında ezberin kitaptan daha güvenilir bir kaynak olarak görüldüğünü göstermektedir. Ancak bu rivayetlerin yazılmasının önemsenmediği anlamına gelmez. Zira

¹¹⁰ İbn Ebi Hatim, Ebu Muhammed Abdurrahman b. Ebi Hatim Muhammed b. İdris b. El-Münzir er-Razî, *el-Cerh ve’t-Ta’dil*, Dairetu’l-Maarifi’l-Osmani, Haydarabad, 1271/1952, I/116.

¹¹¹ İbn Ebi Hatim, *el-Cerh ve’t-Ta’dil*, I/116.

¹¹² Ahmed Naim, *Sahih-i Buharî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi (Mukaddime)*, DİB Yayınları, Ankara, 1982, I/450.

¹¹³ Ahmed Naim, *A.g.e.*, s. 451–452.

rivayet asrının temel hadis kaynaklarına bakıldığında tamamen yazılı kaynaklara dayanılarak hazırlandıkları görülmektedir.¹¹⁴

Fuat Sezgin ilk dönemin hadis kültüründe ezberle beraber yazının da önemsendiğini şu ifadelerle dile getirmektedir: “Hadislerin yazıyla tespiti etrafında toplanan rivayetlere ve mevcut ihtilaflara rağmen hadislerin pek erken bir devirde yazılmaya başlandığını, yine oldukça erken bir devirde kısmen şifahi kısmen yazılı gelen dağınık hadislerin kitaplar halinde tedvin edildiğini ve çok geç sayılmayacak bir devirde, hicri ikinci asrın ortalarında, bu toplanmış olan materyalin muayyen bablar halinde tasnife tabi tutma yoluna girildiğini ve gittikçe gelişen bir tasnif faaliyetinin ortaya çıktığını, hicri üçüncü asrın bu edebiyatın başı değil, kemal çağı olduğunu gördük.”¹¹⁵

Hicri ikinci asrın âlimlerinden birisi olan Sufyan b. Uyeyne de; “Ben hiçbir rivayeti ezberlemeden yazmadım”¹¹⁶ derken, ezberle beraber yazıyı da kullandığını ortaya koymakta ise de, dönemin ilmi anlayışının bir göstergesi olarak da “ezber”i daha fazla önemsendiğini göstermektedir.

Dönemin ilmi anlayışında gözden kaçırılmaması gereken bir husus da, karşılaşılan meselelerin çözümünde başvurulacak kaynaklar konusundaki önceliklerdir. Peygamber’in (s.a.v.), Muaz b. Cebel’i (ö. 20/641) Yemen’e gönderirken neye göre hüküm vereceğini sorduğunda, onun, kitapla, orada bulamazsa sünnetle hüküm vereceğini, şayet bu iki kaynakta bulunmazsa re’yiyle icthad edeceğini bildirmiş olmasından, memnun olduğu görülmektedir.¹¹⁷

Hiz. Ömer (ö. 23/644), Kadı Şureyh’e (ö. 78/697) yazdığı mektubunda, bir meseleyle karşılaştığında sırasıyla; Kur’an, sünnet, sahabe sözü, daha sonra da isterse kendi re’yiyle icthad etmesini tavsiye etmiştir.¹¹⁸

¹¹⁴ AYDINLI, *a.g.m.*, s. 349.

¹¹⁵ SEZGİN, *Buhari’nin Kaynakları*, s. 87.

¹¹⁶ ez-Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nubelâ*, VIII/461.

¹¹⁷ Ebu Davud, Süleyman b. el-Eş’as es-Sicistanî, *Sünenü Ebî Davud*, Daru’l-Cenân, Beyrut, 1409/1988, Akdiye, 11; Tirmizî, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevre, *Sünenü’t-Tirmizî*, Daru’l-Fikr, Beyrut, 1414/1994, Ahkam, 3; Dârimî, Abdullah b. Abdurrahman es-Semarkandî, *Sünenü’d-Dârimî*, Mukaddime, Daru’l-Kitabi’l-Arabi, Beyrut, 1407/1987, 20; Ahmed b. Hanbel, *Müsnedu Ahmed b. Hanbel*, İstanbul, 1982, V/230.

¹¹⁸ Dârimî, Mukaddime, 20; Hakim en-Neysaburî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Abdillâh, *Ma’rifetu Ulumi’l-Hadis*, Beyrut, 1985, s. 66.

İbn Uyeyne, Abdullah b. Ebi Yezîd'in şöyle dediğini nakleder: "İbn Abbas'a (ö. 68/687) bir meseleyle ilgili bir şey sorulduğunda, o konu Kur'an'da varsa onu bildirirdi. Şayet Kur'an'da yoksa ve Rasûlullah'ın sünnetinde varsa onu bildirirdi. Şayet sünnette de yoksa Ebu Bekr ve Ömer'in görüşlerini aktarırdı. Şayet bu konuda onların icthadları da yoksa kendi re'yini ifade ederdi."¹¹⁹

Dönemin ilmi anlayışını yansıtan yukarıda zikrettiğimiz görüşler ve kaynaklarda bulunmasına karşın konunun daha fazla uzamaması için buraya almadığımız pek çok görüş, ahkâma kaynak olması bakımından merviyatı şöyle sıralamaya tabi tutmaktadırlar:

- 1- Kur'an-ı Kerim
- 2- Hadis-i Şerifler / Sünnet
- 3- Sahabe icthadı
- 4- Rey'

Burada, yukarıda serdedilen görüşler muvacehesinde, dikkatten uzak tutulmaması gereken bir husus da; muhaddislerin re'yi tamamen reddetmeyip, re'ye karşı ölçülü bir tutum sergiledikleridir. Daha doğru bir ifadeyle meselelerin çözümünde nasslardan bir delil yoksa veya rivayetlerin yorumunda başka çıkış yolu bulunmuyorsa, re'ye başvurulmasının esas alındığıdır. Yukarıda zikrettiğimiz Sufyan b. Uyeyne görüşü de bunu destekler mahiyettedir. Yine Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/856); "Hadislerin yorumlanması hususunda re'iden başka çare olmazsa, İmam Malik'in (ö. 179/795) re'yi tercih edilir"¹²⁰ görüşü de bunu teyid etmektedir.

Dönemin ilmi anlayışını ortaya koyan diğer bir gösterge de ilim tahsilinde gözetilen sıradır. İlk dönemlerden itibaren ilim tahsilinde belli bazı sıralamaların esas alındığını görmekteyiz. Meselâ; Hz. Ömer'den yapılan bir rivayette, o şöyle demektedir: "Kur'an'ı öğrendiğiniz gibi feraizi, lahnı ve sünneti de öğrenin."¹²¹

Abdullah b. Ömer'in; "Kim Kur'an'ı öğrenirse ardından hemen feraiz öğrensin"¹²² ifadesi de bu ilmi hiyerarşiye işaret etmektedir.

¹¹⁹ Dârimî, Mukaddime, 20.

¹²⁰ İbn Ebi Hatim, *el-Cerh ve 'Ta'dil*, I/16; ÜNAL, İsmail Hakkı, *İmam Ebu Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Haneî Mezhebinin Hadis Metodu*, DİB Yayınları, Ankara, 2001, s. 38.

¹²¹ Saîd b. Mansur, *el-Horasanî, Sünen*, I-II, Tahk. Habiburrahman el-A'zamî, Beyrut, 1985, I/25.

¹²² Saîd b. Mansur, *A.g.e*, I/25.

Sufyan b. Uyeyne'nin kendi tecrübesini anlatırken söyledikleri, ilim tahsilindeki bu sıralamayı çok net bir şekilde ortaya koymaktadır. Sufyan şöyle demektedir:

“ İlim tahsili için ez-Zuhrî'ye gittiğimde Sariye ile Safa kapısında idiler. Önüne oturduğumda bana:

- Kur'an öğrendin mi? dedi. Ben de:
- Evet, dedim. Bu sefer de:
- Feraizi öğrendin mi? diye sordu. Ben yine:
- Evet dedim. Daha sonra da Ebu İshak es-Sebî'den hadis yazıp yazmadığımı sordu. Ben de tekrar:
- Evet, dedim.”¹²³

Sufyan b. Uyeyne ilim tahsiline başladığı dönemi anlatırken, 14 yaşında iken Kur'an öğrendiğini ve 15 yaşında iken de hadis tahsiline başladığını ifade etmektedir.¹²⁴ Muhtemelen bu 14 yaş, Sufyan'ın Kur'an'ı hıfzedip Kur'an ilimlerini tam anlamıyla öğrendiği yaşı ifade etmektedir.

Yukarıda naklettiğimiz bütün bilgiler ve görüşler dönemin ilim tahsilinde takip ettiği sıralamanın şu şekilde olduğunu göstermektedir:

- 1- Kur'an'ın iyice öğrenilmesi
- 2- Feraizin öğrenilmesi
- 3- Sünnet/Hadis tahsili

Dönemin ilmi anlayışını tabii bir sonucu olarak ilim tahsilinde takip edilen hiyerarşide “ferai”in “sünnet”ten önce tahsil edilmesi, hadislerin fikhını bilmenin önemsendiğini göstermektedir.

¹²³ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, V/346. Benzer bir tecrübe İbn Cureyc (ö. 150/767) için aktarılmaktadır: “ İbn Cureyc ilim tahsili için ilk olarak Ata b. Ebi Rabah'a (ö. 114/732) gittiğinde, Ata'nın yanında bulunan Abdullah b. Ubeyde b. Umeyr'in (ö. 113/731) kendisine, önce Kur'an'ı öğrenip gelmesini, daha sonra gittiğinde aynı zatın bu sefer de feraizi öğrenip gelmesini tavsiye ettiğini, feraizi öğrendikten sonra aynı zatın kendisine “işte şimdi hadis tahsiline başlayabilirsin” dediğini anlatır. ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, VI/327; Bkz. AKYÜZ, Ali, Saîd b. Mansûr'un Musannefi'nin Yeniden İnşası, MÜİFV Yayınları, İstanbul, 1997, s. 36.

¹²⁴ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, VIII/464.

Şah Velîyullah ed-Dihlevî (ö. 1176/1762), İmam Malik (ö. 179/795) ve Sufyan b. Uyeyne'nin fıkhi öğrenmeyi teşvik ettiklerini ifade etmektedir.¹²⁵

Sufyan b. Uyeyne'nin: “ Ey hadis ehli! Hadislerin fikhını öğrenin ki ashabı re'y sizi mağlup etmesin. Ebu Hanife'nin (ö. 150/767) görüş beyan ettiği her konuda biz bir ya da iki hadis biliriz.”¹²⁶ ifadesi de bu anlayışı çok net bir şekilde ortaya koymaktadır.

¹²⁵ Dihlevî, Şah Velîyullah, *Huccetullahi'l-Baliğa*, Trc. Mehmet ERDOĞAN, İz Yayıncılık, İstanbul, I/319.

¹²⁶ Hakim, *Ma'rifetu Ulumi'l-Hadis*, s. 66.; M.Emin ÖZAFŞAR aynı ifadeleri Veki' b. el-Cerrâh'a ()129–197/746–812 atfen vermektedir. Bkz. ÖZAFŞAR, M.Emin, *Hadisi Yeniden Düşünmek*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 1998, s. 18.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. SUFYAN B. UYEYNE'NİN HAYATI, KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

1.1. Hayatı Ve Kişiliği

1.1.1. İsmi, Nesebi, Künyesi ve Lakabı

Künyesi “Ebu Muhammed” olan Sufyan b. Uyeyne'nin çeşitli kaynaklardan tespit ettiğimiz tam ismi ve nesebi şöyledir:¹²⁷

Sufyan b. Uyeyne b. Ebi İmrân Meymûn Mevla Muhammed b. Muzahim (ed-Dahhak b. Muzahim'in kardeşi)¹²⁸ Ebu Muhammed el-Hilâlî el-Kûfî el-Mekkî.

Lakabı “el-A'ver”dir¹²⁹

Sufyan'ın “el-Kûfî” nisbesini almasının sebebi aslen Kûfeli olmasıdır. Ancak Emevîlerin kabilecilik anlayışlarının bir neticesi olarak Mekke'ye göç etmek zorunda

¹²⁷ İbn Sa'd, *A.g.e*, V/497; Buharî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail, *et-Tarihu'l-Kebir*, el-Mektebetu'l-İslâmiyye, Diyarbakır/Türkiye, Trsz., IV/94; İbn Ebi Hatim, *Takdimetu'l-Cerh*, s. 32; İbn Hibban, Ebu Hatim Muhammed b. Hibban el-Bustî, *Meşahiru Ulemai'l-Emsar ve 'Alami Fukahai'l-Akdar*, Muessesetu'l-Kutubi's-Sekafiye, Beyrut, 1408/1987, s. 235; Ebu Nuaym, *A.g.e*, VII/270; el-Bağdâdî, *Tarihu Bağdâd*, IX/174; ez-Zehebî, *Mizanu'l-İ'tidal fî Nakdi'r-Rical*, Thk. Ali Muhammed el-Becavî, Daru İhyai'l-Kutubi'l-Arabi, Beyrut, 1382/1963, II/170; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, VIII/454; ez-Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffâz*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Trsz., I/262; ez-Zehebî, *el-İber fî Haberi men Ğaber*, Thk. Ebu Hacir Muhammed es-Saîd b. Besyûnî Zeğlûl, Daru'l-Kutubi'l-İlmiye, Beyrut, Trsz., I/254; İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalanî, *Tehzibu't-Tehzib*, Matbaatu Meclisi Daireti'l-Maarifi'n-Nizamiye, Haydarabad, 1325, IV/117; *Dairetu'l-Maarif Bezırgani İslâmî*, Tahran, 1370 IV/251; İbn Nedim, *el-Fihrist*, Mektebtu Hayyât, Beyrut, Trsz., s. 226; ez-Ziriklî, Hayrettin, *el-'Alam Kamusu't-Teracim*, 3.Baskı, Trsz., III/159; Muhsin el-Emin, *Ayanu's-Şia*, Thk. Hasan el-Emin, Daru't-Taaruf li'l-Matbuat, Beyrut, 1406/1986, VII/267; Adil Nüveyhinî, *Mu'cemu'l-Mufessirin*, Beyrut, 1983, I/212; el-Hairî, Muhammed Hüseyin el-A'lemî, *Dairetu'l-Maarifi's-Şia el-'Amme*, Müessesetu'l-A'lemi li'l-Matbuat, Beyrut, Trsz., X/413; Muhammed Ra'fet Saîd, *Ma'mer b. Raşid es-San'anî Mesadiruhu ve Menhecuhu ve Eseruhu fî Rivayeti'l-Hadis*, Alemu'l-Kutub li'n-Neşri ve't-Tevzî', Riyad, 1403/1983, s. 80; *Tefsiru ve Tefasiru Şia*, Dairetu'l-Maarif, Tahran, 1373, İSAM Ktp. 41383/2, IV/282; SEZGİN, *Tarihu't-Turasi'l-Arabî*, Arp. Çev. Mahmud Fehmi Hicazî-Fehmi Ebu'l-Fadl, el-Heyetu'l-Misriyyetu'l-Amme li'l-Kitab, Mısır, 1977, I/139.

¹²⁸ Bazı kaynaklarda ise Mevla Benî Abdillâh b. Ruveybe min Benî Hilal b. Amir es-Sa'saî şeklindedir. Bkz. İbn Sa'd, *A.g.e*, V/497; el-Bağdâdî, *Tarihu Bağdâd*, IX/174.

¹²⁹ ez-Ziriklî, *A.g.e*, III/159; Muhammed Ra'fet Saîd, *A.g.e*, s. 80; Muhayirî, *A.g.e*, s. 117.

kalmışlardır. Babasıyla beraber Mekke'ye göç eden ve burada ikamet eden Sufyan b. Uyeyne, bu sebeple de “el-Mekkî” nisbesini almıştır.

Sufyan mevlası olduğu Benî Hilâl ailesinden dolayı da “el-Hilâlî”¹³⁰ nisbesini almıştır.¹³¹ Hilâloğulları'nın kim olduğuyla ilgili ihtilaf bulunsa da, kesin olan durum şudur ki, Sufyan b. Uyeyne “Hilâloğulları”nın mevlasıdır.

“Benî Hilâl”in, cahiliye dönemlerinde Rasûlullah'ın (s.a.v.) kendilerine vaiz ve öğretmen olarak gönderdiği Kura b. el-Husayn'ı öldüren ve daha sonra İslâm'a girme şerefine nail olan “Benî Amir” kabilesi olduğu ifade edilmektedir.¹³²

1.1.2. Doğumu ve Ailesi

Sufyan b. Uyeyne Irak'ın Kûfe şehrinde hicri 107/m.725 tarihinde Şaban ayının ortalarında dünyaya gelmiştir.¹³³

Abdurrahman b. Bısr (ö. 260/874): “Sufyan b. Uyeyne'yi h. 196 senesinin Şaban ayının 15. günü Cumartesi akşamı dinledim. “Bugün itibarıyla 89 yaşını tamamladım” diyen Sufyan, 91 senelik bir ömür yaşadı” demektedir.¹³⁴

Ali b. el-Medinî (ö. 234/849), İbn Uyeyne'den naklen şöyle demektedir: “H. 107 senesinde doğdum.”¹³⁵

¹³⁰ Bazı kaynaklarda ise Mevla Benî Abdillâh b. Ruveybe min Benî Hilâl b. Amir es-Sa'saî şeklindedir. Burada zikredilen aile Hz. Peygamber'in (s.a.v.) eşi Hz. Meymune annemizin ailesidir. Bkz. İbn Sa'd, *A.g.e*, V/497; el-Bağdâdî, *Tarihu Bağdâd*, IX/174.

¹³¹ Buharî, *Tarihu'l-Kebir*, IV/94; İbn Ebi Hatim, *Takdimetu'l-Cerh*, s. 32; el-Bağdâdî, *Tarihu Bağdâd*, IX/174; ez-Zehebî, *el-İber*, I/254; Muhsin el-Emin, *A.g.e*, VII/267.

¹³² Muhayirî, *A.g.e*, s. 117.

¹³³ İbn Sa'd, *A.g.e*, V/497; Buharî, *Tarihu'l-Kebir*, IV/94; İbn Ebi Hatim, *Takdimetu'l-Cerh*, s. 32; ; İbn Hibban *A.g.e*, s. 235; Ebu Nuaym, *A.g.e*, VII/270; el-Bağdâdî, *Tarihu Bağdâd*, IX/174; ez-Zehebî, *Mizanu'l-İ'tidal*, II/170; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, VIII/454; ez-Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffâz*, I/262; ez-Zehebî, *el-İber*, I/254; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IV/117 *Dairetu'l-Maarif*, IV/251; Muhsin el-Emin, *A.g.e*, VII/267; ez-Ziriklî, *A.g.e*, III/159; Adil Nüveyhinî, *A.g.e*, I/212; *Dairetu'l-Maarifi's-Şia el-'Amme*, X/413; Muhammed Ra'fet Saîd, *A.g.e*, s. 80; *Tefsiru ve Tefasiru Şia*, *Dairetu'l-Maarif*, IV/282; SEZGİN, *Tarihu't-Turas*, I/139; İbn Nedim, s.226.

¹³⁴ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, VIII/474.

¹³⁵ İbn Sa'd, *A.g.e*, V/497; Buharî, *Tarihu'l-Kebir*, IV/94; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IV/119. El-Hatîb el-Bağdâdî, aynı bilgiyi *Tarihu Bağdâd*'ın IX. cildinin 175. sayfasında el-Humeydî'den naklen verirken,

Doğum tarihi ve doğduğu yer konusunda herhangi bir ihtilaf söz konusu olmayan Sufyan b. Uyeyne, Emevîlerin sonbaharı sayılabilecek olan dönemde, Hişam b. Abdilmelik döneminde dünyaya gelmiştir.

Babası: Babasının ismi Uyeyne b. Ebi İmrân'dır. İbn Sa'd'ın Muhammed b. Ömer (Vakidî) → Sufyan b. Uyeyne senediyle bildirdiğine göre, Sufyan'ın babası Uyeyne, Emevîlerin Irak valisi Halid b. Abdullah el-Kasrî'nin idarecilerindendir. Halid Irak valiliğinden azledilip yerine Yusuf b. Ömer es-Sakafî atanınca, Halid'in diğer bütün görevlileri gibi Uyeyne de takibe uğramış ve kaçmak zorunda kalmıştır. Kûfe'den ayrılan Uyeyne, ailesiyle beraber Mekke'ye göç edip, oraya yerleşmiştir.¹³⁶

Bazı kaynaklarda Halid el-Kasrî'nin idarecilerinden olanın Sufyan'ın babası Uyeyne değil de, dedesi Ebu İmrân olduğu bildirilmektedir.¹³⁷

Ancak Halid'in Irak'a h. 105 tarihinde vali olarak atandığı düşünülecek olursa¹³⁸, Sufyan'ın dedesinin, yaş itibariyle Halid el-Kasrî'nin idarecilerinden olması uygun olamayacak kadar büyük olduğu görülecektir.¹³⁹

el-Hatîb el-Bağdâdî ise, "Ebu İmrân"'ın Uyeyne'nin babasının ismi değil, bilakis Uyeyne'nin künyesi olduğunu ifade etmektedir.¹⁴⁰

İbn Ebi Hatim, Yahya b. Main'den nakledilen bir rivayete dayanarak, Sufyan'ın babası Uyeyne'nin Kûfe'de veznedar olduğunu ve Târik b. Amr el-Mekkî el-Emevî'den kaçtığını ifade etmektedir.¹⁴¹ Ancak bu rivayet tarihi gerçeklerle uyuşmamaktadır. Zira söz konusu olan Tarık, Abdumelik b. Mervan döneminde Medine'deki görevinden azledilmiş, Irak'ta ise görev yapmamıştır.¹⁴²

176.sayfasında Abdurrahman b. Bişr b. el-Hakim'in Sufyan'dan nakli ve 184. sayfada ise İbn Sa'd'ın Vakidî'den, onun da Sufyan'dan nakli olarak vermektedir.

¹³⁶ İbn Sa'd, *A.g.e*, V/497.

¹³⁷ Muhsin el-Emin, *A.g.e*, VII/267.

¹³⁸ İbnu'l-Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi*, V/106.

¹³⁹ Muhayirî, *A.g.e*, s.121.

¹⁴⁰ el-Bağdâdî, *Tarihu Bağdâd*, IX/174; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, IV/117.

¹⁴¹ İbn Ebi Hatim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, V/31.

¹⁴² Muhayirî, *A.g.e*, s.121.

Sufyan, babası Uyeyne ile onlarca kez haccetmiştir. Ebu Davud, İbn Uyeyne'den naklen şöyle der: “ Babası kendisiyle 27 defa haccetmiştir. Bu haclar Sufyan'ın 6 yaşıyla 30 küsur yaşları arasında gerçekleşmiştir.”¹⁴³

İbn Ebi Hatim, Uyeyne b. Ebi İmrân'dan oğlu Sufyan'dan başka hiç kimsenin hadis rivayet etmediğini belirtmektedir.¹⁴⁴

Kardeşleri: Sufyan b. Uyeyne'nin dokuz kardeşi vardı. Ancak bunlardan sadece dört tanesi hadis rivayetinde bulunmuştur. Bunlar da: Muhammed, Adem, İmrân ve İbrahim'dir.¹⁴⁵ Beş kardeşin tamamı Kûfe'de doğmuştur.¹⁴⁶

Sufyan b. Uyeyne'nin hadis rivayetinde bulunmuş olan dört kardeşinin cerh ve ta'dil durumlarıyla ilgili kısa bilgi vermeye çalışacağız.

Muhammed b. Uyeyne el-Hilâlî: Ebu Hazım el-A'rac'ın Ebu Hatim'den naklettiğine göre Muhammed, “*la yuhteccu bih*”¹⁴⁷ tir. Kendisinin bir takım “*munker*”¹⁴⁸ rivayetleri vardır.¹⁴⁹

Muhammed b. Uyeyne; Ebu Hazım, Muhammed b. Amr b. Alkame ve Şu'be b. Haccâc gibi âlimlerden hadis almıştır. Kendisinden de, Yahya b. Saîd el-Kattan, el-Hasan b. er-Rebî', Yakub b. Ebi Abbad el-Alevî gibi şahıslar hadis almışlardır.¹⁵⁰

El-İclî, “*sıka*”¹⁵¹ dır demektedir. İbn Hibban da “*es-Sıkât*”¹⁵²ında zikretmektedir.

¹⁴³ el-Bağdâdî, *Tarihu Bağdâd*, IX/176.

¹⁴⁴ İbn Ebi Hatim, *el-Cerh ve 't-Ta'dil*, V/31.

¹⁴⁵ el-Bağdâdî, *Tarihu Bağdâd*, IX/174.

¹⁴⁶ İbn Hibban, *A.g.e.*, s.235. Burada bahsedilen beş kardeş, Sufyan ve yukarıda isimleri sayılan hadis ravisi kardeşleridir.

¹⁴⁷ *La yuhteccu bih*: Zehebi ve Seha'vi'ye göre cerhin 5., Irakî'ye göre 4.mertebesinde bulunan ravi hakkında kullanılan bir sigadır. Böyle bir ravinin rivayet ettiği hadis i'tibar için kullanılır. (AYDINLI, Abdullah, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, Timaş Yayınları İstanbul, 1987, s. 87)

İ'tibar: Bir hadisin aynının veya benzerinin başka yollardan rivayet edilip edilmediğini ortaya çıkarmak için araştırma yapmak, senedlerini araştırmak demektir. (AYDINLI, *A.g.e.*, s. 79)

¹⁴⁸ *Munker*: Zayıf bir ravinin rivayetine daha zayıf bir ravi tarafından muhalif şekilde rivayet edilen hadis veya zayıf bir ravinin sıkı ravi veya ravilere muhalif olarak rivayet ettiği hadis demektir. (AYDINLI, *A.g.e.*, s. 111.)

¹⁴⁹ ez-Zehebî, *Mizanu'l-İ'tidal*, III/380.

¹⁵⁰ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IX/395.

¹⁵¹ *Sıka*: Adalet ve zabt sıfatlarını tam olarak taşıyan ravi. Zehebî ve Irakî'ye göre ta'dilin 2., Seha'vi'ye göre 4.mertebesinde bulunan ravi için kullanılan bir siga. (AYDINLI, *A.g.e.*, s. 138)

Adem b. Uyeyne el-Hilâlî: Ebu Hatim er-Razi, “*la yuhteccu bih*”tir, demektedir.¹⁵³

İmran b. Uyeyne el-Hilâlî: “*Salihu’l-hadis*” tir. Ebu Hatim er-Razi; ““*la yuhteccu bih*”tir ve bir takım “*munker*” rivayetleri nakletmiştir” derken, Yahya b. Main ise; “*Salihu’l-hadistir*”¹⁵⁴ demektedir.¹⁵⁵

Ebu Zur’a, “*salihu’l-hadis*”tir derken, Ebu Bekir el-Bezzâr; “*leyse bihi be’s*”¹⁵⁶tir, der. el-Acurrî ise: “Ebu Davud’a; İbrahim, İmran ve Muhammed b. Uyeyne soruldu. O da: “Tamamı “*salih*”tir, diye cevap verdi” demektedir. İbn Hibban da onu “es-Sikât”ında zikretmektedir.

Adem b. Uyeyne; Ebu İshak es-Sebiî, İsmail b. Ebi Halid, Ata b. es-Saib, Husayn b. Abdirrahman, Leys b. Ebi Süleym, Yezîd b. Ebi Ziyad, Ebu Ferve el-Cühenî gibi zatlardan hadis almıştır.

Kendisinden de; Oğlu Hasan, İmran b. Ali el-Bahilî, Muhammed b. Tarîf el-Becelî, Abde b. Abdirrahman, Osman b. Ebi Şeybe, Muhammed b. Abdila’la es-San’anî ve Ebu Saîd el-Eşceci gibi pek çok ravi hadis almışlardır.¹⁵⁷

İbrahim b. Uyeyne el-Hilâlî: Ebu Hatim er-Razî; “bazı *munker* rivayetleri nakletmektedir” derken, Nesaî; “*leyse bi’l-kaviyy*”¹⁵⁸dir, el-İclî. “*sadûk*”¹⁵⁹tur ve Yahya b. Main ise; “*sadûk*” bir müslümandır. Ancak “*Ashabu’l-Hadis*”¹⁶⁰ten değildir” demektedir. İbn Hibban da kendisini “es-Sikat”ında zikretmektedir.

¹⁵² İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, IX/395.

¹⁵³ ez-Zehebî, *Mizanu’l-İ’tidal*, I/170.

¹⁵⁴ *Salihu’l-Hadis*: Zehebî ve Irakî’ye göre ta’dilin 4., Sehavî’ye göre 6.mertebesinde bulunan bir ravi hakkında kullanılan bir siga. Böyle bir ravinin rivayet ettiği hadis i’tibar için alınır. (AYDINLI, *A.g.e.*, s. 136)

¹⁵⁵ ez-Zehebî, *Mizanu’l-İ’tidal*, III/240; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, VIII/136–137.

¹⁵⁶ *Leyse bihi be’s*: Zehebî ve Irakî’ye göre ta’dilin 3., Sehavî’ye göre 5.mertebesinde bulunan ravi için kullanılan bir siga. (AYDINLI, *A.g.e.*, s. 88)

¹⁵⁷ İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, VIII/136–137.

¹⁵⁸ *Leyse bi’l-kaviyy*: Zehebî, Irakî ve Sehavî’ye göre “*leyse bi-hucce*” manasındır. (AYDINLI, *A.g.e.*, s. 88)
Leyse bi-hucce: Zehebî ve Irakî’ye göre cerhin 5., Sehavî’ye göre 6.mertebesinde bulunan ravi için kullanılan bir siga. Böyle bir ravinin rivayet ettiği hadis i’tibar için alınır. (AYDINLI, *A.g.e.*, s. 88)

¹⁵⁹ *Sadûk*: Zehebî ve Irakî’ye göre ta’dilin 3., Sehavî’ye göre 5.mertebesinde bulunan bir ravi hakkında kullanılan bir siga. Böyle bir ravinin rivayet ettiği hadis yazılır ve araştırılır. (AYDINLI, *A.g.e.*, s. 132)

¹⁶⁰ *Ashabu’l-Hadis*: Bütün ihtimamlarını hadis tahsil ve nakline, bilhassa hukuki meselelerde bir haber buldukları sürece celî ve hafî kıyasa müracaat etmeyerek, ahkamı nasslara dayandırmaya verdiklerinden

İbrahim; Ebu Hayyan et-Temimî, es-Sevrî, Şu'be b. Haccâc, Mis'ar, Amr b. Mansur el-Hemedanî gibi âlimlerden hadis almıştır.

Kendisinden de; Yahya b. Main, İbn Ebi Ömer el-Adenî, İbrahim b. Beşşar er-Ramadî, Hüseyin b. Mansur en-Nisaburî, Ali b. Muhammed et-Tenafisî ve Hasan b. Ali b. Affan el-Amirî gibi pek çok ravi hadis almışlardır.

Buharî “*et-Tarihu'l-Kebir*”inde, Ahmed b. Ebi Reca’dan naklen h. 197 veya 199 senelerinde vefat ettiğini nakletmektedir.¹⁶¹

1.1.3. Evliliği

Sufyan b. Uyeyne’nin herhangi bir evlilik yapıp-yapmadığını kaynaklarda çok net bir şekilde bulamadık. Ancak Sufyan’ın bizzat kendisine atfen verilen ifadelerden evlilik yapmış olabileceğini söylemek mümkündür.

Yahya b. Yahya dedi ki: “Ben Sufyan b. Uyeyne’nin yanında oturuyorken bir adam çıka geldi ve: “Ya Eba Muhammed! Ben falancadan -karısını kastederek- şikayetçiyim. Ben onun yanında küçük düşüyorum ve hakir görülüyorum” dedi. Bunun üzerine Sufyan başını önüne eğip bir süre sustuktan sonra, başını kaldırarak şöyle dedi:

“Belki de sen izzetin artsın diye ona yöneldin.” Adam:

“Evet. Ey Eba Muhammed” dedi. Sufyan da şöyle devam etti:

“Kim evlenirken dünyadaki izzeti arayarak evlenirse, zilletle imtihan olur. Kim de mal elde etme isteğiyle evlenirse, fakirlikle imtihan olur. Kim ise dine yönelirse (yani bu amaçla evlenirse), Allah o şahısta dinle beraber izzeti ve malı da bir araya getirir.” Sonra da şöyle devam etti:

“Bizler dört kardeşlik¹⁶²; Muhammed, İmran, İbrahim ve ben. Muhammed en büyüğümüz, İmran en küçüğümüz, ben ise ortanca olanımız idim. Muhammed soy-sop yönünden asalet arzusuyla kendisinden daha asil birisiyle evlendi. Allah da onu zilletle imtihan etti. İmran ise mal-mülk sahibi olmak arzusuyla kendisinden daha zengin olan birisiyle evlendi. Allah onu da fakirlikle imtihan etti. Onun malını elinden aldılar ve ona

dolayı Hicaz ehline, İmam Malik, İmam Şafî, İmam Ahmed b. Hanbel gibi âlimlerin takipçilerine verilen ad. (AYDINLI, *A.g.e.*, s. 37)

¹⁶¹ İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, I/149–150.

¹⁶² Burada konuyla ilgileri sebebiyle durumlarına vurgu yapılan kardeşler Muhammed, İmran ve İbrahim oldukları için “dört kardeşlik” denilmektedir. Bu ifade bütün kardeşleri belirtmek için kullanılmamıştır. Dolayısıyla kardeşlerinden bahsedilirken verildiği gibi tamamının sayısı dokuzdur.

hiçbir şey vermediler. Onların durumlarıyla baş başa kaldım (yani onların durumlarını uzun uzun düşündüm). Ma'mer b. Raşid'le karşılaştığımızda, ben de kardeşlerimin yaşadıkları tecrübeleri anlatarak, kendisiyle fikir alış-verişinde bulundum. Bunun üzerine o da bana Yahya b. Ca'd ve Aişe hadislerini nakletti.

Yahya b. Ca'd hadisi şöyledir: Nebi (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır: “Kadın dört özelliğinden dolayı; dini, soyu-sopu, malı ve güzelliğinden biri sebebiyle nikâhlanır. Sen dindar olanını seç, elleri toprak olasıca.”

Hiz. Aişe'nin (r.anha) rivayet ettiği hadis ise şöyledir: Nebi (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır: “Kadınların bereketli olma açısından en üstün olanı, giyecek bakımından en hafif olanıdır.”

Bundan dolayı ben de kendim için, Nebi'nin (s.a.v.) sünnetine uymak suretiyle, dini (yani dindar olanı) seçtim. Allah da bana dinle beraber izzet ve mal da verdi.”¹⁶³

Bu rivayet, Sufyan'ın dindar bir eşle evlilik yaptığını göstermektedir. Nitekim “*Tefsiru Sufyan b. Uyeyne*” müellifi Ahmed Salih Muhayirî de bu rivayetin bir bölümünü vererek, bunun Sufyan'ın evlilik yapmasının göstergesi olduğunu ifade etmektedir.¹⁶⁴

Abdullah b. Ahmed b. Hanbel dedi ki: “Babam (Ahmed b. Hanbel) Sufyan b. Uyeyne'yi şöyle derken işittiğini nakleder: “Hz. İsa (a.s.) akşam yemeği için yiyecek saklamadığı gibi, yiyecek için de akşamlamazdı ve şöyle derdi: “ Her günün ve gecenin kendi rızkı vardır.” Kendisinin harap olacak bir evi de yoktu. Kendisine; “evlenmeyecek misin?” diye sorulunca da, “ölümlü olan bir kadınla mı evleneyim?” diye cevap verirdi.”¹⁶⁵

Bu ifadelerden yola çıkarak Sufyan'ın evlenmediğini söyleyenler olmuşsa da¹⁶⁶, bu ifadelerin tam da böyle bir sonuç vermediğini söyleyebiliriz. Ancak kaynaklarda evliliği ve çocuğunun olup-olmadığı konusunda başka bir bilgi ulaşamadık.

1.1.4. Geçimi

Sufyan b. Uyeyne'nin geçimini nasıl sağladığı konusunda kaynaklarda fazla bilgi yer almamaktadır. Ancak babasının Kûfe'de yaşadığı dönemde maddi durumlarının iyi

¹⁶³ Ebu Nuaym, *A.g.e*, VII/289–290; el-Mizzî, Yusuf b. ez-Zekî Abdurrahman Ebu'l-Haccâc, *Tehzîbu'l-Kemâl*, Thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Müessesetu'r-Risale, Beyrut, 1400/1980, XI/195.

¹⁶⁴ Muhayirî, *A.g.e*, s.123.

¹⁶⁵ Ebu Nuaym, *A.g.e*, VII/273.

¹⁶⁶ ed-Dakr, Abdulğani, *Sufyan b. Uyeyne Şeyhu Şuyuhi Mekke fî Asrihi*, Daru'l-Kalem, Beyrut, 1412/1992, s.18.

olduğunu söyleyebiliriz. Bu durum yaklaşık olarak Sufyan'ın on üç yaşına kadar devam etmiştir. Bu, Emevîlerin ita ve bağışlarının bol olduğu ve Sufyan'ın ailesinin de, babasının görevi nedeniyle, bunlardan istifade ettiği bir dönemdir. Fakat Emevîlerin devlet idaresinde takip ettikleri kabilecilik siyasi anlayışlarının sonucunda Halid b. Abdillâh el-Kasrî valilik makamından azledilip yerine vali olarak atanan Yusuf es-Sakafî tarafından katledilip adamları da takibe uğrayınca, Halid'in adamlarından olan babası Uyeyne de canını kurtarmak ve ailesini korumak amacıyla Kûfe'yi terk edip Mekke'ye göç etmek zorunda kalmıştı. Bu da Uyeyne ve ailesi için bazı zorlukları beraberinde getirmiştir. Bununla beraber Uyeyne'nin yaşadığı dönemde ailesinin geçimini bizzat kendisinin sağladığını ve çocuklarını ilim tahsiline yönlendirdiğini görmekteyiz. Uyeyne vefat ettiğinde Sufyan otuz küsur yaşındaydı.¹⁶⁷

Babasının vefatından sonra geçimini kendisi sağlayan Sufyan'ın zühd hayatını tercih etmesi nedeniyle maddiyata pek de önem vermediğini görmekteyiz. Hayatını daha ziyade hayır sahibi zenginlerin ita ve bağışlarıyla sürdürdüğü de söylenebilir. Zira bu dönem, hayır sahiplerinin ilmi ve talebelerini sevdikleri ve yardımlarıyla destekledikleri bir dönemdir. Ancak Sufyan'ın kendisine gelen yardımları bile kendisinden daha muhtaç olanlara yönlendirdiği bilinmektedir.¹⁶⁸

Fadl b. Rebî'in anlattığı şu olay da Sufyan'ın geçimini genel olarak ita ve bağışlarla sağladığını ortaya koymaktadır. Fadl şöyle demektedir: “Halife Hârun Reşid ile hacca gittim. Hac vazifesini yerine getirdikten sonra, Hârun bana: “Burada Allah adamlarından (ricâlullah) bir er var mıdır? Gitsek de kendisini ziyaret etsek” dedi. “Evet, var, Abdurrezzak es-San'anî burada” dedim. “Beni ona götür” dedi. Yanına gittik, bir süre orada konuştuktan sonra, Hârun, bu zatın borcu olup olmadığını sormamı bana işaret etti. Ben de sordum, “evet var” deyince, Hârun emir verdi ve borcunu ödediler. Sonra oradan ayrıldık. Hârun bana: “Ya Fadl! Gönlüm durmadan bundan daha büyük bir er aramaktadır” dedi. “Sufyan b. Uyeyne buradadır” dedim. “Haydi, öyle ise ona gidelim” dedi. Vardık, yanında bir müddet konuştuk, dönmeyi arzuladığımız sırada, Hârun, bana yine borcunu

¹⁶⁷ Muhayirî, *A.g.e*, s. 145.

¹⁶⁸ Muhayirî, *A.g.e*, s. 146.

sormamı işaret etti. Ben de sordum, o da “evet var” deyince, Hârun emir verdi ve borcu hemen ödendi. Sonra oradan ayrıldık...”¹⁶⁹

Hayatını büyük oranda ilim tahsiline veren Sufyan’ın kendisini olabildiğince dünya zevklerinde uzak tutmaya çalıştığını görmekteyiz. Harmele b. Yahya, İbn Uyeyne’nin kendisine arpa ekmeğini göstererek: “Altmış yıldan beri yiyeceğim işte budur” dediğini nakletmektedir.¹⁷⁰

Sonuç olarak Sufyan’ın, dünya malına pek fazla değer vermeyen ve kendisine ulaştırılan bir nimeti kendisinden daha muhtaç olanlara yönlendiren bir kişiliğe sahip olduğu görülmektedir.

1.1.5. Eğitimi

Sufyan b. Uyeyne çok erken yaşlarda ilim tahsiline başlamıştır. Bu durum hem yaşadığı coğrafyalarla, hem de yaşadığı dönemin ilim kültürüyle ilgilidir. Zira Sufyan’ın ilk gençlik yıllarını, 13 yaşına kadar olan zamanı, yaşadığı Kûfe, dönemin en önemli ilim merkezlerinden biridir. İlk gençlik yıllarında göç edip yerleşmek zorunda kaldığı Mekke ise dini ilimlerin ve İslâm kültürünün kalbi konumundaydı. Diğer taraftan Sufyan’ın yaşadığı dönemin karakteristik özelliklerinden birisi de, ilim tahsiline çok erken yaşlarda başlanmasıdır.

ez-Zehebî, Sufyan’ın çok erken yaşlarda ilim tahsiline başladığını ifade ederken¹⁷¹, İmam Şa’ranî, onun dört yaşında iken Kur’an’ı hıfzettiğinin, yedi yaşındayken ise hadisleri yazmaya başladığının rivayet edildiğini bildirmektedir.¹⁷²

Muhtemelen Bediuzzaman Saîd Nursî de bu ve benzer kaynaklara dayanarak, aynı görüşü gerekçeleriyle dile getirmektedir.¹⁷³

Sufyan’ın erken yaşlarda ilim tahsiline başlamasında babasının önemli bir rolü vardır. Zira Sufyan, on beş yaşına geldiğinde babasının ilim ehli olması yönünde kendisine

¹⁶⁹ Hucvirî, Ali b. Osman Cüllabî, *Keşfu’l-Mahcûb Hakikat Bilgisi*, Trc. Süleyman ULUDAĞ, Dergah Yayınları, İstanbul, 1996, s. 196.

¹⁷⁰ ez-Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nubelâ*, VIII/461. Ebu Nuaym ise, Ebu Yusuf el-Fesevî’den naklen Sufyan’ın; “Kırk yıldan beri yiyeceğim işte budur” dediğini nakletmektedir. (Ebu Nuaym, *A.g.e*, VII/272.)

¹⁷¹ ez-Zehebî, *Tezkiretu’l-Huffâz*, I/262.

¹⁷² eş-Şa’ranî, Abdolvahhab, *et-Tabakâtu’l-Kubra (et-Tabakâtu’ş-Şa’ranî)*, Matbaatu’l-âmire el-Osmaniye, Mısır, 1316, I/56.

¹⁷³ Saîd Nursî, Bediuzzaman, *Sözler*, Envar Neşriyat, İstanbul, 1991, s. 481–482.

nasihatte bulunduğunu ve kendisinin de babasının bu nasihati doğrultusunda hareket ettiğini ifade etmektedir.¹⁷⁴

İbn Sa'd, Abdurrahman b. Yunus'tan naklen Sufyan b. Uyeyne'nin şöyle dediğini nakletmektedir: "İnsanlardan ilim meclisine oturduğum ilk kişi Abdülkerim Ebu Ümeyye'dir. Ben on beş yaşında iken onun ilim meclisinde yer almaya başladım. O, h. 126 senesinde vefat etti."¹⁷⁵

Bu beyanlar, hadis ilmini tahsile başladığı yaşın, o dönem için de erken görüldüğünü göstermektedir. Zira ez-Zuhrî'nin Sufyan'ı hadis tahsili konusunda, yaşının küçüklüğü sebebiyle, ehil görmediğini ve Sufyan'ın ısrarcılığıyla bu meseleyi ancak aşabildiğini görmekteyiz. Dolayısıyla Sufyan'ın dört yaşında Kur'an hafızı olduğu, yedi yaşında iken hadis yazmaya başladığı ve on yaşındayken de içtihadı tahsil ettiği şeklindeki rivayetleri¹⁷⁶, onun, dönemin şartlarına göre de ilim tahsiline erken denebilecek bir yaşta başladığına işaret eden biraz mübalağalı ifadeler şeklinde anlamak gerekir. Yoksa bu ifadeleri, söz konusu rivayetlerdeki yaşların doğru olduğu şeklinde değerlendirmemek gerekir. Çünkü ez-Zehebî'nin yukarıda nakledilen Nadr rivayetini değerlendirirken, hadis tahsili için verilen on yaşı bile makul görmediğini ve gerçeklere aykırı bulduğunu gördük.¹⁷⁷

Sonuç olarak, Sufyan b. Uyeyne'nin, yaşadığı dönemde erken yaşlarda ilim tahsiline başlanmasının bir teamül olduğu düşünülecek olursa, o günün şartlarında da erken görülen bir yaşta hadis tahsili için ilim meclislerinde yer almaya başladığı söylenebilir.

1.1.6. Hocaları

Bu bölümde Sufyan b. Uyeyne'nin hocalarından ulaşabildiklerimizin isimlerini¹⁷⁸ ve cerh ve ta'dil durumlarını çok kısa bir şekilde vermeye çalışacağız. Zira bir hadisçinin rivayet ettiği hadislerinin güvenilirliği, kendi durumuyla ilgili olduğu kadar, hocalarının

¹⁷⁴ ed-Dakr, *A.g.e.*, s. 19.

¹⁷⁵ İbn Sa'd, *A.g.e.*, V/497. Aynı bilgiyi ez-Zehebî de vermektedir. Ancak Sufyan'ın : " Ben Kur'an okuduğumda on dört yaşındaydım" dediğini de ifade etmektedir. (ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, VIII/464.)

¹⁷⁶ İmam Şa'ranî, *A.g.e.*, I/56; Saîd Nursî, *A.g.e.*, s. 481–482.

¹⁷⁷ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, VIII/459.

¹⁷⁸ Ebu Nuaym, *A.g.e.*, VII/307; el-Bağdâdî, *Tarihu Bağdâd*, IX/174; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, VIII/455–456; ez-Zehebî, *el-İber*, I/254; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, IV/117–118.

durumlarıyla da ilgilidir. Bir ravi güvenilir olsa da rivayet ettiği hocası cerhe uğramış bir ravi ise, hadislerinin sıhhati zedelenir. Dolayısıyla muhaddislerin hayatlarını verirken hocalarının cerh-ta'dil durumlarıyla ilgili, çok kısa da olsa, mutlaka bilgi verilmesi gerektiği kanaatindeyiz. İbn Uyeyne'nin en çok hadis aldığı iki hocası hakkında kısaca bilgi verdikten sonra diğer hocalarının ise sadece cerh ve ta'dil durumları, hocalarının isimleri alfabetik sırayla verilmeye gayret edilecektir.

• *Amr b. Dinar el-Mekkî, Ebu Muhammed el-Esrem el-Cumehî (ö. 125-126/743-744):* Sufyan b. Uyeyne'nin en çok hadis aldığı şeyhi olan Amr b. Dinar; İbn Abbas, İbnu'z-Zübeyr, İbn Ömer, İbn Amr b.el-As, Ebu Hureyre, Cabir b. Abdillâh... gibi bir çok sahabeden ve Cabir b. Zeyd, Vehb b. Munebbih, Ebu Seleme b. Abdırrahman, Saîd b. Cubeyr, Süleyman b. Yesar, Tâvus, Urve b. ez-Zübeyr... gibi çok sayıda tabiûn büyüklerinden hadis almıştır.

Kendisinden de, Katâde, Eyyûb, İbn Cureyc, Ca'fer es-Sadık, Malik, Şu'be, Süleyman b. Kesir, Sufyan es-Sevrî... gibi çok sayıda âlim hadis almışlardır.

Ahmed b. Hanbel: “Ne Şu'be, ne de başkası hüküm vermede de başka konularda da Amr b. Dinar'dan üstün değildir” demektedir. Ali b. el-Medinî, İbnu'l-Mehdî'den, O da Şu'be'den aynı şeyi nakletmektedir.

Nuaym b. Hammad, İbn Uyeyne'den, O da İbn Ebi Necîh'den naklen dedi ki: “Fıkıh konusunda Amr b. Dinar'dan daha bilgili olan hiç kimseyi görmedim.

İbn Uyeyne, Amr b. Dinar “sıkı sıkı” olan bir zattır, demektedir.

en-Nesaî, sıkı ve sebt olan biridir, derken; Ebu Zur'a ve Ebu Hatim, sıkı olan bir zattır, demektedirler.

İbn Uyeyne ve Amr b. Cerir dediler ki: “Amr b. Dinar, sıkı, sebt, hadisleri çok, sadûk, âlim ve Mekkelilerin müftüsü olan bir zattır.”

ed-Dûrî, İbn Main'den naklen: “O, Bera b. Azib'den hadis dinlememiştir” demektedir. Tirmizî de Buharî'nin şöyle dediğini nakletmektedir: “Amr b. Dinar, Ömer'in “ölü üzerine ağlamak” hadisini İbn Abbas'tan dinlememiştir.”

İbn Hacer şöyle der: “Sonuç olarak onun tedlis yaptığı söylenebilir.”

ez-Zehebî, onunla ilgili Şiilik iddiasını batıl olduğunu ifade etmektedir.¹⁷⁹

¹⁷⁹ ez-Zehebî, *Mizanu'l-İ'tidal*, III/260; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, VIII/27-30.

• *İbn Şihab ez-Zuhrî, Muhammed b. Müslim el-Kuraşî el-Medenî* (ö. 123-124/741-742): Hicaz'ın ve Şam'ın önemli âlimlerindendir. Abdullah b. Ömer b. el-Hattab, Abdullah b. Ca'fer, Rabîa' b. Abbad, el-Misver b. Mahreme, Abdurrahman b. Ezher, Abdullah b. Amir b. Rabîa', Sehl b. Sa'd, Enes, Cabir, Ebu't-Tufeyl, es-Saib b. Yezîd, Amir b. Sa'd b. Ebi Vakkas, Hasan b. Muhammed b. Hanefiyye, Ebu Seleme b. Abdirrahman b. Avf, Selmân el-Eğarr, Saîd b. el-Müseyyeb, Süleyman b. Yesar, Urve b. ez-Zübeyr, el'Arac, Ata b. Ebi Rabah, Râfi' b. Hadîc... gibi çok sayıda âlimden hadis almıştır.

Kendisinden, Ata b. Ebi Rabah, Ebu'z-Zübeyr el-Mekkî, Ömer b. Abdilaziz, Amr b. Dinar, Salih b. Keysan, Eban b. Salih, Yahya b. Saîd el-Ensârî, İbrahim b. Ebi 'Able, Yezîd b. Ebi Habib, Ca'fer b. Rabîa', Eyyûb es-Sahteyanî, kardeşi Abdullah b. Müslim ez-Zuhrî, el-Evzaî, İbn Cureyc, İshak, Ömer b. Şuayb, Muhammed b. Ali b. el-Hüseyn, Muhammed b. el-Munkedir, Mansur b. el-Mu'temir, Musa b. Ukbe, Hişam b. Urve, Malik, Ma'mer, İbn Ebi Zîb, el-Leys, Süleyman b. Kesir... gibi çok sayıda âlim hadis almışlardır.

Buharî, iki bine yakın hadisi vardır, der.

Abdurrezzak, Ma'mer'e "ez-Zuhrî İbn Ömer'den hadis dinlemiş midir?" diye sordum. O da:

"Evet, ondan iki hadis dinlemiştir" diye cevap verdi.

İbn Sa'd, sıkı ve hadisleri çok olan bir âlimdir, demektedir.

Ebu'z-Zinad dedi ki: "Bizler sadece helal ve haramı yazardık. ez-Zuhrî ise duyduğu her şeyi yazardı. İhtiyaç hasıl olduğunda anlardık ki, en bilgili olan odur."

Ca'fer b. Rebîa' dedi ki: "Arrâk b. Malik'e, "Medinelilerin en fakih olanı kimdir?" diye sordum. O da Saîd b. el-Müseyyeb, Urve, Abdullah b. Abdullah'ı zikretti. Sonra şöyle devam etti: "Onların en bilgilileri İbn Şihab'dır. Çünkü o onların da ilimlerini kendisinde toplamıştır."

Eyyûb es-Sahteyanî: "ez-Zuhrî'den daha bilgili kimse görmedim" demektedir.

Ahmed, Ebu Hatim ve İbn Main gibi âlimler, ez-Zuhrî'nin Abdullah b. Ömer'den hadis dinlemediğini beyan etmektedirler.¹⁸⁰

• *Abde b. Ebi Lubabe el-Esedî (?)*: Sıkadır.¹⁸¹

• *Abdulaziz b. Refî' (Rufey') el-Esedî Ebu Abdillâh el-Mekkî* (ö. 130/748): Sıkadır.¹⁸²

¹⁸⁰ ez-Zehebî, *Mizanu'l-İ'tidal*, IV/40; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzîb*, IX/445-451.

¹⁸¹ İbn Hacer, *A.g.e*, VI/461-462.

• *Abdulkerim b. Malik el-Cezerî el-Emevî Ebu Saîd el-Harranî* (ö. 126–127/744-745): Sufyan, kendisinin ilim meclisinde ilk oturduğu âlimin Abdulkerim el-Cezerî olduğunu ifade etmektedir.¹⁸³ Sıka, sabit, hadisleri çok olan ve hafız bir âlimdir.¹⁸⁴

• *Abdullah b. Abdirrahman b. Ebi Hüseyin el-Mekkî (?)*: Sıka ve Salih olan bir âlimdir.¹⁸⁵

• *Abdullah b. Dinar el-Adevî Ebu Abdirrahman el-Medenî Mevla İbn Ömer* (ö. 127/745): Sıka ve hadisleri doğru bir âlimdir.¹⁸⁶

• *Abdullah b. Ebi Bekir b. Muhammed b. Amr b. Hazm el-Ensarî* (ö. 135/752): Sıka, sebt, hadisleri çok olan ve sıdk vasfına haiz bir zattır.¹⁸⁷

• *Abdullah b. Ebi Necîh Yesar es-Sakaî, Ebu Yesar el-Mekkî* (ö. 131–132/748-749): Sıkadır.¹⁸⁸

• *Abdullah b. Ebi Yezîd, Ebu Abdirrahman el-Mazinî el Basrî (?)*: İbn Hibban “es-Sikât”ında zikretmektedir.¹⁸⁹

• *Abdullah b. Osman b. Husaym el-Kârî el-Mekkî* (ö. 132/749): Hakkında; sıka, huccet, salih ve ma bihi be’s ta’dil ifadeleriyle beraber, leyse bi’l-kaviyy cerh ifadeleri de kullanılan bir ravidir.¹⁹⁰

• *Abdullah b. Tâvus b. Keysan el-Yemanî* (ö. 132/749): Sıkadır.¹⁹¹

• *Abdumelik b. Umeyr b. Suveyd b. Harise el-Kuraşî* (ö. 136/753): Muztaribu’l-hadis, zayıf ve hadisleri karıştıran bir ravidir. Sıka olduğu da söylenmektedir.¹⁹²

¹⁸² İbn Hacer, *A.g.e*, VI/337.

¹⁸³ İbn Sa’d, *A.g.e*, V/497. Aynı bilgiyi ez-Zehebî de vermektedir. Ancak Sufyan’ın : “ Ben Kur’an okuduğumda on dört yaşıdaydım” dediğini de ifade etmektedir. (ez-Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nubelâ*, VIII/464.)

¹⁸⁴ ez-Zehebî, *Mizanu’l-İ’tidal*, II/645; İbn Hacer, *A.g.e*, VI/373-375.

¹⁸⁵ İbn Hacer, *A.g.e*, V/293.

¹⁸⁶ ez-Zehebî, *Mizanu’l-İ’tidal*, II/417; İbn Hacer, *A.g.e*, V/201-203.

¹⁸⁷ İbn Hacer, *A.g.e*, V/164-165.

¹⁸⁸ ez-Zehebî, *Mizanu’l-İ’tidal*, II/515; İbn Hacer, *A.g.e*, VI/54-55.

¹⁸⁹ İbn Hacer, *A.g.e*, VI/84.

¹⁹⁰ ez-Zehebî, *Mizanu’l-İ’tidal*, II/459-460; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, V/314-315.

¹⁹¹ İbn Hacer, *A.g.e*, V/267-268.

¹⁹² ez-Zehebî, *Mizanu’l-İ’tidal*, II/660-661; İbn Hacer, *A.g.e*, VI/411-413.

• *Abdurrahman b. el-Kasım b. Muhammed b. Ebi Bekir es-Sıddık et-Teymî Ebu Muhammed el-Medenî* (ö. 126 veya 131/744 veya 748): Hakkında; “sıka sıkâ” ve sıkâ gibi adil olduğunu belirten ifadelerin kullanıldığı bir ravidir.¹⁹³

• *el-‘Ala b. Abdurrahman b. Yakub el-Harakî Ebu Şibl el-Medenî* (ö.132 veya 139/749 veya 756): Hakkında; sıkâ, kendisinden sıkaların rivayette bulunduğu salih ve leyse bihi be’s ta’dil ifaleriyle beraber, leyse bil’l-kaviyy cerh ifadesi de kullanılan bir ravidir.¹⁹⁴

• *Ali b. Zeyd b. Abdillâh b. Cud’an et-Teymî Ebu’l-Hasan el-Basrî* (ö. 129 veya 131/747 veya 749): Sadûk, hadisleri çok olan, kendisinde zayıflık bulunan “lâ yuhteccu bih”, “leyse bi’l-kaviyy” Şiilik ile itham edilen ve “la be’s bih” olan bir ravidir.¹⁹⁵

• *Asım b. Behdele, İbn Ebi’n-Necûd el-Esedî el-Kûfî* (ö. 127–128/745-746): Sıkadır, ancak hadislerinde çok hata yapan ve la be’s bih olan biridir.¹⁹⁶

• *Asım b. Kuleyb b. Şihab el-Ceremî (el-Curmî) el-Kûfî (?)*: Sıkadır, salih, kendisiyle ihticac edilebilen ve hadisleri çok olmayan biridir. Ebu Ca’fer’in hilafetinin ilk dönemlerinde vefat etmiştir.¹⁹⁷

• *Asım b. Süleyman el-Ahvel Ebu Abdurrahman el-Basrî* (ö. 141–143/758-760): Sıkadır.¹⁹⁸

• *Ata b. es-Saib b. Malik* (ö. 137/754): “Sıka sıkâ”, sıkâ, “mahalluhu’s-sıdk”, salih ve hadisi doğru birisiydi. Ömrünün sonlarında hadisleri karıştırmaya başladı.¹⁹⁹

• *Beyan b. Bişr el-Ahmesî el-Becelî Ebu Bişr el-Kûfî (?)*: Sıkadır.²⁰⁰

• *Bekr b. Vail b. Davud et-Teymî el-Kûfî (?)*: Salih ve leyse bihi be’s olan bir ravidir.²⁰¹

¹⁹³ İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, VI/254-255.

¹⁹⁴ ez-Zehebî, *Mizanu’l-İ’tidal*, III/102; İbn Hacer, *A.g.e*, VIII/186-187.

¹⁹⁵ ez-Zehebî, *A.g.e*, III/127; İbn Hacer, *A.g.e*, VII/322-324.

¹⁹⁶ ez-Zehebî, *A.g.e*, II/357-358; İbn Hacer, *A.g.e*, V/38-40.

¹⁹⁷ ez-Zehebî, *A.g.e*, II/356; İbn Hacer, *A.g.e*, V/55.

¹⁹⁸ ez-Zehebî, *A.g.e*, II/350; İbn Hacer, *A.g.e*, V/42.

¹⁹⁹ ez-Zehebî, *Mizanu’l-İ’tidal*, III/70-73; İbn Hacer, *A.g.e*, VII/203-208.

²⁰⁰ İbn Hacer, *A.g.e*, I/506.

²⁰¹ ez-Zehebî, *A.g.e*, I/348; İbn Hacer, *A.g.e*, I/488.

- *Burd b. Sinan eş-Şamî Ebu'l-'Alâ ed-Dımaşkî* (ö. 135/752): Sıka ve salih olan bir ravidir.²⁰²
- *Cami' b. Ebi Raşid el-Kahilî el-Kûfî* (?): “Sıka sıkı”, sıkı, sebt ve salih olan bir zattır.²⁰³
- *Damra b. Saîd b. Ebi Hanne el-Ensarî el-Mazinî* (?): Sıkadır.²⁰⁴
- *Davud b. Ebi Avf Suveyd et-Temîmî* (?): İbn Uyeyne, şıadan olduğunu bildirirken, İbn Adiy, Şiiliğinde aşırı gidenlerden olduğunu ifade etmektedir. Sıka, salih ve leyse bihi be's, olan bir ravidir.²⁰⁵
- *Davud b. Ebi Hind el-Kuşayrî el-Basrî* (ö. 139–140/756-757): Basralıların hafızlarından, “sıka sıkı” ve “ceyyidu'l-isnad” olan bir âlim olduğu ifade edilmektedir.²⁰⁶
- *Davud b. Şabur Ebu Süleyman el-Mekkî* (?): Sıkadır.²⁰⁷
- *Ebu Hazım Seleme b. Dinar el-A'rac el-Medenî* (ö. 133 veya 135/750 veya 752): Sıkadır.²⁰⁸
- *Ebu İshak es-Sebî el-Kûfî, Amr b. Abdillâh b. Ubeyd* (?): Sıkadır. Ancak müdelles olduğu ifade edilmektedir.²⁰⁹
- *Ebu İshak eş-Şeybanî, Süleyman b. Ebi Süleyman el-Kûfî* (ö. 138–142/755-759): Sıka, sadûk, salihu'l-hadis olan bir ravidir. Ölüm tarihiyle ilgili ihtilaflar vardır.²¹⁰
- *Ebu Ya'fûr el-Abdî el-Kebîr* (ö. 120/738): Sıka ve la be'se bihi olan biridir. Hicrî 120 senesinde öldüğü söylenmişse de, bu doğru değildir.²¹¹
- *Ebu'z-Zinad Abdullâh b. Zekvan el-Kuraşî el-Medenî* (ö. 130/748): Sıka ve hüccettir.²¹²

²⁰² ez-Zehebî, *Mizanu'l-İ'tidal*, I/302-303; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I/428-429.

²⁰³ İbn Hacer, *A.g.e.*, II/56.

²⁰⁴ İbn Hacer, *A.g.e.*, IV/461.

²⁰⁵ ez-Zehebî, *A.g.e.*, II/18; İbn Hacer, *A.g.e.*, III/196-197.

²⁰⁶ ez-Zehebî, *A.g.e.*, II/11; İbn Hacer, *A.g.e.*, III/204-205.

²⁰⁷ İbn Hacer, *A.g.e.*, III/187.

²⁰⁸ İbn Hacer, *A.g.e.*, IV/143-144.

²⁰⁹ ez-Zehebî, *A.g.e.*, III/270; İbn Hacer, *A.g.e.*, VIII/63-67.

²¹⁰ İbn Hacer, *A.g.e.*, IV/197-198.

²¹¹ İbn Hacer, *A.g.e.*, XI/123.

²¹² ez-Zehebî, *A.g.e.*, II/418-420; İbn Hacer, *A.g.e.*, V/203-205.

• *Ebu'z-Zubeyr Muhammed b. Müslim el-Esedî el-Mekkî* (ö. 126/744): Sıkadır. Ancak bazı zayıf ravilerinin olduğu söylenmiştir.²¹³

• *el-Esved b. Kays el-Abdî (?)*: Sıkadır. Ancak on kadar mechul raviden nakillerde bulunduğu ifade edilmektedir.²¹⁴

• *Eyyûb b. Ebi Temime Keysan es-Sahteyanî* (ö. 131/749): Sıkadır.²¹⁵

• *Eyyûb b. Musa b. Amr b. Saîd Ebu Musa el-Mekkî* (ö. 132/750): Sıka ve “salihu’l-hadis” olan bir zattır.²¹⁶

• *Hakîm b. Cubeyr el-Esedî el-Kûfî (?)*: Zaifu’l-hadis, muztarib, leyse bi şey’, *munkeru’l-hadis* ve Şiilikte aşırı gitmek gibi cerh lafızlarıyla tenkide uğrayan bir ravidir. İbn Mehdî, çok az hadis rivayet ettiğini söyler.²¹⁷

• *Hamza b. el-Muğîre el-Mahzumî el-Kûfî (?)*: Leyse bihi be’s olan bir ravidir..²¹⁸

• *Hişam b. Urve b. ez-Zübeyr b. el-Avvam el-Esedî* (ö. 145–146/762-763): Sıka, hüccet ve hadiste imam olan bir zattır.²¹⁹

• *Humeyd b. Ebi Humeyd et-Tavîl Ebu Ubeyde el-Huzai* (ö. 142/759): Sıkadır. Ancak Enes’ten olan rivayetlerinde tedlis yapmıştır.²²⁰

• *Humeyd b. Kays el-A’rac el-Mekkî* (ö. 130/748): Sıka ve leyse bihi be’s olan bir ravidir.²²¹

• *Husayn b. Abdirrahman es-Sülemî Ebu’l-Huzeyl el-Kûfî* (ö. 136/753): Sıkadır.²²²

• *İbn Aclan, Muhammed b. Aclan el-Medenî el-Kuraşî* (ö. 148–149/765-766): Sıka bir ravidir. Ancak İbn Hacer: “Müslim onun rivayetlerini mutabaatlarında vermekte ve onunla ihticac etmemektedir” der.²²³

²¹³ ez-Zehebî, *Mizanu’l-İ’tidal*, IV/37-40; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, IX/440-443.

²¹⁴ İbn Hacer, *A.g.e*, I/341.

²¹⁵ İbn Hacer, *A.g.e*, I/397-399.

²¹⁶ ez-Zehebî, *A.g.e*, I/294; İbn Hacer, *A.g.e*, I/412-413.

²¹⁷ ez-Zehebî, *A.g.e*, I/583-584; İbn Hacer, *A.g.e*, II/445-446.

²¹⁸ İbn Hacer, *A.g.e*, III/33.

²¹⁹ ez-Zehebî, *A.g.e*, IV/301-302; İbn Hacer, *A.g.e*, XI/48-51.

²²⁰ ez-Zehebî, *A.g.e*, I/610; İbn Hacer, *A.g.e*, III/38-40.

²²¹ ez-Zehebî, *A.g.e*, I/615; İbn Hacer, *A.g.e*, III/46-47.

²²² İbn Hacer, *A.g.e*, II/381-383.

²²³ ez-Zehebî, *A.g.e*, III/644-647; İbn Hacer, *A.g.e*, IX/341-343.

• *İbn Ebi Leyla, Muhammed b. Abdirrahman b. Ebi Leyla el-Ensari* (ö. 148/765): Hakkında seyyiu'l-hıfz ve muztaribu'l-hadis cerh ifadeleriyle beraber, mahalluhu's-sıdk ta'dil ifadesi de kullanılan bir ravidir.²²⁴

• *İbrahim b. Meysere et-Taifi* (ö. 132/750): İnsanların en sıkalarından ve en doğru olanlarından bir olarak tavsif edilmiştir.²²⁵

• *İbrahim b. Ukbe b. Ebi Ayyaş el-Esedî el-Medenî (?)*: Sıka ve “la be'se bih” olan bir ravidir ve “hadisleri yazılır”.²²⁶

• *İshak b. Abdillâh b. Ebi Talha el-Ensari el-Medenî* (ö. 132 veya 134/750 veya 752): Sıkadır.²²⁷

• *İsmail b. Ebi Halid el-Ahmesî* (ö. 146/763): eş-Şa'bî'yi en iyi bilen ve ondan rivayet konusunda en güvenilir olan sıka bir ravidir.²²⁸

• *İsmail b. Halife el-Absî el-Kûfî* (ö. 169/786): “Munker bir hadisi var ve hadisleri yazılır”, “salihu'l-hadis”, Muaviye b. Salih'ten olan rivayetlerinde zayıf” ve “sıka değildir” gibi özelliklerle tavsif edilen bir ravidir.²²⁹

• *İsmail b. Muhammed b. Sa'd b. Ebi Vakkas el-Medenî* (ö. 134/752): Sıkadır.²³⁰

• *İsmail b. Ümeyye b. Amr el-Emevî* (ö. 139/756): Sıkadır.²³¹

• *Mansur b. el-Mu'temir b. Abdillâh el-Kûfî* (ö. 132/750): Sadece sıkalardan rivayette bulunan sıka bir zattır.²³²

• *Mansur b. Safiye (b. Abdirrahman b. Talha) el-Hacbi el-Kuraşî el-Mekkî* (ö. 137–138/755-756): Sıka ve salihu'l-hadis olarak vasıflandırılan bir ravidir.²³³

• *Muhammed b. Amr b. Alkame el-Leysi el-Medenî* (ö. 144/761): Salihu'l-hadistir ve hadisleri yazılır. Ayrıca leyse bihi be's olan biridir.²³⁴

²²⁴ ez-Zehebî, *Mizanu'l-İ'tidal*, IV/596; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, IX/301-303.

²²⁵ İbn Hacer, *A.g.e*, I/172.

²²⁶ İbn Hacer, *A.g.e*, I/145-146.

²²⁷ İbn Hacer, *A.g.e*, I/239-240.

²²⁸ İbn Hacer, *A.g.e*, I/291-292.

²²⁹ ez-Zehebî, *A.g.e*, IV/490; İbn Hacer, *A.g.e*, I/293-294.

²³⁰ İbn Hacer, *A.g.e*, I/329-330.

²³¹ İbn Hacer, *A.g.e*, I/283-284.

²³² İbn Hacer, *A.g.e*, X/312-315.

²³³ İbn Hacer, *A.g.e*, X/310-311.

- *Muhammed b. Cuhade el-Evdî el-Kûfî* (ö. 131/749): Sıka ve sadûk olan bir zattır.²³⁵
- *Muhammed b. el-Munkedir et-Teymî* (ö. 130–131/748-749): Meadinu's-sıdk ve sıka olarak tavsif edilen bir zattır. Bazı sahabilerden Mursel hadisleri olduğu bildirilmektedir.²³⁶
- *Musa b. Ukbe b. Ebi Ayyaş el-Esedî* (ö. 141/758): Döneminin en güvenilir meğazi âlimlerinden olan sıka bir zattır.²³⁷
- *Mutarıf b. Tarîf el-Harisî* (ö. 133 veya 141–142/751 veya 758-759): Sıkadır.²³⁸
- *Sadeka b. Yesar el-Cezerî*: Sıka olduğunu söylerler. Ebu Hatim ise, salihir demektir. Abbasîlerin hilafetinin ilk yıllarında vefat etmiştir.²³⁹
- *Sa'd b. İbrahim b. Abdirrahman b. Avf ez-Zuhrî Ebu İshak* (ö. 126-127/744-745): Sıkadır.²⁴⁰
- *Safvan b. Süleyym el-Medenî* (ö. 132/750): Sıkadır. Ancak Ebu Hatim, Safvan'ın Enes'i görmediğini ve ondan olan rivayetlerinin de sahih olmadığını bildirmektedir.²⁴¹
- *Salih b. Keysan el-Medenî* (ö. 140/757): Sıkadır.²⁴²
- *Salih b. Nebhan Mevla't-Tev'eme binti Ümeyye b. Halef el-Medenî* (ö. 125/743): Hadisleri karıştıran, sıka olmayan zayıf bir ravidir. el-İclî ise, sıkadır, demektir.²⁴³
- *Salih b. Salih b. Hayy es-Sevrî el-Hemedanî el-Kûfî* (ö. 153/770): Sıka bir zattır.²⁴⁴
- *Sâlim b. Ebi Hafsa el-İclî Ebu Yunus el-Kûfî* (ö. 140/757): Şiilikte aşırı giden ve “zaifu'l-hadis” olan biridir. Hadisleri yazılır, ancak kendisiyle ihticac edilmez.²⁴⁵
- *Sâlim b. Ebi Umeyye et-Temimî, Ebu'n-Nadr el-Medenî* (ö. 129/747): Sıka, hasenu'l-hadis ve hadisleri çok olan biridir.²⁴⁶

²³⁴ ez-Zehebî, *Mizanu'l-İ'tidal*, III/673-674; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, IX/375-377.

²³⁵ ez-Zehebî, *A.g.e*, III/498; İbn Hacer, *A.g.e*, IX/92-93.

²³⁶ İbn Hacer, *A.g.e*, IX/473-475.

²³⁷ ez-Zehebî, *A.g.e*, IV/214; İbn Hacer, *A.g.e*, X/361-363.

²³⁸ İbn Hacer, *A.g.e*, X/172-173.

²³⁹ ez-Zehebî, *A.g.e*, II/314; İbn Hacer, *A.g.e*, IV/419.

²⁴⁰ İbn Hacer, *A.g.e*, III/463-465.

²⁴¹ İbn Hacer, *A.g.e*, IV/425-426.

²⁴² ez-Zehebî, *A.g.e*, II/299; İbn Hacer, *A.g.e*, IV/399-401.

²⁴³ ez-Zehebî, *A.g.e*, II/302-304; İbn Hacer, *A.g.e*, IV/405-407.

²⁴⁴ ez-Zehebî, *A.g.e*, II/295; İbn Hacer, *A.g.e*, IV/393.

²⁴⁵ ez-Zehebî, *A.g.e*, II/110; İbn Hacer, *A.g.e*, III/433-434.

²⁴⁶ İbn Hacer, *A.g.e*, III/431-432.

• *Sufyan b. Saîd b. Mesrûk es-Sevrî Ebu Abdillâh el-Kûfî* (ö. 161/777): Hadis konusunda “emiru’l-mü’minin” olan, sıkâ, sebt, abid, hafız, imam... vb vasıflarla anılan bir âlimdir.²⁴⁷

• *Suheyb b. Ebi Salih el-Medenî (?)*: Hadiste sebt biri olarak sayılan, “Leyse bihi be’s” ve sıkâ olan biridir. Hadisleriyle ihticac edilmez, denilmiştir.²⁴⁸

• *Süleyman b. Ebi Müslim el-Mekkî el-Ahvel (?)*: Sıkadır.²⁴⁹

• *Süleyman el-A’mêş, Süleyman b. Mihran el-Esedî el-Kahilî* (ö. 147-148/764-765): Sıkadır, ancak mursal hadisleri vardır.²⁵⁰

• *Süleyman b. Karm b. Muaz et-Teymî (?)*: Şiiliğinde aşırı giden zayıf bir ravidir.²⁵¹

• *Sumeyy Mevla Ebi Bekir el-Mahzûmî el-Medenî* (ö. 131 veya 135/749 veya 753): Sıkadır.²⁵²

• *Şebib (Şubeyb) b. Garkade es-Sülemî el-Kûfî (?)*: Sıkadır.²⁵³

• *Şu’be b. el-Haccâc b. el-Verd Ebu Bistam el-Vasitî el-Basrî* (ö. 160/776): Kendisiyle ilgili; “Şu’be olmasaydı, ahkâm hadisleri yok olup giderdi.” denilen sıkâ bir âlimdir.²⁵⁴

• *Ubeydullah b. Abdillâh b. el-Esam el-Amirî (?)*: İbn Hibban “es-Sikât”ında zikretmiştir.²⁵⁵

• *Ubeydullah b. Ebi Yezîd el-Mekkî* (ö. 126/744): Sıkadır.²⁵⁶

• *Ubeydullah b. Ömer b. Hafs el-Adevî el-Ömerî el-Medenî* (ö. 147/764): Sıkadır.²⁵⁷

²⁴⁷ İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, IV/111.

²⁴⁸ ez-Zehebî, *Mizanu’l-İ’tidal*, II/242; İbn Hacer, *A.g.e.*, IV/263-264.

²⁴⁹ İbn Hacer, *A.g.e.*, IV/218.

²⁵⁰ ez-Zehebî, *A.g.e.*, II/224; İbn Hacer, *A.g.e.*, IV/222-226.

²⁵¹ ez-Zehebî, *A.g.e.*, II/219-220; İbn Hacer, *A.g.e.*, IV/213-214.

²⁵² İbn Hacer, *A.g.e.*, IV/238-239.

²⁵³ İbn Hacer, *A.g.e.*, IV/309.

²⁵⁴ İbn Hacer, *A.g.e.*, IV/338-346. Daha fazla bilgi için bkz. ÖZSOY, Abdulvahap, “Şu’be İbnu’l-Haccâc ve Hadîşçiliği”, Basılmamış Yüksek Lisan Tezi, Atatürk Üni. Sosyal Bil. Enst., Erzurum, 2004.

²⁵⁵ İbn Hacer, *A.g.e.*, VII/20-21.

²⁵⁶ İbn Hacer, *A.g.e.*, VII/56-57.

²⁵⁷ İbn Hacer, *A.g.e.*, VII/38-40.

• *Ümeyye b. Abdillâh b. Safvân el-Cumehî el-Mekkî (?)*: İbn Hibban “es-Sıkât”ında zikretmektedir.²⁵⁸

• *el-Velid b. Kesir el-Mahzûmî Ebu Muhammed el-Medenî (ö. 151/768)*: Sıka ve sadûk olarak tavsif edilen bir zattır.²⁵⁹

• *Yahya b. Saîd b. Kays el-Ensarî (ö. 143-144/760-761)*: Sıka, hadisleri çok, hüccet ve sebt olan biridir.²⁶⁰

• *Yezîd b. Ebi Ziyad el-Kuraşî el-Haşimî el-Kûfî (ö. 137/755)*: Şia’nın büyük imamlarından. Leyse bi’l-kaviy, zayıf, caizu’l-hadis, leyin, hadisleri yazılan, ancak kendisiyle ihticac edilmeyen biridir. Ömrünün son demlerinde hadisleri karıştırmıştır.²⁶¹

• *Yezîd b. Yezîd b. Cabir el-Ezdî ed-Dımaşkî (ö. 133-134/751-752)*: Sıka, âlim ve hafız olan bir zattır.²⁶²

• *Zaide b. Kudame es-Sekafî Ebu’s-Salt el-Kûfî (ö. 161/778)*: Sebt ve sıka olan bir ravidir.²⁶³

• *Zekerıyya b. Ebi Zaide Halid b. Meymun Ebu Yahya el-Kûfî (ö. 148-149/765-766)*: Sıka, “leyse bihi be’s”, “leyyinu’l-hadis” olarak tavsif edilen ve tedlis yapan biridir.²⁶⁴

• *Zeyd b. Eslemel-Adevî Ebu Üsâme el-Medenî (ö. 136/754)*: Sıkadır. Ancak Mursel rivayetleri olan bir âlimdir.²⁶⁵

• *Ziyad b. Alaka (‘Ilaka) b. Malik es-Sa’lebî (ö. 135/753)*: Sıka ve “sadûku’l-hadis” olarak tavsif edilen bir ravidir.²⁶⁶

• *Ziyad b. Sa’d b. Abdirrahman el-Horasanî (?)*: Sıkadır.²⁶⁷

Sufyan b. Uyeyne’nin hocaları, genel olarak sıka ravilerden oluşmakla beraber, yukarıda cerh ve ta’dil durumlarıyla ilgili bilgi vermeye çalıştığımız hocalarından, 15

²⁵⁸ İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, I/371.

²⁵⁹ ez-Zehebî, *Mizanu’l-İ’tidal*, IV/345; İbn Hacer, *A.g.e*, XI/148.

²⁶⁰ İbn Hacer, *A.g.e*, XI/221-224.

²⁶¹ ez-Zehebî, *A.g.e*, IV/423-425; İbn Hacer, *A.g.e*, XI/329-331.

²⁶² ez-Zehebî, *A.g.e*, IV/442; İbn Hacer, *A.g.e*, XI/370-371.

²⁶³ İbn Hacer, *A.g.e*, III/306-307.

²⁶⁴ ez-Zehebî, *A.g.e*, II/73; İbn Hacer, *A.g.e*, III/329-330.

²⁶⁵ ez-Zehebî, *A.g.e*, II/98; İbn Hacer, *A.g.e*, III/395-397.

²⁶⁶ İbn Hacer, *A.g.e*, III/380-381.

²⁶⁷ İbn Hacer, *A.g.e*, III/369-370.

kadarı tenkide uğramışlardır. Bunlardan bazıları asıl itibariyle sıkı olmakla beraber, sonradan arız olan bir sebebe binaen, yaşlılık gibi, za'fa uğramışlarken, Ali b. Zeyd, Hakim b. Cubeyr gibi 3-5 zat ise asıl itibariyle zayıf kabul edilen ravilerdir.

1.1.7. Talebeleri

Sufyan b. Uyeyne'nin talebelerinin/kendisinden hadis dinleyenlerin sayısını tam olarak tespit etmek çok zordur. Zira hacca gelenler hac günleri boyunca Sufyan'ın etrafında toplanıyorlardı ve de onun etrafında izdiham oluşuyordu.²⁶⁸Sufyan'dan hadis alanlar arasında kendi hocaları da vardır. Bu da Sufyan b. Uyeyne'nin hadis kültüründeki değerini ortaya koyması açısından çok önemli bir göstergedir.

Sufyan b. Uyeyne'nin hocalarından kendisinden hadis alanlar:²⁶⁹

- 1- Süleyman b. Mihran el-A'meş (ö. 148/765).
- 2- Sufyan es-Sevrî (ö. 161/778).
- 3- Şu'be b. el-Haccâc (ö. 160/776).
- 4- İbn Cureyc (ö. 150/767).
- 5- Mis'ar b. Kidam el-Hilâlî (ö. 155/772).
- 6- el-Evzaî (ö. 157/774).

Sufyan b. Uyeyne'nin akranları olup, kendisinden önce vefat edenler:²⁷⁰

- 1- Yahya b. Ebi Zaide (ö. 182/798).
- 2- Ebu İshak el-Fezarî (ö. 188/804).
- 3- Hammad b. Zeyd (ö. 179/795).
- 4- el-Hasan b. Hayy (?).
- 5- Hemmam b. Yahya (ö. 164/781).
- 6- Ebu'l-Ahvas (ö. 179/795).
- 7- Abdullah b. Mübarek (ö. 181/797).
- 8- Kays b. er-Rabî' (ö. 167/784).
- 9- Ebu Muaviye ed-Darîr (ö. 195/810).
- 10- Veki' b. el-Cerrâh (ö. 197/812).

²⁶⁸ ez-Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffâz*, I/263.

²⁶⁹ Ebu Nuaym, *A.g.e*, VII/307; el-Bağdâdî, *Tarihu Bağdâd*, IX/174; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, VIII/456; ez-Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffâz*, I/262; İbn Hacer, *A.g.e*, IV/118.

²⁷⁰ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IV/118–119.

11-Mu'temir b. Süleyman (ö. 187/803).

Sufyan b. Uyeyne'nin diğer talebelerini şöyle sıralayabiliriz:²⁷¹

12-el-Humeydî (ö. 219/834).

13-eş-Şafiî (ö. 204/819).

14-Ali b. el-Medinî (ö. 234/849).

1- Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855).

2- İbrahim b. Beşşar er-Ramadî (ö. 228/842).

3- Abdullah b. Vehb (ö. 197/813).

4- Yahya b. Saîd el-Kattan (ö. 198/814).

5- Abdurrahman b. el-Mehdî (ö. 198/814).

6- Ebu Usame (ö. 201/8816).

7- Ravh b. Ubade (ö. 205/820).

8- el-Feryabî (el-Firyabî) (ö. 212/827).

9- Ebu'l-Velid et-Tayalisî (ö. 227/841).

10-Abdurrezzak b. el-Hemmam (ö. 211/827).

11-Ebu Nuaym (ö. 219/834).

12-Ebu Gassan en-Nehdî (?).

13-Yahya b. Main (ö.233/848).

14-İshak b. Rahuye (ö. 238/853).

15-Amr b. Ali el-Fellas (ö. 249/864).

16-Ebu Bekir b. Ebi Şeybe (ö. 235/849).

17-Ebu Hayseme (ö. 234/849).

18-Ahmed b. Salih el-Mısrî (ö. 248/862).

19-Ahmed b. Menî' (ö. 244/859).

20-Ebu Tevbe el-Halebî (ö. 241/855).

21-Ebu Ca'fer en-Nufeylî (?).

22-İbn Ömer el-Adenî, Muhammed b. Yahya (ö. 243/858).

23-Ali b. Hucr (ö. 244/858).

²⁷¹ Ebu Nuaym, *A.g.e*, VII/307; el-Bağdâdî, *Tarihu Bağdâd*, IX/174; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, VIII/456-457; ez-Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffâz*, I/262-263; İbn Hacer, *A.g.e*, IV/118-119.

- 24- Ali b. Haşrem (?).
- 25- Kuteybe b. Saîd (ö. 240/855).
- 26- Ebu Musa el-Anezî (?).
- 27- Hârûn el-Hammâl (ö. 243/857).
- 28- Ahmed b. Şeyban er-Ramelî (?).
- 29- el-Hasan b. Muhammed ez-Za'feranî (ö. 260/874).
- 30- ez-Zubeyr b. Bekâr (ö. 256/870).
- 31- Muhammed b. İsa b. Hibban el-Medainî (?).
- 32- Muhammed b. Asım el-İsbahanî (ö. 262/876).
- 33- Zuheyr b. Muaviye (?).
- 34- İbrahim b. Sa'd (ö. 183/799).
- 35- Saîd b. Mansur (ö. 227/842).
- 36- Muhammed b. Abdillâh b. Numeyr (ö. 234/849).
- 37- Ebu Kureyb (ö. 248/862).
- 38- Muhammed b. el-Musenna (ö. 248/862).
- 39- Amr b. Muhammed en-Nakîd (ö. 232/847).
- 40- İshak b. Mansur el-Kevsec (ö. 251/865).
- 41- Yunus b. Abdilâ'î (ö. 264/878).
- 42- el-Hasan b. es-Sabbah el-Bezzâr (ö. 249/863).
- 43- Abdurrahman b. Bîşr b. el-Hakem (ö. 260/874).
- 44- Muhammed b. Asım es-Sekafî (ö. 262/876).
- 45- Ali b. Harb (ö. 265/879).
- 46- Sa'dan b. Nasr (?).
- 47- Zekerîyya b. Yahya el-Mervezî (ö. 270/884).
- 48- Bîşr b. Matar (?).

1.1.8. Şahsiyeti

1.1.8.1. Ahlâkı

Çalışmamızın bu bölümünde Sufyan b. Uyeyne'nin ahlâkî özelliklerini, dünya hayatına bakış açısını aktarmaya çalışacağız. Sufyan'ın hayatı incelendiğinde görülecektir ki, o, nefse muhalefeti bir yaşam tarzı olarak benimsemiştir. Onun; “Susmak hoşuna

giderse konuş. Konuşmak hoşuna giderse de sus.”²⁷² sözü bu anlayışını çok net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Dışarıdan bakıldığında nasıl görülüyorsa, öyle de bir hayat sürdürmeye gayret eden Sufyan b. Uyeyne, halk nazarındaki şöhretten kaçınmayı şiar edinmiştir. Seleme b. Affan’ın aktardığına göre İbn Uyeyne: “Seninle ilgili söylenen ancak sende bulunmayan kötülük, seninle ilgili söylenen ve sende de bulunan iyilikten daha üstündür” dedikten sonra “İfk ayeti”nin şu bölümünü okudu: “(Peygamber’in eşine) bu ağır iftirayı uyduranlar şüphesiz sizin içinizden bir gruptur. Bunu kendiniz için bir kötülük sanmayın, aksine o, sizin için bir iyiliktir...” (Nur Sûresi: 24/11.)”²⁷³

Sufyan’ın üzerinde ısrarla durduğu ahlâkî erdemlerden ikisi de “sabır ve şükür”dür. Sabır ve şükrü beraber değerlendiren İbn Uyeyne, afiyette olup şükretmeyi belaya uğrayıp sabretmeye tercih etmektedir. Bunun sebebi sorulunca da: “Kur’an okuduğum zaman afiyette olan Hz. Süleyman’ın (a.s.) vasfının da, belayla imtihan edilen Hz. Eyyûb’un (a.s.) vasfının da “... Ne güzel kuldu. Daima Allah’a yönelirdi”²⁷⁴ şeklinde anlatıldığını gördüm. Mademki iki vasıf müsavidir. Ben de afiyette olup şükretmeyi belayla imtihan olup sabretmeye tercih ederim.” diye cevap vermektedir.²⁷⁵

Hayatının her döneminde güzel ahlâk sahibi olmayı hedefleyen Sufyan, kötü ahlâk sahibi olmamak için fasit olan insanlarla arkadaşlık ve dostluk yapmaktan kaçınmak gerektiğini vurgulamaktadır. Bu konuda Peygamber Efendimizin (s.a.v.); “Kişi dostunun dini üzeredir. Sizden her birerleriniz kiminle dostluk ve arkadaşlık yaptığına dikkat etsin”²⁷⁶ mübarek tavsiyelerine paralel olarak, İbn Uyeyne de şöyle demektedir: “Senin salih bir düşmanın olması fasit bir dostunun olmasından daha iyidir. Zira salih düşmanın imanı, kendisini sana eziyet etmekten ve senin hoşuna gitmeyen şeyi yapmaktan alıkoyar. Fasit dost ise sana ne olduğuna aldırılmaz.”²⁷⁷

²⁷² Ebu Nuaym, *A.g.e*, VII/281.

²⁷³ Ebu Nuaym, *A.g.e*, VII/284–285.

²⁷⁴ Sâd Sûresi, 38/30, 44.

²⁷⁵ Ebu Nuaym, *A.g.e*, VII/283.

²⁷⁶ Ebu Davud, Edep, 16; Tirmizî, Zühhd, 45.

²⁷⁷ Ebu Nuaym, *A.g.e*, VII/281.

Güzel ahlâk sahibi olmayı yaşam biçimi olarak gören, yaşam tarzıyla bir zühd ve takva örnekliği sergileyen Sufyan b. Uyeyne'nin bazı ahlâki özelliklerini vermeye gayret edeceğiz.²⁷⁸

1.1.8.1.1. Zühdü- Takvası ve Verâi

Zühd, bir şeyi küçümsemek, günah saymak veya az olması sebebiyle terk etmek, ondan yüz çevirmek demektir.²⁷⁹

Zühd, takva ve vera ehli arasında zikredilen Sufyan b. Uyeyne²⁸⁰ zühdü şöyle tanımlamaktadır:

“ Zühd, sabır ve murakabe-i mevttir (ölümü hatırlayıp düşünmektir)”²⁸¹

Sufyan, kendisine zühdün ne olduğuyla ilgili sorulan bir soruya cevaben şöyle demektedir: “Kim ki, Allah kendisine bir nimet verdiğinde şükreder ve kendisini bir belayla imtihan ettiğinde ise sabrederse, işte onun yaptığı zühddür.” Bu durumun zühd değil de nimetlere sarılmak olduğu söylenince de; “Sus! Zira kim ki, belalar kendisini sabırdan, nimetler de kendisini şükürden alıkoymuyorsa o zahiddir” diye cevap verir.²⁸²

Sufyan b. Uyeyne başka bir ifadesinde ise, zühdü ölümü arzu etmek olarak tanımlar ve şöyle der: “Dünya sevgisi orada sürekli kalma isteğiyle anlaşılır. Zühd ise ölümü istemekle anlaşılır. Zira Allah u Teala şöyle buyurmaktadır: “ (Ey Muhammed)De ki: Şayet (iddia ettiğiniz gibi) ahiret yurdu Allah katında diğer insanlara değil de sadece size aitse ve bu iddianızda doğru iseniz, haydi ölümü temenni edin (bakalım)...” Sonra da şöyle buyurur: “Yemin olsun ki, sen onları yaşamaya karşı insanların en düşkününü olarak bulursun...” (Bakara Sûresi: 2/294)”²⁸³

²⁷⁸ Sufyan'ın ahlâki özellikleriyle ilgili daha fazla bilgi için bkz. Ebu Nuaym, *A.g.e*, VII/270–318.

²⁷⁹ ez-Zebidî, es-Seyyid Muhammed Murteda, *Tacu'l-Arûs min Cevahiri'l-Kamûs*, Matbaatu'l-Hayriyye, Mısır, 1306, I-X, II/365, Zühd maddesi.

²⁸⁰ Ebu Nuaym, *A.g.e*, VII/270–318; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, VIII/469; ez-Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffâz*, I/264; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IV/122.

²⁸¹ Ebu Nuaym, *A.g.e*, VII/272; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, VIII/462; ez-Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffâz*, I/264; Tûsî, Ebu Nasr Serrâc, *el-Lüma' İslâm Tasavvufu*, Trc. Hasan Kamil YILMAZ, Altınoluk Yayınları, İstanbul, 1996, s. 558.

²⁸² Ebu Nuaym, *A.g.e*, VII/273.

²⁸³ Ebu Nuaym, *A.g.e*, VII/306.

İbn Uyeyne'nin zühd ve takva anlayışının en önemli yönlerinden biri de, Allah'ın emirlerine, lehinde olsun aleyhinde olsun, razı olmaktır. Onun şu ifadesi bu anlayışını çok net bir şekilde ortaya koymaktadır. Sufyan şöyle demektedir: “Şayet gökten bir melek inseye bana, bütün insanların cennete gireceklerini, sadece benim cehenneme gireceğimi haber verseye ben buna da razıyım.”²⁸⁴

Sufyan, “zühdün, kişinin nefsinin helaller konusunda terbiye etmesi, hatta onlardan da mahrum etmesiyle söz konusu olur, zira haramlardan kaçınmanın zaten bir müminin görevidir”²⁸⁵ anlayışının aksine, zühdün haramlarda söz konusu olduğunu beyan etmektedir. Kendisine zühdün ne olduğu sorulduğunda: “Zühd, Allah'ın haram kıldığı şeylerdedir (yani onlardan kaçınmaktır). Allah'ın helal kıldığı şeylere gelince, onları zaten Allah sana mubah kılmıştır. Bu sebeptendir ki, Allah'ın peygamberleri evlenmişler, bineklere binmişler, giyinmişler ve yemek yemişlerdir. Ancak Allah'ın kendilerine yasakladığı şeylerden de kaçınmışlardır. Böylece de zahid olmuşlardır.” diye cevap vererek²⁸⁶ bu anlayışını ifade etmektedir.

Sufyan b. Uyeyne böyle bir anlayışa sahip olmakla beraber, haramlardan kaçınmak için kişinin kendisiyle haramlar arasına helallerden bir engel koyması gerektiğini ve harama benzeyen şeylerden (şüpheli şeylerden) kaçınması gerektiğini vurgulamaktadır.²⁸⁷

Kendisine soru soranlara, zühdün haramlardan kaçınmakta olduğunu söyleyen Sufyan'ın kendi hayatına bakıldığında, nefsinin birçok helalden de mahrum ettiğini görmekteyiz. Zira Harmele b. Zeyd, İbn Uyeyne'nin kendisine arpa ekmeğini göstererek; “Altmış (60) yıldan beri benim yiyeceğim işte budur” dediğini nakleder.²⁸⁸

Dünya zevklerinden olabildiğince uzak durmaya çaba gösteren Sufyan b. Uyeyne, rızık konusunda gelecek endişesi taşımadığını Hz. İsa'ya (a.s.) atfen aktardığı ifadelerle de göstermektedir.²⁸⁹

²⁸⁴ Ebu Nuaym, *A.g.e.*, VII/295.

²⁸⁵ Tûsî, *A.g.e.*, s. 45.

²⁸⁶ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, VIII/469; Ebu Nuaym, *A.g.e.*, VII/297.

²⁸⁷ Ebu Nuaym, *A.g.e.*, VII/298.

²⁸⁸ Ebu Nuaym, *A.g.e.*, VII/272; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, VIII/461. Aynı bilgiyi Ebu Nuaym, Ebu Yusuf el-Fesevî'den de naklen vermektedir. Ancak Ebu Yusuf el-Fesevî altmış yıl yerine kırk yıl demektedir. (Bkz. Ebu Nuaym, *A.g.e.*, VII/273).

²⁸⁹ Ebu Nuaym, *A.g.e.*, VII/273.

Sufyan'ın, dini ve dine ait olanı dünyaya ve dünya zevklerine tercih ettiğini kardeşleri ve kendisinin durumlarını anlattığı olayda da ortaya koymaktadır.²⁹⁰

Sufyan b. Uyeyne; âlimin susmasındansa konuşmasını, zira “konuşan âlimin susan cahilden daha fazla vera sahibi olduğunu”, kendisini toplumdan soyutlayarak münzevi bir hayat yaşamaktansa insanlarla hem hal olup, onların dertlerine, ezalarına ve sıkıntılarına katlanarak sabretmesinin veraya ve zühde daha fazla uygun olduğu anlayışına sahiptir.

1.1.8.1.2. Mütevazî Oluşu

Ahlâkî özelliklerinin güzelliği ile temayüz eden Sufyan b. Uyeyne'nin güzel hasletlerinden birisi de mütevazî oluşudur. İbn Uyeyne'nin; “Bana geldiğinizi gördüğüm zaman nefsim kızıyorum ve şöyle diyorum: “Bunlar ancak sende var olduğunu zannettikleri iyilikten dolayı geliyorlar.”²⁹¹ Kendi nefsinin zemmetmekten kaçınmayan Sufyan'ın zaman zaman nefsinin şöyle seslendiği nakledilmektedir: “Zaman geçti, aslında hak etmediğin halde, diyarların efendiliğini hak edenlerin olmamasından dolayı efendi oldun.”²⁹²

Hayatı boyunca olduğu gibi görünmeye çalışan Sufyan b. Uyeyne, kendisinde var olduğu zannedilen ancak kendisinde bulunmayan iyiliği kötü görmüş ve böyle görülmekten kaçınmaya gayret etmiştir.²⁹³

Sufyan, kibre ve kibirli olmaya karşı çok net bir tavır almış, hatta kendisinin üzerinde en çok durduğu ve zemmettiği kötü haslet kibir olmuştur. Sufyan bu anlayışını şöyle dile getirmektedir:

“Her kim ki, heva ve hevesinden dolayı günah işlemişse, ben ondan ümitliyim. Her kim de kibirlenerek günah işlemişse, işte ben ondan korkarım. Çünkü Hz. Âdem (a.s.) heva ve hevesinden dolayı asi oldu. Ancak bağışlandı. İblis ise kibirlenerek asi oldu ve de lanetlenenlerden oldu.”²⁹⁴

²⁹⁰ Ebu Nuaym, *A.g.e*, VII/289–290.

²⁹¹ Ebu Nuaym, *A.g.e*, VII/285.

²⁹² İbn Ebi Hatim, *Takdimetu'l-Cerh*, s.51.

²⁹³ Bkz. Ebu Nuaym, *A.g.e*, VII/285.

²⁹⁴ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, VIII/462; Ebu Nuaym, *A.g.e*, VII/272.

Kişinin kendisini başkalarından üstün görmesini büyüklenme/kibir olarak tanımlayan İbn Uyeyne, İblis'i Hz. Âdem'e (a.s.) secde etmekten alıkoyan özelliğinin de kibir olduğunu ısrarla vurgular.²⁹⁵

Sufyan kibirden ve böbürlenmekten kurtulmak için kabri ve kabir hayatını düşünmeyi tavsiye etmektedir.²⁹⁶ Onun kibirden kurtulmak için tavsiye ettiği diğer bir husus da nefse muhalefettir.²⁹⁷

1.1.8.1.3. İlmiyle Amil Olması

Sufyan b. Uyeyne sünneti bilen ve ona uygun yaşayan bir insandı.²⁹⁸ Ayrıca tenkit eden bir âlim ve abid olan bir zahiddi.²⁹⁹

Sahip olduğu ilmiyle amil olmayan kimsenin gerçek manada âlim olmadığını vurgulayan İbn Uyeyne şöyle der: “Gerçek ilim erbabı ilmiyle amel eden ve ilim ehli olan kimselerdir.”³⁰⁰

Başka bir defasında ise şöyle der: “Gündüzlerim bir sefihin gündüzü gibi olacaksa, gecelerim de bir cahilin geceleri gibi olacaksa, yazadurduğum bu ilmin ne anlamı var?”³⁰¹

İbn Uyeyne âlimi tarif ederken de bu anlayışını ortaya koymakta ve şöyle demektedir: “Âlim hayrı ve şerri bilen kişi değildir. Bilakis âlim, hayrı bilip ona tabi olan ve şerri de bilip ondan kaçınan kimsedir.”³⁰²

İbn Uyeyne'ye göre, âlimin ilmi kendisine fayda vermiyorsa zarar verir³⁰³ ve kendisiyle amel edilmeyen ilimden daha zararlı hiçbir şey de yoktur.³⁰⁴ Bunun içindir ki, cahilin yetmiş günahı âlimin bir günahından önce bağışlanır.³⁰⁵

²⁹⁵ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, VIII/467–468; Ebu Nuaym, *A.g.e*, VII/272.

²⁹⁶ Ebu Nuaym, *A.g.e*, VII/272.

²⁹⁷ Ebu Nuaym, *A.g.e*, VII/281.

²⁹⁸ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, VIII/466.

²⁹⁹ Ebu Nuaym, *A.g.e*, VII/270.

³⁰⁰ Ebu Nuaym, *A.g.e*, VII/271.

³⁰¹ Ebu Nuaym, *A.g.e*, VII/271.

³⁰² Ebu Nuaym, *A.g.e*, VII/274; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, VIII/462; ez-Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffâz*, I/264.

³⁰³ Ebu Nuaym, *A.g.e*, VII/277.

³⁰⁴ Ebu Nuaym, *A.g.e*, VII/287.

Ali b. Haşrem, Sufyan b. Uyeyne'nin şöyle dediğini nakleder: “ Bazı fakihlere göre âlimler; âlim billah, âlim bi emrillah ve âlim billah ve bi emrillahtır olmak üzere üç guruptur.

Âlim billah, Allah'tan korkan, ancak sünneti bilmeyen kimsedir.

Âlim bi emrillah, Sünneti bilen, ancak Allah'tan korkmayan kimsedir.

Âlim billah ve bi emrillah ise, hem Sünneti bilen hem de Allah'tan korkan kimsedir.

Bundan dolayıdır ki, semavi melekut aleminde makamı büyük olur.”³⁰⁶

Bu rivayette de görüleceği gibi, İbn Uyeyne bir şeyi bilmeyi yeterli görmemekte, hatta ilmiyle amel olunmayacaksa bunun aleyhte bir durum olduğunu vurgulamakta ve sahip olduğu ilmine uygun bir yaşam sürmesinin âlimin değerini artıracığını belirtmektedir.

İbrahim b. el-Eş'as'ın İbn Uyeyne'den nakline göre, Sufyan şöyle demektedir: “Denildi ki, kıyamet günü insanların en çok hasret çekenleri şu üç gruptur:

1- Kölesi kıyamet gününde amel yönünden kendisinden daha üstün olan adam,

2- Kendisi sahip olduğu maldan tasadduk etmeden ölüp, varislerinin kendi malından tasadduk ettikleri adam,

3-Âlim olup ilminden faydalanmayan (onunla amel etmeyen), buna mukabil ilim öğrettiği kişilerin o ilimden faydalandığı adam.”³⁰⁷

1.1.8.2. Bir Âlim Olarak Sufyan b. Uyeyne

Döneminin en önemli ve önde gelen ilim otoritelerinden birisi olan Sufyan b. Uyeyne'nin ilmi kişiliğinin oluşmasında, mensubu bulunduğu “Mekke Medresesi” önemli bir katkı sağlamıştır. Bu medrese, İslâmî ilimlerin önde gelen simalarının yetiştiği bir ekol olmuştur.

“Mekke Medresesi, Rasûlullah'ın (s.a.v.) Mekke'yi fethettikten sonra Muaz b. Cebel'i Mekkelilere helal, haram ve Kur'an'ı öğretmek üzere tayin etmesiyle oluşmaya başlamıştır. Muaz, Ensar'ın ilim, hilim ve cömertlik yönlerinden en önde gelenlerindendi. Sahabenin helal, haram ve Kur'an kıraatini en iyi bilenlerindendi. Rasûlullah (s.a.v.) döneminde Kur'an'ı kendisi için toplayan sahabelerinden biri olan Muaz, genç yaşlarda

³⁰⁵ Ebu Nuaym, *A.g.e*, VII/286.

³⁰⁶ Ebu Nuaym, *A.g.e*, VII/280.

³⁰⁷ Ebu Nuaym, *A.g.e*, VII/281.

“Amevas Taunu” ile ölmüştür. Kendisinden, İbn Abbas ve İbn Ömer gibi sahabenin önde gelenleri hadis rivayet etmişlerdir.

Mekke Medresesinin diğer önemli muallimi Abdullah b. Abbas’tır. Basra ve Medine’de ilmi faaliyetlerde bulunan İbn Abbas ömrünün son dönemlerinde Mekke’de eğitimcilik yaptı. Beytu’l-Haram’da oturuyor; tefsir, hadis ve fıkıh dersleri veriyordu. Mücahid b. Cebr, Ata b. Ebi Rabah ve Tâvus bu medresenin en meşhur talebeleriydiler ve üçü de mevalidendi.

Benî Mahzûm’un mevlası olan Mücahid, İbn Abbas’ın tefsirle ilgili görüşlerini aktarmakla şöhret bulmuştur. Benî Fihri’nin mevlası olan Ata ise, fıkıhçılığıyla şöhret bulmuştur.

Mekke Medresesi tabaka tabaka ilmi faaliyetlerde bulunmuş ve dönemin en önemli ilim merkezlerinden birisi olagelmıştır. Bu medresenin yetiştirdiği en önemli şahsiyetlerden birisi de Sufyan b. Uyeyne olmuştur. Sufyan b. Uyeyne bu medresenin beşinci tabaka âlimleri arasında yer almaktadır.”³⁰⁸

Diğer taraftan Sufyan b. Uyeyne’nin gençliğinin ilk yıllarını yaşadığı ve daha sonraki dönemlerde de ilişkisini hep devam ettirdiği Kûfe şehrinin ve bu şehrin adıyla anılan “Kûfe Ekolü”nün de Sufyan’ın ilmi kişiliğinin şekillenmesinde önemli bir rolünün olması kaçınılmaz bir durumdur. Bunu içindir ki, Ehl-i Hadis’ten kabul edilen İbn Uyeyne, re’yi tamamen reddetmemiş, buna karşın rey’e başvurulurken ölçülü olunması gerektiği fikrini benimsemiştir.

Yaşadığı dönemin en önemli ilim otoritelerinden birisi olan Sufyan b. Uyeyne için İmam Şafî şöyle demektedir: “İlme sahip olma bakımından İbn Uyeyne’den daha büyük olan ve ilim öğretmede gençlere karşı daha fazla sevgi gösteren hiç kimse tanımadım”³⁰⁹ Humeydî ise Sufyan b. Uyeyne’nin şöyle dediğini nakletmektedir: “ Ben tabîinden seksen yedi kişiyi gördüm ve onlarla görüştim.”³¹⁰

Yahya b. Abdilhamid el-Himmânî şöyle der: “Ben Sufyan b. Uyeyne’nin meclisinde bulunuyordum. Onun meclisinde aşağı yukarı bin kişi bulunuyordu.”³¹¹

³⁰⁸ Ahmed Emin, *Fecru’l-İslâm*, Daru’l-Kutubi’l-Arabî, Beyrut, 1969, s. 173–174

³⁰⁹ İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, IV/120.

³¹⁰ İbn Hacer, *A.g.e*, IV/121.

³¹¹ Ebu Nuaym, *A.g.e*, VII/293.

Bütün bu bilgiler de gösteriyor ki, ilim öğrenme konusunda çok gayretli olan Sufyan b. Uyeyne, ilmi öğretmede cimrilik yapmadığı gibi, onun sonraki nesillere aktarılabilmesi için büyük bir gayret göstermiştir. Zira Şafî'nin ve Yahya b. Abdilhamid'in naklettikleri bilgiler beraberce değerlendirildiğinde, Sufyan'ın ilim talebinin heyecanını duyan gençlere gösterdiği sevgi, onun meclisini bir çekim ve cazibe merkezi haline getirmiştir.

Sufyan b. Uyeyne de, yaşadığı dönemin ilim anlayışının tabii bir sonucu olarak, ilim tahsilinde ezberin öncelikli olması gerektiği kanaatindedir. Ancak bu yazıya önem vermediği ve hiçbir şey yazmadığı anlamına gelmez.

Sufyan b. Uyeyne'ye göre ilim ve hikmeti elde etmek için; susup dinlemek, kulak vermek ve anlayarak ezberlemek şartlarını yerine getirmek gerekir.³¹²

Meclisinde bulunanlara yaptığı tavsiyeleri öncelikle kendi hayatında yaşamayı şiar edinen İbn Uyeyne; “Ben hiçbir rivayeti ezberlemeden yazmadım”³¹³ ifadesiyle dönemin anlayışını benimsediğini ve ezberden sonra yazma aşamasına geçtiğini vurgulamaktadır. İbn Uyeyne'nin önceliği ezbere vermekle beraber yazıyı ihmal etmediğini ve ezberlediği ilmi aynı zamanda yazdığını gösteren kanıtlardan biri de şu sözüdür: “İlimde öncelik iyice kulak kesilmektir. Sonra (anlamak için) dinlemek, sonra ezberlemek, sonra onunla amel etmek ve sonra da onu neşretmektir.”³¹⁴

İlim öğrenmeye ve öğretmeye büyük ehemmiyet veren Sufyan b. Uyeyne, âlimlerin, ilmi ehil olanlara öğretme çabası içerisinde olmaları ve ehil olmayanları ilim meclislerinden uzak tutmaları gerektiği görüşündedir. Bu durumu İsa'dan (a.s.) naklen şöyle dile getirmektedir: “Hikmeti ehline öğretmek gerekir. Şayet onu ehil olmayana öğretirsen onu zayi etmiş olursun. Ehil olandan men' edersen yine onu zayi etmiş olursun. İlacı uygun olduğu yerde kullanan doktor gibi ol.”³¹⁵

İlim öğrenmeyi cihadla eşdeğerde gören İbn Uyeyne şöyle der: “İlmin örneğinin ne olduğunu biliyor musun? İlmin örneği daru'l-küfür ve daru'l-İslâm'dır. Zira müslümanlar cihadı terk ederse kafirler gelir ve İslâm yurdunu istila ederler. İnsanlar ilmi terk ederlerse İslâm yurdunu cahiller istila ederler.”³¹⁶

³¹² Ebu Nuaym, *A.g.e*, VII/280.

³¹³ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, VIII/461.

³¹⁴ Ebu Nuaym, *A.g.e*, VII/274.

³¹⁵ Ebu Nuaym, *A.g.e*, VII/273.

³¹⁶ Ebu Nuaym, *A.g.e*, VII/281.

İlim öğrenmenin değerini ve yüceliğini vurgulayan Sufyan b. Uyeyne, ilim elde etmenin zorlu ve sıkıntılarla dolu bir yolculuk olduğunu vurgulamakta ve şöyle demektedir: “Aklı (ilmi) çok olanın rızkı az olur.”³¹⁷

Bir keresinde bir adama: “Mesleğin nedir?” diye soran Sufyan, “Hadis talebeliği” cevabını alınca, “Ailene iflasının müjdesini ver” karşılığını vermektedir.³¹⁸ Kendisinden nakledilen; “Bir kişinin evine bu hokkalar (mürekkkep hokkaları) girdiğinde, ona ve ailesine sadece ve sadece sıkıntı verir”³¹⁹ sözü de bu anlayışını desteklemektedir.

Dile getirdiği bütün bu zorluklarına ve sıkıntılarına rağmen ilim öğrenmenin ve âlim olmanın en yüksek derece olduğunu vurgulayan Sufyan, cehaletin ve cahillerin ise ilahi bir ceza olduğunu belirtmektedir. Bu durumu şöyle dile getirmektedir: “İlmin en üstünü Allah’ı ve Allah’ın emirlerini bilmektir. Şayet bir kul Allah’ı ve Allah’ın emirlerini bilirse olgunlaşmış olur. Diğer taraftan kullar, Allah’ı ve Allah’ın emirleri konusunda cahil olmaktan daha büyük bir cezaya çarptırılmış değildirlir.”³²⁰

Sufyan’a göre insanların derece bakımından en üstün olanları âlimlerdir ve onların cahil olmaları düşünülemez. Dolayısıyla ilme en fazla ihtiyaç duyanların âlimler olması gerekmektedir.³²¹

İlim öğrenmeye en fazla ihtiyaç duyanların âlimler olduğu düşüncesi, bildiklerini öncelikle kendi hayatına uygulamayı şiar edinmiş olan Sufyan’ı, hayatını ilim öğrenmeye ve öğretmeye adamaya sevk etmiştir.

Döneminin en önemli hadis otoritelerinden olan Sufyan b. Uyeyne aynı zamanda büyük bir fakih ve büyük bir müfessirdir.³²² Nuaym b. Hammad da; “İbn Uyeyne insanların Kur’an’ı en iyi bileniydi. Ayrıca İbn Uyeyne’den daha fazla, farklı ilimleri uhdesinde toplayan hiç kimseyi görmedim”³²³ ifadeleriyle, onun ilmi ototritesine vurgu yapmaktadır.

³¹⁷ Ebu Nuaym, *A.g.e*, VII/271; ez-Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nubelâ*, VIII/461; ez-Zehebî, *Tezkiretu’l-Huffâz*, I/264.

³¹⁸ ez-Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nubelâ*, VIII/461.

³¹⁹ ez-Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nubelâ*, VIII/461.

³²⁰ Ebu Nuaym, *A.g.e*, VII/281.

³²¹ Ebu Nuaym, *A.g.e*, VII/281.

³²² SEZGİN, *Tarihu’t-Turasi’l-Arabi*, I/139.

³²³ İbn Ebi Hatim, *Takdimetu’l-Cerh*, s. 33-34.

Sufyan b. Uyeyne aynı zamanda Peygamberimizin aile efradını ve akrabalarını çok iyi bilen âlimlerdendir.

Ebu Gassan Malik b. İsmail'in naklettiği şu iki örnek bu hususu açıkça ortaya koymaktadır:

1- Ebu Gassan Malik b. İsmail, Sufyan b. Uyeyne'nin şöyle dediğini nakletmektedir: "Nebi'nin (s.a.v.) Abdulmuttalib'in kızları olan halaları şunlardır: Atika, Ümmü Hakîm- ki onun adı Beyza'dır ve Abdullah'a annelik etmiştir-, Safiyye –o da Zübeyr'in annesidir-, Berre ve Ümeyme."³²⁴

2- Başka bir keresinde de Sufyan b. Uyeyne'nin şöyle dediğini nakletmektedir: "Fatmaların çocukları şunlardır: Bunlardan birincisi; Nebi'nin (s.a.v.) babaannesi Fatma binti Abdillâh b. Amr b. İmran b. Mahzumdur. İkincisi; Hz. Ali'nin annesi Fatma binti Esed b. Haşim'dir. Üçüncüsü ise; Hasan ve Hüseyin'in annesi Fatma binti Rasullillâh (s.a.v.)'dir. Bundan dolayı iki Fatma'nın iki oğlu diye isimlendirilmişlerdir."³²⁵

Çalışmamızın bu bölümünde hadis ilmi dışındaki dini ilimler konusundaki görüşlerini ve bu ilimlerdeki konumunu fazla detaya kaçmadan işlemeye çalışacağız.

1.1.8.2.1. Tefsirciliği

Tefsir tarihçisi Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, tefsir ilminin oluşum aşamalarından üçüncüsünün, hicri II. asrın ikinci çeyreğindeki tedvin faaliyetiyle başladığını belirtmektedir.³²⁶ Zira hicri I. asırda İslâmi ilimler müstakil birer ilim dalı haline gelmediklerinden, bütün disiplinler hadis ilminin birer parçası olmuşlardır. İşte bu suretle müfessirler, tefsir gibi pişmemiş ve yanmamış bir ilmi teyit için, pişen ve yanan bir ilimle, yani hadisle ihticac etmişlerdir.³²⁷

Tabiûn asrından itibaren hadisler tedvin edilirken, tefsire dair rivayetler de bir bâb olarak toplanmıştır. Bu sebeple, hadisleri ilk tasnif edenler olarak adı geçen birçok muhaddis, aynı zamanda tefsir tarihinde de ilk müfessirler olarak ele alınmaktadır. Meselâ, Şu'be b. Haccâc (ö. 160/776), Veki' b. el-Cerrâh (ö. 197/812), Sufyan b. Uyeyne (ö.

³²⁴ İbn Ebi Hatim, *Takdimetu'l-Cerh*, s. 53.

³²⁵ İbn Ebi Hatim, *A.g.e*, s. 53-54.

³²⁶ ez-Zehebî , Muhammed Hüseyin, *et-Tefsir ve'l-Müfessirûn*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut, 1396/1976, I/140.

³²⁷ Subhi es-Salih, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, Trc. M.Yaşar KANDEMİR, DİB Yayınları, Ankara, 1988, s. 274.

198/813), Abdurrezzak b. Hemmam (ö. 211/826) ve Abd b. Humeyd (ö. 249/863) gibi isimler bu bağlamda zikredilebilir.³²⁸

Sahabe ve tabiûnun büyüklerinin yolunu takip eden sonraki âlimler genelde aynı metodu kullanarak tefsir kitapları telif etmişlerdir. Tefsirlerinde sahabe ve tabiûnun büyüklerinin görüşlerini senetli bilgiler olarak nakletmişlerdir. Sufyan b. Uyeyne'nin tefsiri, Veki' b. el-Cerrâh'ın tefsiri, Abdurrezzak'ın tefsiri bu dönemde yazılmış olan önemli tefsirlerden bazılarıdır. Ancak bu tefsirler günümüze kadar ulaşmamışlardır.³²⁹

İlk iki hicri asırda yapılan Kur'an tefsirlerinin genel özelliklerine bakıldığında, onların dil ağırlıklı oldukları ve hacimce de çok kısa oldukları görülmektedir.³³⁰

Meselâ; Sufayn b. Uyeyne Fatıha sûresini tefsir ederken sadece “العالمين” ifadesini ve son ayetindeki “... غير المغضوب عليهم ولا الضالين” (gazaba uğramış olanların ve sapmış olanların yoluna değil)” ifadesini tefsir etmektedir.

“العالمين” ifadesini, “muhtelif eşyanın tamamı” olarak tefsir ederken, “... غير المغضوب عليهم ولا الضالين” (gazaba uğramış olanların ve sapmış olanların yoluna değil)” ayetinin tefsiriyle ilgili ise;

İsmail b. Ebi Halid → eş-Şa'bî → Adiyy b. Hatim

senediyle gelen şu rivayeti vermektedir:

“Adiyy b. Hatim dedi ki: “Bana hitaben Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Gazaba uğramış olanlar, Yahudilerdir. Sapmış olanlar ise, Hristiyanlardır.”

Bu rivayeti Taberî, Sufyan b. Uyeyne'den naklen verdiği bir senedle tefsirinde verirken, es-Suyutî de “*ed-Durru'l-Mensûr*” adlı eserinde, bu hadisin geçtiği kaynaklardan birisi olarak Sufyan b. Uyeyne'nin tefsirini verir. Ayrıca eş-Şevkanî de Sufyan'ın tefsirine isnadla bu rivayeti kendi tefsirinde vermektedir.³³¹

İslâm âlimleri Sufyan b. Uyeyne'nin tefsir konusunda da en büyük otoritelerden birisi olduğu kanaatindedirler. Meselâ, Abdullah b. Vehb: “Kur'an tefsirini Sufyan b.

³²⁸ ÖZPINAR, *A.g.e*, s. 100.

³²⁹ Ahmed Emin, *Fecru'l-İslâm*, s. 206. Ancak Sufyan b. Uyeyne'nin tefsiri Ahmed Salih Muhayirî tahkikiyle yayınlanmıştır.

³³⁰ ÖZPINAR, *A.g.e*, s. 100.

³³¹ Muhayirî, *A.g.e*, s. 203–204.

Uyeyne'den daha iyi bilen hiç kimse görmedim."³³² dedikten sonra sünnet konusunda ise Ahmed b. Hanbel'in, Sufyan'dan daha iyi olduğunu ifade etmektedir.³³³

Nuaym b. Hammad ise, İbn Uyeyne'nin insanların Kur'an'ı en iyi bilen olduğunu dile getirmektedir."³³⁴

İbn Mehdî ise, İbn Uyeyne Kur'an ilimlerini de hadislerin şerhlerini de iyi biliyordu. Ancak Sufyan es-Sevrî (ö. 161/778) öyle değildi,³³⁵ derken İbn Uyeyne'nin hem Kur'an ilimlerinde, hem de hadis ilimlerinde önemli bir otorite olduğunu dile getirmiş olmaktadır.

Bütün bu bilgiler Sufyan b. Uyeyne'nin, döneminin en önemli tefsir âlimlerinden birisi olduğunu ve dönemin ilmi özelliklerini taşıyan bir "tefsir" sahibi olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Sufyan b. Uyeyne Kur'an tefsirinde, yukarıda fatiha sûresinin tefsirinden bahsederken de verdiğimiz gibi, Kur'an'ın tamamını tefsir etmek yerine gerekli gördüğü ayet veya ifadeleri tefsir etmekle yetinmiştir.³³⁶

İbn Uyeyne, Kur'an ayetlerinin tefsirinde; Rasûlullah (s.a.v.), sahabe veya tabiûnun büyüklerine ait görüşleri çoğu kez senedleriyle beraber vermektedir. Fatiha sûresinin son ayetinin tefsirini verirken naklettiğimiz örnekte bu durum açık bir şekilde ortaya konulmaktadır.³³⁷ İlk dönem İslâmî eserler incelendiğinde, bilgilerin senedli olarak verildiği, hatta hadis usulü ile ilgili görüşlerin de senedli bilgiler halinde verildiği görülmektedir.³³⁸

Sufyan b. Uyeyne, tefsirinde genel olarak "rivayet tefsiri"nin özelliklerini yansıtmakla beraber, yer yer kendi görüş ve içtihatlarını vermekten de kaçınmamaktadır. Bu özelliğinde, ilk gençlik yıllarını geçirdiği ve sonraki dönemlerde de ilişkisini hep devam ettirdiği Kûfe şehrinin re'ye dayalı ilim anlayışını yansıtan "Kûfe Ekolü"nın etkisinin olması muhakkaktır.

³³² İbn Ebi Hatim, *Takdimetu'l-Cerh*, s.33; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, VIII/458; ez-Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffâz*, I/263; ez-Zehebî, *el-İber*, I/254.

³³³ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, VIII/458.

³³⁴ İbn Ebi Hatim, *A.g.e*, s. 33.

³³⁵ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, VIII/458.

³³⁶ Bkz. Muhayirî, *A.g.e*, s. 203–204.

³³⁷ Bkz. Muhayirî, *A.g.e*, s. 203–204.

³³⁸ ÇAKAN, İsmail L., *Hadsî Edebiyatı*, MÜİF Yayınları, İstanbul, 1989, s. 178–179.

İbn Uyeyne, ayetlerin tefsirinde bazen başka ayetlerle açıklamalar getirirken, bazen Rasûlullah'tan (s.a.v.) gelen hadisleri, bazen sahabenin görüşlerini, bazen de tabiûn büyüklerinin görüşlerini vermektedir. Ayetlerin tefsirlerinde tasavvufi izlere rastlamak da mümkündür. Bahsettiğimiz bu özellikleri bazı örneklerle göstermeye çalışacağız.

Kur'an'ı Kur'anla tefsir etme: Sufyan b. Uyeyne şöyle demektedir: “Yeryüzündeki hiçbir bid’at ehli yoktur ki, zillet gelip kendisini bulup kaplamasın.” Sonra şöyle devam eder: “Bu durum Allah’ın kitabının fermanıdır.” Dediler ki:

“Bu durum Allah’ın kitabının neresinde vardır?” Bunun üzerine o da:

“Allah’ın : *“Buzağıyı tanrı edinenler var ya, işte onlara, mutlaka Rablerinden bir azap ve dünya hayatında da zillet (alçaklık) erişecektir...”*³³⁹ sözünü duymadınız mı?” diye karşılık verdi. Orada bulunanlar:

“Ya Eba Muhammed! Bu ayet buzağıyı tanrı edinenler için değil midir?” deyince, O da:

“Hayır, hayır (ayetin) sonrasını (devamını) okuyun. Zira Allah orada şöyle buyurmaktadır: *“...Biz iftiracıları böyle cezalandırırız.”*³⁴⁰ Dolayısıyla bu ayetin hükmü kıyamet gününe kadar gelecek bütün iftiracılar ve bid’atçılar için geçerlidir.” diye cevap verdi.³⁴¹

Sufyan b. Uyeyne’nin Kur’an tefsirinde dikkat ettiği bir husus da, aynı mesaja matuf olan bütün ayetleri beraberce değerlendirmesi ve aralarındaki anlam bütünlüğünü ortaya koymasıdır. Şu örnek bu durumu açıklamaktadır kanaatindeyiz:

Yahya b. Ömer b. Raşid et-Teymî dedi ki: “Ben sahip olduğum her şeyi ilim talebi için infak ettim. Benim bu haberim kendisine ulaşınca, Sufyan b. Uyeyne bana geldi ve şöyle dedi:

“Kaybettiğin seni üzmesin. Bil ki, eğer sana rızık olarak verilmişse, tekrar sana gelecektir.” Sonra şöyle devam etti: “Seni müjdeliyorum. Çünkü sen hayır üzeresin. Peki, sana kimlerin dua ettiğini biliyor musun?” Ben de:

“Bana kim dua etti ki?” dedim. O da:

“Sana, arşı yüklenen melekler dua ettiler” dedi. Ben de:

³³⁹ Araf Sûresi, 7/152.

³⁴⁰ Araf Sûresi, 7/152.

³⁴¹ Ebu Nuaym, *A.g.e*, VII/280.

“Bana, arşı yüklene melekler mi dua ettiler?” deyince, o da:

“Evet. Sana Nuh (a.s.) da dua etti.” dedi. Ben de:

“Bana Nuh (a.s.) da mı dua etti?” deyince, o:

“Evet. Sana İbrahim (a.s.) da dua etti.” dedi. Ben de:

“Bana İbrahim (a.s.) da mı dua etti?” dedim. O da:

“Evet. Sana Muhammed (s.a.v.) de dua etti.” dedi. Ben de:

“Peki, nerede benim için dua ettiler?” dedim. Bunun üzerine o:

“Allah’ın şu sözünü duymadın mı?: *“Arşı yüklenen ve bir de onun çevresinde bulunanlar (melekler), Rablerini hamd ile tesbih ederler. O’na iman ederler ve mü’minlerin de bağışlanmasını isterler...”*³⁴² Ben de:

“Hz. Nuh (a.s.) bana nerede dua etmiştir?” diye sordum. O da:

“ Allah’ın şu sözünü duymadın mı?: *“Rabbim! Beni, anamı-babamı, iman etmiş olarak evime girenleri, iman eden erkekleri ve iman eden kadınları bağışla...”*³⁴³ Ben de:

“Hz. İbrahim (a.s.) benim için nerede dua etmiştir?” diye sordum. O da:

“Allah’ın şu sözünü duymadın mı?: *“Ey Rabbimiz! (Amellerin) hesap olunacağı gün, beni, anamı-babamı ve mü’minleri bağışla.”*³⁴⁴ Ben de:

“Hz. Muhammed (sas) benim için nerede dua etmiştir?” diye sordum. O da başını salladı ve: *“...Habibim! Hem kendinin hem de mü’min erkeklerin ve mü’min kadınların günahlarının bağışlanmasını dile...”*³⁴⁵ ayetini okudu.³⁴⁶

Bu konudaki daha çok örnek için Ahmed Salih Muhayirî’nin “Tefsiru Sufyan b. Uyeyne” adlı çalışmasına bakılabilir.

Kur’an’ı Sünnetle tefsir etme: Bu konuda verilecek en güzel örnek Fatıha sûresinin son ayetindeki, “... gazaba uğramış olanlar ve sapıtmış olanların yoluna değil” ifadesinin tefsiridir. Sufyan b. Uyeyne, bu ayeti tefsir ederken, Adiyy b. Hatim’den naklen bir hadis vermektedir.³⁴⁷

³⁴² Mü’min (Gafir) Sûresi, 40/7

³⁴³ Nuh Sûresi, 71/28.

³⁴⁴ İbrahim Sûresi, 14/41.

³⁴⁵ Muhammed Sûresi, 47/19.

³⁴⁶ Ebu Nuaym, *A.g.e*, VII/279.

³⁴⁷ Muhayirî, *A.g.e*, s. 204.

Sufyan b. Uyeyne bazı yerlerde de ayetin tefsirini verirken, sebab-i nüzul ile ilgili de bilgi vermektedir. Örneğin: “Allah size çocuklarınız hakkında, erkeğe kadının iki misli (miras vermenizi) emreder...”³⁴⁸ ayetinin tefsirinde;

Muhammed b. Munkedir → Cabir b. Abdillâh → Rasûlullah (s.a.v.)

Senediyle şu bilgiyi aktarmaktadır: “Cabir dedi ki. Ben hasta düşmüştüm. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.v.) beni ziyarete gelmişti. Derken bayılmışım. Ayıldığımda:

“Malım konusunda nasıl hükmedeyim?” diye sordum. O (s.a.v.), bir süre sustu ve akabinde de bu ayet nazil oldu.”³⁴⁹

Sufyan b. Uyeyne’nin ayetlerin tefsirinde yer yer de sahabe görüşlerinden ve içtihatlarından faydalanırdı.

Sufyan, Bakara sûresinde geçen “...O halde şehre inin...”³⁵⁰ ayetindeki şehirden kastın, belli bir şehir olmaktan ziyade herhangi bir şehir olduğunu İbn Abbas’a isnadla nakletmektedir.³⁵¹

Sufyan b. Uyeyne, “Andolsun ki, o ağacın altında sana biat ederlerken Allah, o mü’minlerden razı olmuştur...”³⁵² ayetinin tefsirinde, Amr b. Dinar’dan naklen Cabir b. Abdillâh’ın şöyle dediğini bildirmektedir: “Bizler Hudeybiyye günü bin dört yüz kişiydik.”³⁵³

Sufyan b. Uyeyne, zaman zaman ayetlerin tefsirlerinde kendi görüşlerini de vermektedir. Örneğin; “Kim Allah’a ve Rasulüne itaat ederse, işte onlar, Allah’ın kendilerine lütuflarda bulunduğu peygamberler, siddîkler, şehidler ve Salih kişilerle beraberdirler.”³⁵⁴ ayetinde geçen “الصالحون” ifadesiyle kastedilenlerin “Ashab-ı Hadis” olduğunu ifade etmektedir.³⁵⁵

³⁴⁸ Nisa Sûresi, 4/11.

³⁴⁹ Muhayirî, *A.g.e*, s.233.

³⁵⁰ Bakara Sûresi, 2/61

³⁵¹ Muhayirî, *A.g.e*, s. 208.

³⁵² Fetih Sûresi, 48/18.

³⁵³ Muhayirî, *A.g.e*, s. 321.

³⁵⁴ Nisa Sûresi, 4/69.

³⁵⁵ el-Bağdâdî, *Şerefu Ashabi’l-Hadis*, Tahk. Muhammed Saîd HATİPOĞLU, DİB, Ankara, 1991, s. 178; ez-Zehbî, *Siyeru A’lâmi’n-Nubelâ*, VIII/469.

Sufyan b. Uyeyne, “*işte size vaat edilen cennet! Ki o, Allah’a yönelen, emirlerine riayet eden, görmediği halde Rahman’dan korkan ve Allah’a yönelmiş bir kalple gelen kimselere mahsustur.*”³⁵⁶ ayetinde geçen “*لكل أواب حفيظ*” ifadesini şöyle açıklar: “ Oturduğu meclisinden Allah’a tövbe ve istiğfar etmedikçe kalkmayan kimsedir.”³⁵⁷

Sufyan b. Uyeyne, “*...Katımızda dahası da vardır.*”³⁵⁸ ayetini şöyle açıklamaktadır: “Gözleri içerisinde bulundukları durumdan yükselir yükselmez “el-Mezîd” denilen şey kendilerine açılacak. O açılınca daha önce olmadıkları bir hal kendilerine gelecek ve kendilerini tamamen kuşatacak. Bunun üzerine onlar çılgınlık atacaklar ve; “Sen kimsin?” diye haykıracaklar. O da: “Ben Allah’ın: “...katımızda dahası da vardır” dediklerindenim” diyecek.”³⁵⁹

Ebu Nuaym’ın “Hilyetu’l-Evliya”sından naklettiğimiz bu iki açıklama Sufyan b. Uyeyne’nin tefsirindeki tasavvufî yönü ortaya koymaktadır.

Sufyan b. Uyeyne’nin tefsirciliğiyle ilgili örnekleri çoğaltmak mümkündür. Ancak hem asıl konumuz olmaması, hem de zaten tefsiriyle ilgili yayınlanmış bir eser bulunması sebebiyle bu kadar bilgiyi yeterli görmekteyiz. Konuyla ilgili daha fazla bilgi almak isteyenler A. S. Muhayirî’nin “Tefsiru Sufyan b. Uyeyne” adlı çalışmasına bakabilirler.

1.1.8.2.2. Fıkıhçılığı

Sahabe fakihlerinin hemen hemen hepsi Arap olmasına karşılık, sayıları yüzleri aşan tabiûn fakihleri içerisinde çok sayıda Arap olmayan kimseler vardır. Bu dönem fakihleri arasında azatlılar da (mevali) önemli bir oranı teşkil etmektedirler.

Tabiûn devrinin belli başlı merkezlerinde fıkıh ilmini temsil eden fakihlerin en meşhurları şunlardır:³⁶⁰

Medine’de: Saîd b. el-Müseyyeb (ö. 94/713).

Urve b. Zubeyr (ö. 97/715).

El-Kasım b. Muhammed (ö. 102/720).

Harice b. Zeyd (ö. 100/718).

³⁵⁶ Kâf Sûresi, 50/32–33.

³⁵⁷ Ebu Nuaym, *A.g.e*, VII/279.

³⁵⁸ Kâf Sûresi, 50/35.

³⁵⁹ Ebu Nuaym, *A.g.e*, VII/275.

³⁶⁰ KARAMAN, Hayrettin, *İslâm Hukuk Tarihi*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1999, s. 152–153.

Ebu Bekir b. Abdirrahman (ö. 94/713).

Süleyman b. Yesar (ö. 107/725).

Ubeydullah b. Abdillan b. Utbe (ö. 98/716).

Bu yedi zat Medine'nin yedi fakihi (el-fukahau's-seb'a) diye anılmaktadır.

Ebu Bekir b. Muhammed b. Amr b. Hazm (ö. 120/738).

Ebu Ca'fer b. Muhammed b. Ali (ö. 117/735).

Rabiatu'r-Rey' (ö. 136/753).

İbn Şihab ez-Zuhrî (ö. 124/742).

Mekke'de: Ata b. Ebi Rabah (ö. 115/733).

Mücahid (ö. 107/725).

İkrime (ö. 104/722).

Sufyan b. Uyeyne (198/813)

Basra'da: Hasanü'l-Basrî (ö. 110/728).

Muhammed b. Sirîn (ö. 110/728).

Katâde (ö. 118/736).

Kûfe'de: Alkame b. Kays (ö. 62/682).

Şurayh b. el-Haris (ö. 78/679).

Mesrûk b. el-Ecda' ((ö. 63/683).

İbrahim en-Nehaî (ö. 96/714).

Saîd b. Cubeyr (ö. 95/714).

Hammad b. Ebi Süleyman (ö. 120/738).

Şam'da: Mekhûl (ö. 116/734).

Ömer b. Abdilaziz (ö. 101/720).

Mısır'da: el-Leys b. Sa'd (ö. 175/791).

Döneminin en önemli fakihlerinden birisi olan Sufyan b. Uyeyne, Hicaz Ekolü (Ehl-i Hadis - Ehl-i Eser) fakihlerindendir. Belki de Kûfeli oluşu ve Kûfe ile ilişkisini hep devam ettirmiş olması sebebiyledir ki, kendisi Ehl-i Eser'in mutedil temsilcilerinden birisi olarak kabul edilmektedir.

Sufyan b. Uyeyne'yi mutedil eserciler arasında sayan Hayrettin KARAMAN şöyle demektedir: “Bunlar (mutedil eserciler) re'y ve kıyası inkâr etmemekle beraber onlara nadiren başvururlar. Hadislerden başka, sahabe ve tabiûn fetvalarını da hüccet olarak kabul

ederler.³⁶¹ Bunlar vukuundan önce ve farazi meseleler üzerinde fetva ve hüküm vermezler. Hadis ve esere hiçbir şeyi tercih etmezler. Başlıca simaları şunlardır: Şu'be (ö. 160/777), Hammad b. Zeyd (ö. 179/795), Ebu Avane (ö. 170/786), İbn Lehîa (ö. 174/790), Ma'mer b. Raşid (ö. 153/770), el-Leys b. Sa'd (ö. 175/791), Sufyan b. Uyeyne (ö. 198/813), Veki' b. el-Cerrâh (ö. 197/812), Şerîk (ö. 177/793), el-Fudayl b. 'İyad (ö. 187/803), Abdullah b. Mubarek (ö. 165/781), Yahya b. Saîd el-Kattan (ö. 198/813), Abdurrezzak (ö. 211/826), Ebu Davud et-Tayalisî (ö. 203/818), Ebu Bekir b. Ebi Şeybe (ö. 235/849), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855)...Bu tabakadan sonra meşhur altı kitabın müellifleri gelmektedir.³⁶²

Hicaz ekolünün önemli fakihlerinden olan Sufyan b. Uyeyne'nin kendisine has mezhebi ve icthad anlayışı vardır.³⁶³ Sufyan'ın yaşadığı dönem, mezheplerin oluşum sürecini yaşadıkları dönemdir. Zira Ebu Hanife (ö. 150/767) ve Malik b. Enes (ö. 179/795) Sufyan'dan önceki tabakada (hayatlarının büyük bir bölümü aynı döneme denk gelmektedir) yer alırlarken, İbn Uyeyne'nin en önemli talebelerinden olan eş-Şafî (ö. 204/820) ve Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ise kendisinden sonraki tabakada yer almaktadırlar.

Her ne kadar Hanefiler³⁶⁴ ve Şafîler³⁶⁵ Sufyan'ı kendi mezheplerinin fakihleri arasında sunmaya çalışsalar da, Sufyan'ın müstakil mezhep sahibi âlimlerden olduğu bilinmektedir.³⁶⁶

Hicri dördüncü asırdan önce halk malum dört mezhebe ayrılmadığı gibi fıkıh mezhepleri de dört taneden ibaret değildi. Meselâ; el-Hasanu'l-Basrî, Ebu Hanife, el-Evza'î, Sufyan es-Sevrî, el-Leys b. Sa'd, Malik, Sufyan b. Uyeyne, Şafî ve daha sonra İshak b. Rahuye, Ebu Sevr, Ahmed b. Hanbel, Davud ez-Zahirî, İbn Cerir et-Taberî'nin mezhepleri meşhurdur. Bunların her birinin farklı icthad sistemi ve usulleri, bunlarla varılmış rey'leri, çeşitli bölgelere yayılmış tabileri vardı. Bu mezheplerden bazıları,

³⁶¹ Ayetlerin tefsirinde de aynı anlayışı benimsemiştir. Bkz. Tefsirciliği.

³⁶² KARAMAN, *A.g.e*, s. 161.

³⁶³ Feyzullah, Muhammed Fevzi, *el-Mezhebu'l-Fıkhiyye*, Kuveyt, 1405/1985, s.144.

³⁶⁴ İbn Ebi Vefa, Abdulkadir el-Hanefî, *el-Cevahiru'l-Mudie fî Tabakâti'l-Hanefiyye*, Daru'l-Maarifi'n-Nizamiyye, Hindistan, Trsz., 647.Terceme.

³⁶⁵ en-Nevevî, Ebu Zekeriya Muhyiddin b. Şeref, *Tehzibu'l-Esma ve'l-Luğât*, Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, Trsz., 1/225.

³⁶⁶ Feyzullah, *A.g.e*, s. 144; KARAMAN, *A.g.e*, s. 219.

müdafaa edecek ve yayacak kuvvetli tabileri bulunmadığı, nüfuzlu kimselerin mezhebi olmadığı... gibi dış sebepler, bazıları da –Zahirilerde olduğu gibi- iç sebeplerle, yani nassların zahirine aşırı bir şekilde sarılmaları, kıyası inkâr etmeleri, ihtiyaca cevap verememeleri ve diğer mezheplere karşı şiddetli davranmaları yüzünden zamanla tarihe karıştı.³⁶⁷

Bu mezhepler, grup halinde bağluları bulunmadığı için “yaşamayan mezhepler”dir. Bir kısmının âlimleri tarafından yazılan kitaplarında, diğerlerinin ise genel/mukayeseli fıkıh kitaplarında içtihadları kayıtlı olduğu için “ilmi bakımdan” yaşamakta, hem teorik araştırmalarda hem de pratik çözümlerde bunlara da başvurulmaktadır.³⁶⁸ Bu mezhepler, yani yaşamayan mezhepler, arasında “Sufyan b. Uyeyne’nin Mezhebi” de yer almaktadır.³⁶⁹

Sufyan b. Uyeyne fıkıhı çok iyi bilen bir fakihdir.³⁷⁰ Şafiî bu konuda şöyle demektedir: “Fetva verme konusunda Sufyan b. Uyeyne’den daha yeterli hiç kimseyi görmedim.”³⁷¹

Ahmed b. Hanbel şöyle der: “Fakihler arasında Kur’an ve Sünnet konusunda İbn Uyeyne’den daha üstün olanını görmedim.”³⁷²

Şafiî: “İslâmi hükümlerin temelini oluşturan hadis sayısı beş yüz küsurdur. Üç tanesi hariç tamamı Malik’in yanında mevcuttu. Yine altı tanesi hariç tamamı Sufyan b. Uyeyne’nin yanında mevcuttu.” demektedir.³⁷³

Sufyan b. Uyeyne, fıkıh alanında bu kadar büyük bir derinliğe sahip olmasına rağmen, fetva vermekten olabildiğince kaçınmaya çalışan bir âlimdir. Zira kendisine herhangi bir meseleyle ilgili soru sorulduğunda, “bilmiyorum” veya “iyi bilmiyorum” karşılığını verdiği, hatta çokça fetva veren birisine; “vallahî sen ahmaksın” dediği nakledilmektedir.³⁷⁴

³⁶⁷ KARAMAN, *A.g.e.*, s. 160.

³⁶⁸ KARAMAN, *A.g.e.*, s. 211.

³⁶⁹ KARAMAN, *A.g.e.*, s. 219.

³⁷⁰ İbn Nedim, *A.g.e.*, s. 226.

³⁷¹ İbn Ebi Hatim, *Takdimetu’l-Cerh*, s. 32–33; ez-Zehebî, *Tezkiretu’l-Huffâz*, I/263.

³⁷² İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, IV/121.

³⁷³ ez-Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nubelâ*, VIII/458–459; ez-Zehebî, *Tezkiretu’l-Huffâz*, I/263. Ancak *Tezkiretu’l-Huffâz*’daki rivayette “İslâmi hükümlerin temelini oluşturan hadis sayısı beş yüz küsurdur” ifadesi yer almamaktadır. Buna karşın “ahkamla ilgili bütün hadisler” denilmektedir.

³⁷⁴ Ebu Nuaym, *A.g.e.*, VII/295.

Ehl-i Eser/Ehl-i Hadis'in önde gelen şahsiyetlerinden olan Sufyan b. Uyeyne, mensubu bulunduğu anlayışın özelliklerini bütün görüşlerinde ve içtihadlarında da açıkça ortaya koymakta ve bilgileri senedli olarak vermektedir. Meselâ:

Şu'be → İbn Uyeyne → ez-Zuhrî → Sâlim → Babası

senediyle Sâlim'in babasının (İbn Ömer'in) şunu dediği naklediliyor: "Nebi (s.a.v.), Ebu Bekir ve Ömer cenazenin önünde yürüyorlardı."³⁷⁵

Bir başka örnek ise;

Sufyan b. Uyeyne → Eyyûb (es-Sahteyanî) → Ebu Kılabe → Enes

senediyle verilen şu rivayettir: Enes şöyle demektedir: "Ben Nebi (s.a.v.), Ebu Bekir, Ömer ve Osman'ın arkalarında namaz kıldım. Onlar kıraate "الحمد لله رب العالمين" ile başlıyorlardı."³⁷⁶

Bu anlayışıyla Şafîîlerin kıraate "besmele" ile başlanacağı yönündeki anlayışlarının aksine Fatiha'dan önce (cehri olarak) besmele okunmayacağını ifade etmektedir.

Anlayış olarak benimsemiş olduğu Ehl-i Hadis/Ehl-i Eser akımının önde gelen simalarından olan Sufyan b. Uyeyne, az da olsa, zaman zaman kendi re'yini ortaya koymaktan da çekinmiyordu. Örneğin;

ez-Zuhrî → Mahmud b. er-Rebî' → Ubade b. Samit → Nebi (s.a.v.)

senediyle rivayet ettiği "Fatihayı okumayan hiç kimsenin namazı makbul olmaz"³⁷⁷ hadisinin yorumunda Sufyan b. Uyeyne şöyle demektedir: "Burada kastedilen tek başına namaz kılanlardır."³⁷⁸ Dolayısıyla cemaatle kılınan namazlarda cemaatin ayrıca Fatiha'yı ve diğer kıraati okumasına gerek olmadığı, anlayışını ortaya koymaktadır.

³⁷⁵ Ebu Nuaym, *A.g.e*, VII/308.

³⁷⁶ Ebu Nuaym, *A.g.e*, VII/316.

³⁷⁷ Buharî, *Sahihu'l-Buharî*, Thk. Halil b. Me'mûn Seyha, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, 1425/2004, Ezan, 95; Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc, *el-Camiu's-Sahih*, Thk. Muhammed Fuad Abdulbaki, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981, Salât, 34,38,40,41; Ebu Davud, Salat, 132; Dârimî, Salat, 36; Tirmizî, Mevakit, 69,115,116, Tefsiru Sûre 1,1; Nesâî, Ebu Abdîrrahman Ahmed b. Şuayb, *Sünenü'n-Nesâî*, Daru'l-Fikr, Beyrut. Trsz., İftitah,24; İbn Mace, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî, *Sünenü İbn Mâce*, Thk. Muhammed Fuad Abdulbakî, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut, 1975, İkame, 11; Malik b. Enes, *el-Muvatta'*, Thk. ve Tah. Muhammed Fuad Abdulbaki, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1951, Nida, 38-39; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II/428.

³⁷⁸ Muhayirî, *A.g.e*, s. 202.

Sufyan'ın fıkıhçılığıyla ilgili görüşlerini, Ahmed Salih Muhayirî'nin "Tefsiru Sufyan b. Uyeyne" adlı çalışması, muhtelif fıkıh kitapları ve kendisini tanıtan rical kitaplarından naklen çoğaltmak mümkündür. Ancak bu kadar örneğin de fikhî anlayışını göstermesi açısından yeterli olacağı kanaatindeyiz.

Sonuç olarak, Sufyan b. Uyeyne'nin mezhep sahibi bir âlim olduğunu, fikhî anlayışında mensubu olduğu "Hicaz Ekolü"nü etkisinde bulunduğunu, yani Ehl-i Eser/Ehl-i Hadis'e mensup olup, meselelerin çözümünde rivayetleri esas aldığını, bununla beraber zaman zaman kendi re'yini de vermekten kaçınmadığını söylemek mümkündür.

1.1.8.2.3. Kelam (Akaid) ile İlgili Görüşleri

Sufyan b. Uyeyne'nin kelamî görüşlerini dört ana mesele çerçevesinde incelemeye çalışacağız.

1. İmanın artması ve azalması
2. Allah'ın sıfatları
3. Ru'yetullah
4. Halku'l-Kur'an meselesi

1.1.8.2.3.1. İmanın Artması ve Azalması Meselesi

Sufyan b. Uyeyne, "Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat"ın genel anlayışına uygun olarak³⁷⁹ imanın artabileceği ve azalabileceği kanaatindeyiz.

İbn Uyeyne imanı tarif ederken; "iman, söz ve ameldir" demektedir. Kendisine; "İman artıp eksilir mi?" diye sorulunca da:

"Evet, ta ki -yerden bir şey kaldırarak- şu kadar bile kalmaz" diye cevap verdi ve sonra da: "*Mü'minler ancak Allah anıldığı zaman yürekleri titreyen, kendilerine Allah'ın ayetleri okunduğunda imanlarını artıran ve yalnız Rablerine dayanıp, güvenen kimselerdir.*"³⁸⁰ ayetini okudu.³⁸¹

³⁷⁹ Bu konuda daha fazla bilgi için bkz.: İbn Mende, el-Hafız Muhammed b. İshak b. Yahya, *Kitabu'l-İman*, Beyrut, 1407/1987, I-II, I/341-349; İbn Ebi'l-İzz ed-Dımaşkî, Ali b. Ali b. Muhammed, *Şerhu'l-Akide't-t-Tahaviyye*, Beyrut, 1413/1992, I-II, II/479-486.

³⁸⁰ Enfal Sûresi, 8/2.

³⁸¹ Ebu Nuaym, *A.g.e.*, VII/290.

ez-Zehebî'nin naklettiğine göre ise Sufyan b. Uyeyne imanı şöyle tarif etmektedir: “İman, söz ve ameldir, artar ve azalır.”³⁸²

İbn Uyeyne Enfal sûresinin 2. ayetinin tefsirinde de bu görüşlerini tekrarlar ve şöyle der: “Kur'an-ı Kerim'in bizzat kendisi imanın artması ve azalmasını dile getirmektedir. Zira “...imanlarını artıran...” ifadesiyle imanın artmasına işaret etmektedir. Şayet bizler gafil davranır ve Allah'ı unutursak işte bu da imanın azalmasını sağlar.”³⁸³

Bir keresinde adamın biri Sufyan b. Uyeyne'ye:

“Ya Eba Muhammed! İmanın artması ve azalması konusunda ne dersin?” diye soru sordu. Bunun üzerine Sufyan da:

“Allah dilerse artar veya o imandan sende (bunu üç parmağını yumup baş parmağıyla işaret parmağını birleştirip göstererek) hiçbir şey kalmayınca kadar da azalır.” diye cevap verdi ve sonra da şöyle devam etti:

“Bir topluluk; “iman sözdür” demektedir. İmanın ahkâmı ve sınırları vahyedilinceye kadar söz onların sözüdür. Zira Allah, Peygamberini (s.a.v.) insanlara, “Allah'tan başka hiçbir ilah yoktur” demesi için gönderdi. İnsanlar da bunu söyleyince, yani Kelime-i Tevhid'i getirince, şer'i hukukun gösterdiği durumlar müstesna olmak üzere, mallarını ve kanlarını koruma altına almış oldular.

Allah, mü'minler imanı kalpleriyle tasdik edince, onlara namaz kılmayı emretmesini Peygamberine vahyetti. O da bunları insanlara (mü'minlere) emretti. Onlar da bunun gereğini yerine getirdiler. Şayet bunun gereğini yerine getirmeselerdi, yani namaz kılmasalardı, onların ilk ikrarı ve tasdikleri onlara fayda vermezdi.

Onlar bunu da yerine getirince, Allah Peygamberine (s.a.v.) Medine'ye hicret etmelerini emretmesini vahyetti. O (s.a.v.), bunu da mü'minlere emretti ve onlar da hicret ettiler. Şayet bunu yapmasalardı, onların ilk ikrarları da namazları da kendilerine fayda vermezdi.

Bu durumu da kalpleriyle tasdik ettikleri ortaya çıkınca, Allah, Peygamberine mü'minlerin Mekke'ye yönelip babaları ve çocuklarıyla, onlar da tıpkı kendileri gibi iman edinceye kadar, savaşmalarını emretmesini vahyetti. O (s.a.v.) da, mü'minlere böylece

³⁸² ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, VIII/468.

³⁸³ Muhayirî, *A.g.e*, s. 254.

emretti. Onlar bunun da gereğini yerine getirdiler. Şayet bunu yapmasalardı, onların ne ilk ikrarları, ne namazları, ne de hicretleri kendilerine fayda vermezdi.

Allah, onların bu durumu da kalpleriyle tasdik ettiklerini görünce, O'na (s.a.v.), kulluklarının gereği olarak Ka'be'yi tavaf etmelerini ve kendilerini küçük görmek için de tıraş olmalarını kendilerine emretmesini vahyetti. Onlar da bunu hemencecik yerine getirdiler. Şayet yapmasalardı, ilk ikrarları da, namazları da, hicretleri de, Mekke'ye savaş için yönelmeleri de onlara fayda vermezdi.

Allah, mü'minlerin bunu da kalpleriyle tasdik ettiklerini görünce, O'na (s.a.v.), az ya da çok zekat vermelerini kendilerine emretmesini vahyetti. O da böylece onlara emretti. Onlar da bunun gereğini yerine getirdiler. Şayet bunu yapmasalardı, ilk ikrarları da, namazları da, hicretleri de, Mekke'ye savaş için yönelmeleri de, Ka'be'yi tavaf etmeleri ve tıraş olmaları da onlara fayda vermezdi.

Allah, onların farz ibadetleri yerine getirdiklerini görünce şöyle buyurdu: *“Bugün sizin dininizi kemale erdirdim, size olan nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâmı seçtim.”*³⁸⁴

Her kim ki, bunlardan herhangi birini tembellikten veya laubalilikten dolayı terk ederse, biz onu cezalandırırız ve bize göre o *“nakısu'l-iman”* olur. Kim de bunlardan herhangi birisini kasıtlı olarak terk ederse kafir olur.³⁸⁵

Sufyan b. Uyeyne, bu görüşleriyle imanın artması ve azalmasını kabul etmeyen Mürcie'nin bu anlayışını reddetmiş oluyordu.

Onun bu anlayışı, kendisinden sonraki bir çok âlimi de etkilemiştir. İmanın artması ve azalmasını net şekilde ifade eden ve bu anlayışını bab başlığında da vererek gösteren Buharî, Sufyan b. Uyeyne'nin etkisinde kalan âlimlerin en önemlilerindendir. Zira Buharî'nin en çok etkilendiği hocalarının başında gelen el-Humeydî'nin, Sufyan'ın en önemli talebesi olduğu da bir gerçektir. Dolayısıyla bu etkilenme kaçınılmaz bir sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Buharî, “Kitabu'l-İman”ın 18. babının tercemesindeki “İmanın amel olduğunu söyleyenin babı”³⁸⁶ ifadesi, Sufyan b. Uyeyne'nin “iman, söz ve ameldir”³⁸⁷ şeklindeki

³⁸⁴ Maide Sûresi, 5/3.

³⁸⁵ Ebu Nuaym, *A.g.e.*, VII/295–296; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buharî*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1416/1996, I/143.

³⁸⁶ *Buharî*, İman, 18.

iman tanımlamasıyla bire bir örtüşmektedir. Ayrıca Buharî'nin "Kitabu'l-İman"ın 26. babının tercemesindeki "Cihad imandandır"³⁸⁸ ve 30. babının tercemesindeki "Namaz imandandır babı"³⁸⁹ ifadeleri de bu meyanda zikredilebilecek örneklerdir.

"Kitabu'l-İman"ın 33. babının tercemesindeki "İmanın artması ve azalması babı"³⁹⁰ ifadesi ile Buharî, bu anlayışını net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Sufyan b. Uyeyne'nin imanı tarif ederken söylediği : "İman, söz ve ameldir, artar ve azalır."³⁹¹ ifadesiyle Buharî'nin imanı tarif ederken söylediği: "İman, söz ve fiildir, artar ve azalır."³⁹² ifadesi bire bir örtüşmektedir. Bu da iki âlim arasındaki etkileşmeyi açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Buharî bu ifadesi için herhangi bir sened kullanmamakla beraber, Buharî şarihi Bedruddin el-Aynî bu ifadelerin kaynağı olarak Sufyan b. Uyeyne'yi göstermekte ve durumu şöyle dile getirmektedir:

"İman artar ve azalır" sözüyle kastedilen şey, imanın artmayı ve azalmayı kabul ettiğini ortay koymaktır. Bu sözü, Buharî hocası Sufyan b. Uyeyne'den nakletmiştir. Zira Sufyan şöyle demişti: "İman, söz ve ameldir, artar ve azalır." Kardeşi İbrahim'in: "Azalır deme" demesi üzerine, kızdı ve; "sus ey çocuk! İman kendisinden geriye hiçbir şey kalmayacak şekilde azalabilir" diye karşılık verdi.³⁹³

Buharî daha sonra da "imanın artacağı ve azalacağına" delil olarak zikrettiği sekiz ayeti kerimeyi vermektedir.³⁹⁴ Aynı görüşü serdeden Sufyan b. Uyeyne'nin de görüşünü temellendirirken bu ayetleri zikrettiğini görmekteyiz.³⁹⁵

Bu ayetleri delil olarak sunan Sufyan b. Uyeyne ve kendisinden etkilenmiş olan âlimlerin en önemlilerinden Buharî, konuyu ısrarla vurgulamaktadırlar. Sufyan, imanın

³⁸⁷ Ebu Nuaym, *A.g.e*, VII/290; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, VIII/468.

³⁸⁸ *Buharî*, İman, 26.

³⁸⁹ *Buharî*, İman, 30.

³⁹⁰ *Buharî*, İman, 33.

³⁹¹ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, VIII/468.

³⁹² *Buharî*, İman, 1.

³⁹³ Aynî, Bedruddin Ebu Muhamed Mahmud b. Ahmed, *Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahihi'l-Buharî*, Mısır, 1392/1972, I/125.

³⁹⁴ *Buharî*, İman, 1. Ayetler için bkz. Al-i İmran Sûresi, 3/173, Tevbe Sûresi, 9/124, Kehf Sûresi, 18/13, Meryem Sûresi, 19/76, Ahzab Sûresi, 33/22, Muhammed Sûresi, 47/17, Fetih Sûresi, 48/4, Müddessir Sûresi, 74/31.

³⁹⁵ Ebu Nuaym, *A.g.e*, VII/290.

artacağını ve azalacağını ortaya koyanın bizzat Kur'an'ın kendisi olduğunu belirterek³⁹⁶, imanda artma ve azalmayı reddeden Mürcie ve benzerlerinin görüşlerinin geçersizliğini vurgulamış olmaktadır.

1.1.8.2.3.2. Allah'ın Sıfatları Meselesi

Sufyan b. Uyeyne'nin akaidle ilgili görüşleri incelendiğinde, Allah'ın sıfatları konusunda "selefi" bir anlayışı benimsediği görülecektir. Zira Sufyan b. Uyeyne, "Allah'ın Sıfatları" konusunda te'vil yapılmaması gerektiği, aksine nasslarda nasıl geçiyorsa öylece kabul edilmesi gerektiği anlayışına sahiptir.³⁹⁷ Bu da "Selefiyye"nin benimsemiş olduğu anlayıştır.³⁹⁸

"İlk âlimler", "geçmiş İslâm büyükleri" anlamlarına gelen selef kelimesi, terim olarak; akaidde, nasslarda varid olanı aynen kabul edip, teşbih ve tecsime düşmemekle beraber te'vile de gitmeyen "Ehl-i Sünnet-i Hassa"yı ifade etmek için kullanılan bir sözcüktür. Şüphe yok ki, Rasûlullah (s.a.v.) ile ashab-ı kiramın akaidde takip ettikleri yolu doğrudan doğruya izleyen "Selefiyye"dir. Tabiûn, mezhep imamları, büyük fukaha ve muhaddisler "Selefiyye"dir.³⁹⁹

Selefiyye, Allah'ın zati, fiili ve haberi sıfatlarının tamamını nasslarda varid olduğu gibi te'vile tabi tutmaksızın aynen kabul ederken, Mu'tezile ise bu sıfatların bir kısmını kabul etmekle beraber bazılarını reddediyor, bazılarını da te'vil ediyordu. Bilahare zuhur eden "Ehl-i Sünnet" kelamcıları da "Sıfatiyye'den (Selefiyye'den) kabul edilmişlerdir."⁴⁰⁰

Selefiyye müteşabihat konusunda te'vile girişmemekle beraber Halık'ı hiçbir vecihle mahlukata benzetmez ve teşbihin her çeşidinden büyük bir titizlikle kaçınırlardı.⁴⁰¹

Sufyan b. Uyeyne'den nakledilen şu haber, onun bu konudaki anlayışını açıkça ortaya koymaktadır:

Ahmed b. Nasr dedi ki: "Ben, İbn Uyeyne'ye nefes aldırmaksızın sorular soruyordum. Bunun üzerine bana:

"Bırak biraz nefesleneyim" dedi. Ben de O'na:

³⁹⁶ Ebu Nuaym, *A.g.e*, VII/295–296; Muhayirî, *A.g.e*, s. 254.

³⁹⁷ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, VIII/466–467.

³⁹⁸ Bkz. TOPALOĞLU, Bekir, *Kelam İlmi Giriş*, Damla Yayınevi, İstanbul, 1988, s. 113.

³⁹⁹ TOPALOĞLU, *A.g.e*, s. 113.

⁴⁰⁰ TOPALOĞLU, *A.g.e*, s. 113.

⁴⁰¹ TOPALOĞLU, *A.g.e*, s. 113.

“Abdullah b. Mesûd’un Nebî’den (s.a.v.) rivayet ettiği şu hadisleri nasıl açıklarsın? diye sordum:

“Allah gökleri bir parmağının üzerinde tutacak.”⁴⁰²

“Muhakkak ki, kulların kalpleri Allah’ın parmaklarından iki parmağı arasındadır.”⁴⁰³

“Muhakkak ki Allah, çarşı ve pazarda olan şeyler kendisine zikredildiğinde hayret eder ve güler.”⁴⁰⁴

Bunun üzerine Sufyan b. Uyeyne şöyle cevap verdi:

“Onlar nasıl gelmişlerse öyledirler. Keyfiyetini bilmeksizin öylece kabul ederiz ve aynı şekilde de rivayet ederiz.”⁴⁰⁵

Görülüyor ki, Sufyan b. Uyeyne “Allah’ın Sıfatları” konusunda selefi bir anlayış benimsemekte ve kendisine sıfatların açıklaması veya te’vili ile ilgili sorulan soruları, te’vile gitmeksizin, nasslarda nasıl zikrediliyorsa öylece kabul edilmeleri gerektiğini vurgulayarak cevaplamaktadır.

Sıfatlar konusunda muhafazakâr davrandığı bilinen Selefiyye, nasslarda yer alan bütün sıfatları Allah’a nisbet etmeyi akidelerinin vazgeçilmez bir prensibi olarak kabul etmişlerdir. Bununla beraber Ahmed b. Hanbel’den hatta İmam Malik’ten itibaren selef âlimleri, zahiri manalarıyla beşeri özellikler taşıyan haberi sıfatları Allah’a nisbet ederken, daima “mahiyet ve keyfiyeti bilinmeden” demek suretiyle teşbihi andıran kavramları zattan uzak tutmuşlardır.⁴⁰⁶

Ahmed b. Nasr’ın Sufyan b. Uyeyne’den naklettiği habere bakılacak olursa, Sufyan’ın haberi sıfatlarla ilgili kendisine sorulan soruları cevaplandırırken, “Onlar nasıl gelmişlerse öyledirler. Keyfiyetini bilmeksizin öylece kabul ederiz ve aynı şekilde de rivayet ederiz.”⁴⁰⁷ dediği görülecektir. Bu da, haberi sıfatları Allah’a nisbet ederken, “mahiyet ve keyfiyeti bilinmeden” ifadesini kullanma gerekliliğiyle ilgili anlayışın Ahmed b. Hanbel’den önceki döneme ait olduğunu göstermektedir. Hatta Ahmed b. Hanbel’in,

⁴⁰² *Buhârî*, Tevhid, 19,26,36, Tefsiru Sûre 39, 39; Müslim, Münafikûn, 19,21; Tirmizî, Tefsiru Sûre 39, 39.

⁴⁰³ Müslim, Kader, 17 (2654)

⁴⁰⁴ ez-Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nubelâ*, VIII/467.

⁴⁰⁵ ez-Zehebî, *A.g.e*, VIII/466–467.

⁴⁰⁶ TOPALOĞLU, Allah, *DİA*, İstanbul, 1989, II/488.

⁴⁰⁷ ez-Zehebî, *A.g.e*, VIII/467.

Sufyan b. Uyeyne'nin en önemli talebelerinden biri olduğu düşünülecek olursa, onun bu anlayışında hocası Sufyan'dan etkilendiği söylenebilir.

1.1.8.2.3.3. Ru'yetullah

Allah'ın ahirette görülebilmesi anlamına gelen ru'yetullah, Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile âlimleri arasında tartışma konusu olan hususların önemlilerindendir. Sünni âlimler, bir şeyin görülebilir olmasını, o şeyin var oluş özelliğine bağladığı ve Allah'ın varlığından da şüphe edilmediği için, değişik kanunlara bağlı bulunan ahiret hayatında O'nun görülmesinin aklen mümkün olduğunu, nassların da bunu açıkça ifade ettiğini kabul etmişlerdir. Mu'tezile kelimcileri ve onların etkisiyle Harici-İbazi âlimleri ise ahiret aleminin de dünya kanunlarına bağlı olacağını ileri sürerek Allah'ın görülemeyeceğini savunmuşlardır. İlgili nassları da kendi anlayışları doğrultusunda yorumlamışlardır.⁴⁰⁸

Sufyan b. Uyeyne, ahiret aleminde Allah'ın görülebileceğini ve bu konuda Mu'tezile'nin büyük bir yanlışlığı içerisinde olduğunu savunan âlimlerdendir. Sufyan'dan naklen verilen şu haber onun bu konudaki düşüncesini çok net bir şekilde ortaya koymaktadır:

el-Humeydî dedi ki: “Sufyan b. Uyeyne'ye; “Bişr el-Merîsî : “Allah kıyamet günü görülmeyecektir” diyor, denildi.” Bunun üzerine Sufyan: “Allah o hayvancığın (yaratığın) belasını versin. Allah'ın şu sözünü işitmedi mi?: “*Hayır! Onlar şüphesiz o gün Rablerinden (O'nu görmekten) mahrum kalmışlardır*”⁴⁰⁹ dedi ve şöyle devam etti: “Şayet Allah'ın veli kulları da Allah'ın düşmanları da mahrum kalacaksa, o zaman Allah'ın veli kullarının Allah düşmanlarına üstünlüğü ne olacak.”⁴¹⁰

1.1.8.2.3.4. Halku'l-Kur'an Meselesi

“Halku'l-Kur'an” tabiri Kur'an'da yer almadığı gibi erken dönem hadis kaynaklarında da yer almamaktadır. Kaynakların ittifakla kabul ettikleri genel görüşe göre “Halku'l-Kur'an” meselesi hicri II. Yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkmıştır. Halku'l-Kur'an tartışmalarının ortaya çıkmasında iç ve dış sebeplerin etkili olduğu muhakkaktır. Ancak kabul edilen genel görüşe göre bu meseleyi ilk defa kelami bir tartışmanın konusu haline getirenler, Ca'd b. Dirhem ve Cehm b. Safvan'dır. Onların ölümlerinden sonra görüşlerini

⁴⁰⁸ TOPALOĞLU, a.g.md, II/491; Daha geniş bilgi için bkz. İbn Ebi'l-İzz, *A.g.e*, I/207–224.

⁴⁰⁹ Mutaaffîfîn Sûresi, 83/15.

⁴¹⁰ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, VIII/468.

şiddetli bir şekilde eleştiren muhafazakâr âlimler tarafından bu görüşler sakıncalı bulunmuş ve bu da meselenin gündemden düşmesini sağlamıştır. Ancak yüzyılın sonlarına doğru Hişam b. Hakem gibi Şii âlimler ve Mu'tezile kelimcileri tarafından konu tekrar gündeme getirilmiştir. Mu'tezile'nin etkisinde kalan Abbasî halifelerinden Hârûn Reşid, Emin ve Me'mûn dönemlerinde Kur'an'ın mahlûk olduğu hususu resmi bir görüş haline getirilmek istenmiştir. Bunun sonucunda da Ahmed b. Hanbel, Nuaym b. Hammad, Muhammed b. Nuh, Ahmed b. Nasr el-Huzaî gibi âlimler resmi görüşü kabul etmedikleri için takibe uğramış ve cezalandırılmışlardır. İşkenceler sonucunda Muhammed b. Nuh, Nuaym b. Hammad ve Ahmed b. Nasr el-Huzaî ölmüşlerdir. Ahmed b. Hanbel de işkenceye tabi tutulmaya devam edilmiştir. Sonraki dönemlerde mesele daha özgürce tartışılmaya başlanmış ve Ehl-i Sünnet kelim ekolleri tarafından sağlıklı bir zemine çekilmiştir.⁴¹¹

Halku'l-Kur'an tartışmalarının işkence dönemi hariç bütün aşamalarını yaşayan Sufyan b. Uyeyne, Kur'an'ın mahluk olmadığı görüşünü çok net bir şekil ortaya koyan âlimlerdendir.

Muhammed b. Mansur şöyle der: "Ben Sufyan b. Uyeyne'ye bir adamın şöyle bir soru sorduğuna şahit oldum:

"Kur'an hakkında ne dersin?" o da:

"O, Allah'ın kelimidir. O'ndan çıkmıştır ve yine O'na dönecektir"⁴¹² diye cevap verdi.

Ebu Abbas es-Serrac "Tarih"inde Ebu Bekir Abdurrahman b. Affan'dan naklen şu bilgiyi vermektedir: "Sufyan b. Uyeyne Mina'da Bîşr b. el-Mureysî'yi gördüğü sene, oturduğu meclisinden sinirli bir şekilde ayağa kalktı ve şunları söyledi:

"Mu'tezile ve Kaderiye hakkında ileri geri konuşuyorlar. Biz bu topluluklardan uzak durmakla emrolunduk. Biz, Amr b. Dinar, İbnu'l-Munkedir, Eyüp b. Musa, el-'Ameş, Mansur ve Mis'ar gibi âlimlerimizi, Kur'an'ı ancak ve ancak "Allah'ın keliması" olarak tanımlarken gördük. Biz de onu (Kur'an'ı) "Allah'ın keliması" olarak bilmekteyiz. Kim ki bunun ötesinde bir şey söylerse, Allah'ın laneti iki kez onların üzerlerine olsun. Dolayısıyla onlarla oturmayın."⁴¹³

⁴¹¹ Daha geniş bilgi için bkz. YAVUZ, a.g.m, XV/371-375.

⁴¹² ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, VIII/466.

⁴¹³ Ebu Nuaym, *A.g.e*, VII/296; ez-Zehebî, *A.g.e*, VIII/468.

Sufyan b. Uyeyne'den nakledilen bu iki örnek de gösteriyor ki, Sufyan, Abbâsî halifelerinin resmi ideoloji haline getirmeye çalıştıkları bir konuda, siyasi otoritenin anlayışına aldırmadan Kur'an ve Sünnet doğrultusunda doğru bildiklerini söylemekten çekinmeyen, siyasi bir takım beklentiler içerisinde olmayan bir âlimdir. Talebelerinden Ahmed b. Hanbel'in işkencelere baş eğmeyen tutumunda Sufyan b. Uyeyne gibi hocalarının etkisi inkâr edilemez bir gerçektir.

1.1.9. Yaptığı Hacları ve Vefatı

Sufyan b. Uyeyne genel olarak ibadetlere düşkün olan bir zattır. Ancak ibadetleri içerisinde özellikle haccı ayrıca üzerinde durulmaya değer yönlerinden biridir. Zira İbn Uyeyne 70'i aşkın haccıyla⁴¹⁴ dikkat çekmekte ve adeta hayatı işlenirken bu hususa ilgisiz kalınamayacağını göstermektedir.

Ali b. el-Medinî şöyle demektedir: “Sufyan b. Uyeyne 72 kez haccetmiştir. Ata, 115 senesinde vefat etmiş ve Sufyan da onun ölümünden bir yıl sonra, 9 yaşında iken haccetmeye başladı ve ölünceye kadar hiç ara vermedi. H. 122 senesinden 160 senesine kadar Mekke'de ikamet etti. Sonra da Kûfe'ye gitti.”⁴¹⁵ İbn Uyeyne de: “Ben h. 116 senesinde haccetmeye başladım. Sonra da 120 senesinde haccettim”⁴¹⁶ diyerek 9 yaş gibi çok erken bir dönemde haccetmeye başladığını vurgulamaktadır.

Süleyman b. Eyyûb, Sufyan b. Uyeyne'nin: “Ben 80 vakfede bulundum” dediğini nakletmektedir.⁴¹⁷

Kaynaklar Sufyan b. Uyeyne'nin vefatını işlerken, hep son haccıyla ilişkilendirerek aktarmaktadırlar. Dolayısıyla vefatı da, daha sonra oluşabilecek tekrarlardan kaçınmak için, burada işlendi.

İbn Sa'd, Sufyan'ın kardeşinin oğlu olan Hasan b. İmran b. Uyeyne'den naklen şu bilgiyi vermektedir:

“Ben, amcam Sufyan'la h. 197 senesindeki son haccında beraber haccettim. Toplandığımız bir sırada, amcam namazını kılıp yatağına uzandığında şöyle dedi: “Bu yerde bulunmamı 70 seneye tamamladım. Her sene şöyle derdim: “Allah'ım! Bunu, bu

⁴¹⁴ ez-Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffâz*, I/264.

⁴¹⁵ el-Bağdâdî, *Tarihu Bağdâd*, IX/183.

⁴¹⁶ İbn Sa'd, *A.g.e*, V/497.

⁴¹⁷ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, VIII/465; Ebu Nuaym, *A.g.e*, VII/289.

mekandaki son seferim yapma. Ancak artık bunu çok istemekten dolayı Allah'tan haya ediyorum.” Amcam döndü ve o senenin, h. 198 senesinin, Recep Ayı'nın ilk günlerinde, bir cumartesi günü vefat etti. “el-Hacûn” denilen yere defnedildi Vefat ettiğinde 91 yaşındaydı.”⁴¹⁸

Bu bilgilerden yola çıkarak, Sufyan'ın yetmişin üzerinde hac yaptığını söyleyebiliriz.

1.2. Eserleri Ve Kütüb-İ Sitte İmamalarına Etkisi

1.2.1. Eserleri

Birinci asra ait sahip bulunduğumuz münferit bazı isimler bir tarafa bırakılacak olursa, ikinci asırda varlığına bariz bir şekilde şahit olduğumuz kitapların çokluğu ile zengin bir literatür meydana gelmiştir. Hemen her muhaddisin, kaynaklardaki terceme-i hali esnasında bir veya birkaç kitap zikrine veya o muhaddisin kitapla olan alakasına dair bir çok rivayete rastlamak mümkündür. İkinci asrın ortalarında, muayyen bir mevzuda veya bir araya gelen birkaç mevzuda ortaya konmuş musannef eserler müstesna tutulacak olunursa, bu asrın hadis kitaplarının, her muhaddise kendi şeyhinden intikal eden hadislerden ibaret olduğu anlaşılıyor. Bir muhaddisin kendinden evvel muteber otoritelerin hadislerini ihtiva eden bir veya birkaç şeyhin kitabından kendi ölçü ve imkânlarına göre, tahammül'ül-ilmîn muhtelif yollarından biriyle, hadisler almasıyla yeni bir hadis kitabı meydana gelirdi. Ufak bir hacimde bulunmakla beraber, Sufyan b. Uyeyne'nin günümüze kadar mahfuz kalan Cüz'ü bu tarzın örneklerinden birisini teşkil etmektedir.⁴¹⁹

Ramahurmuzî (ö. 360/970) şu bilgiyi vermektedir: “Bilindiğine göre hadisleri ilk tasnif edip bablara ayıran kimse, Basra'da Rabi' b. Zabîh (ö. 160/777), Saîd b. Ebi Arûbe (ö. 156/773), Yemen'de Abd diye adlandırılan Halid b. Cemîl ve Ma'mer b. Raşid (ö. 153/770), Mekke'de İbn Cureyc (ö. 150/767), sonra Kûfe'de Sufyan es-Sevrî (ö. 161/778), Basra'da Hammad b. Seleme (ö. 176/793), ve yine Mekke'de Sufyan b. Uyeyne, Şam'da el-Velid b. Müslim (ö. 194/809), Rey'de Cerir b. Abdilhamid (ö. 182/797), Horasan ve Merv'de Abdullah b. el-Mübarek ((ö. 181/796), Vasit'ta Huşeym b. Beşir (ö. 183/798), ve

⁴¹⁸ İbn Sa'd, *A.g.e.*, V/497-498; el-Bağdâdî, *Tarihu Bağdâd*, IX/184; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, VIII/465; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IV/120.

⁴¹⁹ SEZGİN, *Buharî'nin Kaynakları*, s. 76.

bu asırda Kûfe’de İbn Ebi Zaide (ö. 182/797), İbn Fudayl (ö. 196/811) ve daha sonra Yemen’de Abdurrezzak (ö. 211/826) ve Ebu Kurrâ’ Musa b. Tarık olmuştur.”⁴²⁰

Ahmed b. Abdillâh el-İclî şöyle der: “Sufyan b. Uyeyne’nin yaklaşık 7000 hadisi vardı. Ancak herhangi bir kitabı yoktu.”⁴²¹ İbn Nedim de: “Hiçbir kitabı yoktur” derken, devamında da: “Kendisinden, kendisine ait olduğu bilinen bir tefsirin dinlendiğini” ifade etmektedir.⁴²²

Çelişkili gibi görülen bu durumu şöyle anlamak lazım diye düşünüyoruz; gerek el-İclî, gerekse de İbn Nedim, Sufyan b. Uyeyne’nin kendi dönemlerine yetişen mevcut bir eserinin bulunmadığını vurgulamış olmaktadırlar. Yoksa bu ifadeler, mutlak olarak eserlerinin yokluğuna delalet etmemektedirler. Zira kaynaklar incelendiğinde Sufyan b. Uyeyne’nin ilk dönem müelliflerinin önemlilerinden biri kabul edildiği ve kendisine ait eserlerden iktibaslar yapıldığı görülmektedir. Mücahid b. Musa, Sufyan b. Uyeyne’yi şöyle derken işittiğini söyler: “Ben hiçbir şeyi yazıya geçirmeden önce ezberlemeksizin yazmadım.”⁴²³

el-Kettânî’nin “Hadis Literatürü” diye tercüme edilen “er-Risaletü’l-Mustadrafe” adlı eserinde, İbn Uyeyne’ye ait “el-Cami”⁴²⁴, “Tefsir”⁴²⁵ ve “Hadisu Sufyan b. Uyeyne (Cüz’ü Sufyan b. Uyeyne)”⁴²⁶ adlarıyla meşhur, üç eser bulunduğu belirtilmektedir.⁴²⁷

⁴²⁰ er-Ramehurmuzî, el-Hasan b. Abdîrrahman, *el-Muhaddisu’l-Fasıl Beyne’r-Ravi ve’l-Vaî*, Thk. Muhammed Accac el-Hatîb, Daru’l-Fikr, Beyrut, 1404/1984, s. 611-612; Ayrıca bkz. SEZGİN, *Buharî’nin Kaynakları*, s. 82-83.

⁴²¹ el-Bağdâdî, *Tarihu Bağdâd*, IX/179; ez-Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nubelâ*, VIII/458; ez-Zehebî, *el-İber*, I/254.

⁴²² İbn Nedim, *A.g.e*, s.226.

⁴²³ el-Bağdâdî, *A.g.e*, IX/179.

⁴²⁴ el-Kettânî, es-Seyyidu’ş-Şerîf Muhammed b. Ca’fer, *Hadis Literatürü (er-Risaletü’l-Mustadrafe)*, dipnotlar ve ilaveleriyle Trc. Yusuf ÖZBEK, İz Yayıncılık, İstanbul, 1994, s. 37.

⁴²⁵ Katip Çelebi, Mustafa b. Abdillâh el-Kostantinî, *Keşfu’z-Zunûn an Esmâi’l-Kütüb ve Funûn*, Daru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut, 1992, I/439; el-Kettânî, *A.g.e*, s. 114 (13. Dipnot).

⁴²⁶ Katip Çelebi, *A.g.e*, I/587.

⁴²⁷ el-Kettânî, *A.g.e*, s. 155 (224. Dipnot).

Ayrıca “Cevabâtü’l-Kur’an” ve “el-Avalî” adlı iki eserin daha bulunduğu belirtilmektedir.⁴²⁸

Dolayısıyla kaynaklardan İbn Uyeyne’ye ait olduğunu tesbit edilebilen eserlerinden üç tanesi tanıtılmaya çalışılacaktır:

- 1- el-Cami’
- 2- Cüz’ü Sufyan b. Uyeyne
- 3- Tefsiru Sufyan b. Uyeyne

1.2.1.1. el-Cami’

Konularına göre (ale’l-ebvab) tasnif edilmiş hadis edebiyatının ikinci büyük grubunu *cami*’ adıyla tanımlanan eserler teşkil eder. Cami’ler dini konuların hemen tamamını kapsayan sekiz ana bölümü ihtiva etme özelliğine sahiptirler. Her birine “kitab” denilen bu sekiz bölümü şöyle sıralamak mümkündür:

- 1- İman
- 2- Ahkâm veya Sünen
- 3- Rıkak veya Zühd
- 4- Et’ime ve Eşribe veya Âdâb
- 5- Tefsir
- 6- Tarih - Siyer – Cihad
- 7- Menakıb
- 8- Fiten ve Melahim⁴²⁹

Camiler, isminin de delalet ettiği gibi, akla gelebilecek her konudaki müşkilin halli için başvurulabilecek en mufassal hadis koleksiyonları sayılırlar.⁴³⁰

Hicrî ikinci asırda “cami” adı verilen bu tip eserlerden ilki Ma’mer b. Raşid’e aittir. Bu asırda “cami” tasnif eden hadisçilerden birisi de Sufyan b. Uyeyne’dir.⁴³¹

ez-Ziriklî de: “Sufyan b. Uyeyne’nin hadis alanında “el-Cami” adlı bir eseri ve tefsir alanında bir kitabı bulunmaktadır” der.⁴³²

⁴²⁸ Dairetu’l-Ma’arif Teşeyyu’, *Tefsîru ve Tefasiru Şia’*, Tahran, 1373 (İSAM Ktp. 4138/2), IV/282-283; SANDIKÇI, Kemal, *İlk Üç Asırda İslâm Coğrafyasında Hadis*, DİB Yayınları, Ankara, 1991, s. 73.

⁴²⁹ ÇAKAN, *Hadis Edebiyatı*, s.50-51; KOÇYİĞİT, *Hadis Tarihi*, s. 211-212.

⁴³⁰ KOÇYİĞİT, *Hadis Tarihi*, s. 212.

⁴³¹ KOÇYİĞİT, *Hadis Tarihi*, s. 212.

Ebu Talib el-Mekkî şöyle demektedir: “Bu musannaf kitaplar 120 veya 130 senelerinden sonra ortaya çıkmıştır. İslâm’da ilk musannaf eserler; İbn Cureyc’in hadislere dair kitabı ve Mekke’de tefsire dair meydana getirilmiş olan bazı kitaplar olduğu söyleniyor. Sonra Yemen’de Ma’mer b. Raşid gerek gelişi güzel bir şekilde gerekse de muayyen bablar halinde bulunan süneni topladı. Medine’de Malik b. Enes “Muvatta”’sını, Mekke’de İbn Uyeyne “Kitabu’l-Cami”’ini, Kur’an ve hadise ait bir çok dağınık malzemeyi toplamak amacıyla tedvin etti. Sufyan es-Sevrî (ö. 161/778) de “Musannaf”ını bu devirde meydana getirdi.”⁴³³

Buharî, en yaşlı şeyhlerinden biri olan Abdullah b. Musa el-Absî (ö.213) için; “Onun yanında Sufyan’ın “el-Cami”’i vardı. Fakat o, bu kitabı küçümserdi” demektedir.⁴³⁴ Ayrıca İbn Hacer “el-İsâbe”sinde Sufyan b. Uyeyne’nin “el-Cami”’inden naklen mürsel bir rivayet vermektedir.⁴³⁵

İbn Uyeyne’nin el-Cami’i günümüze ulaşmamış olsa da, kendi öğrencilerinin en önemlileri olan eş-Şafî ve el-Humeydî’nin eserlerinde bulunan Sufyan b. Uyeyne tarikli hadislerin büyük bir çoğunluğu bu eserden alınmış olmalıdır.⁴³⁶ Meselâ eş-Şafî’nin “er-Risale”sinde bulunan isnadlı rivayetlerin 47 tanesi Sufyan b. Uyeyne’ye aittir.

el-Humeydî’nin “el-Müsned”i incelendiğinde ise, “el-Müsned”de bulunan 1309⁴³⁷ hadisin 1240 tanesinin doğrudan Sufyan b. Uyeyne tarikiyle nakledildikleri görülmektedir. Bu hadislerden 25 tanesi de, aynı sened ve metinle Sufyan’ın “Cüz”’nde de yer almaktadır.⁴³⁸ Bu da el-Humeydî’nin eserlerini oluştururken, Sufyan b. Uyeyne’nin

⁴³² ez-Ziriklî, *A.g.e*, III/159.

⁴³³ SEZGİN, *Buharî’nin Kaynakları*, s. 83.

⁴³⁴ İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, VII/53.

⁴³⁵ İbn Hacer, *el-İsâbe fî Temyîzi’s-Sahabe*, I.Baskı, Mektebetu’l- Müsenna, Bağdad, 1328, II/20.

⁴³⁶ Ayrıca bkz. KIRBAŞOĞLU, M. Hayri, *Sünni Paradigmanın Oluşumunda Şâfi’î’nin Rolü*, Kitabiyât, Ankara, 2003, s. 208-211.

⁴³⁷ el-Müsned incelendiğinde, hadis sayısı müteselsil sırayla 1300 olarak gösterilmekle beraber, bazı hadislerin aynı sıra numarasıyla peş peşe tekrarlandığı görülecektir. Bu tekrarlar da göz önüne alındığında hadis sayısının aslında 1309 olduğu görülecektir.

⁴³⁸ Sufyan b. Uyeyne’nin Cüz’ünde olup, aynı sened ve metinle el-Humeydî’nin “el-Müsned”inde de bulunan hadisler şunlardır: **4** (1232), **5** (635), **6** (1189), **9** ((142), **11** (936), **12** (1190), **14** (66), **16** (575), **17** (576), **18** (706), **20** (18), **22** (347), **23** (24, 1085), **27** (1215, 1216), **29** (1067), **30** (1144), **31** (358), **33** (852), **34** (1216), **39** (854), **43** (852), **45** (794, 795), **47** (881) ve **48** (723). Parantez dışındaki rakamlar Sufyan’ın

eserlerinden çok yoğun bir şekilde faydalandığı, hatta Sufyan'ın "el-Cami"'nin el-Humeydî'nin "el-Müsned"'inin içinde yer aldığı gibi bir sonucu düşündürmektedir.

Sufyan b. Uyeyne'nin Cami'nin aynıyla el-Humeydî'nin eserinin muhtevasında yer aldığını akla getiren diğer bir delil de, el-Müsned'in Habiburrahman el-A'zamî tahkikiyle neşredilen baskısının sonunda, muhakkik el-A'zamî, el-Müsned'in "Sahihayn" ve "Sünenler" in tertibine göre "kitap" fihristini vermektedir. Bu fihrist incelendiğinde, el-Müsned'in, bir esere cami denilebilmesi için kendisinde bulundurması gereken bölümlerin tamamını muhtevi olduğu görülmektedir.⁴³⁹

Dolayısıyla hem el-Müsned'deki hadislerin neredeyse tamamına yakınının Sufyan b. Uyeyne tarikiyle nakledilmiş olması, hem de cami'lerin ihtiva ettiği sekiz ana bölümün tamamına ait hadislerin el-Müsned'de bulunması, Sufyan b. Uyeyne'nin "el-Cami'/Kitabu'l-Cami'" adlı eserinin, el-Humeydî'nin el-Müsned'inin muhtevasında yer aldığını gösterdiğini düşünüyoruz.

Dolayısıyla aynı zamanda Sufyan b. Uyeyne'nin "el-Cami"'ini de muhtevi olan el-Humeydî'nin "el-Müsned"'inde yer alan hadisler, Kütüb-i Sitte kaynaklarıyla mukayeseli olarak incelendiğinde, Sufyan'ın kendisinden sonraki hadis müktesebâtını ne kadar fazla etkilediği görülecektir. el-Humeydî'nin eserinde yer alan hadislerin Kütüb-i Sitte'ye dağılımını, yaklaşık olarak, şöyledir:

Buharî	: 821 hadis/haber
Müslim	: 681 hadis/haber
Ebu Davud	: 458 hadis/haber
Tirmizî	: 515 hadis/haber
Nesâî	: 442 hadis/haber
İbn Mace	: 422 hadis/haber. ⁴⁴⁰

"el-Müsned" incelendiğinde, Sufyan b. Uyeyne'den rivayet edilen hadislerin tamamı, sema' yoluyla alındığını ifade eden, "حَدَّثَنَا" eda sigasıyla verilmektedir. Bu da, bu eda sigasının, hocasının yazılı eserlerinden rivayet yetkisine sahip olan ravilerin, yazılı

Cüz'ündeki hadislerin numaralarını, parantez içindeki rakamlar ise el-Humeydî'nin el-Müsned'indeki hadislerin numaralarını göstermektedirler.

⁴³⁹ Bkz. el-Humeydî, *A.g.e*, II/ Ek-2.

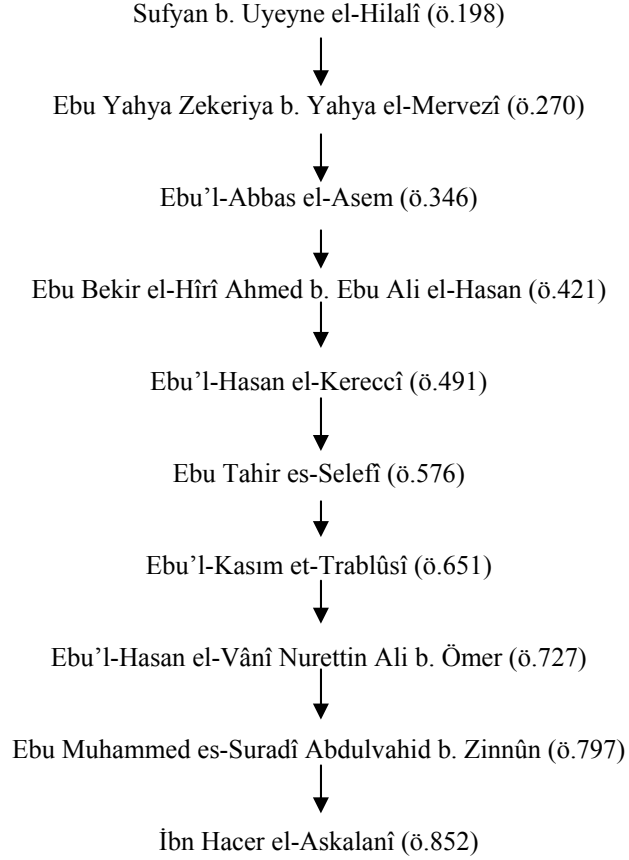
⁴⁴⁰ Bkz. EVGİN, Abdulkadir, *Buharî'nin Hocası Abdullah b. Zübeyr el-Humeydî ve Müsnedi*, İlâhiyât, Ankara, 2004,, s. 97-123.

kaynaklardan hadis alırlarken de sema'ı gösteren eda sigalarını kullandıklarını göstermektedir.

1.2.1.2. Cüz'ü Sufyan b. Uyeyne

Ebu Yahya Zekeriya b. Yahya b. Esed el-Mervezî rivayetiyle gelen Cüz', 50 tane Hadis ve Eser'i ihtiva etmektedir ve Ebu Abdirrahman Mus'ad b. Abdhamid es-Sa'denî'nin tahkik ve tahririyle 1412/1992 tarihinde neşredilmiştir. Cüz'de bulunan 50 rivayetin 28 tanesi Merfû' Hadis iken, 22 tanesi ise Eser'dir.

Sufyan b. Uyeyne'nin Cüz'ü'nün, günümüze kadar ulaşmasını sağlayan ravi zincirini şematik olarak şöyle gösterebiliriz:

Sufyan b. Uyeyne'nin Cüz'ündeki rivayetlerin dört tanesi hariç tamamının senedlerinin sahih olduğu söylenebilir. Senedleri zayıf olan rivayetler, Cüz'ün 13, 31 ve 48 numaralı hadisleridir.⁴⁴¹

Cüz'ü neşre hazırlayan muhakkik es-Sa'denî, 35. hadisi kaynaklarda bulamadığını ifade etmektedir.⁴⁴²

Cüz'de bulunan rivayetlerin yaklaşık yarısı, 2-3 hadisteki ufak tefek farklılıklar hariç, hemen hemen aynı sened ve lafızlarla "Kütüb-i Sitte"de bulunmaktadır. Bu da Kütüb-i Sitte müelliflerinin Sufyan'a ait yazılı mirastan yaralandıklarını göstermektedir. Sufyan b. Uyeyne'nin Cüz'ü'ndeki hadislerin Kütüb-i Sitte'ye sayısal dağılımı yaklaşık olarak şöyledir:

Buharî	: 9 hadis/haber. ⁴⁴³
Müslim	: 13 hadis/haber. ⁴⁴⁴
Ebu Davud	: 11 hadis/haber. ⁴⁴⁵
Tirmizî	: 7 hadis/haber. ⁴⁴⁶
Nesâî	: 8 hadis/haber. ⁴⁴⁷
İbn Mace	: 10 hadis/haber. ⁴⁴⁸

⁴⁴¹ 13.Hadis: Mürsel bir rivayet olması sebebiyle zayıftır. Zira hadisi Rasûlullah'tan (s.a.v.) doğrudan dinlemiş gibi nakleden Ubeyd b. Umeyr tabiînden olup sıkı bir zattır. (Bkz. İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c.VII/71-72.)

31.Hadis: Bu hadisin senedinde bulunan Yezîd b. Ebi Ziyad zayıf bir ravilerdendir. (Bkz. İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c.XI/329-331.)

48.Hadis: Bu hadisin senedinde bulunan Ebu İshak es-Sebiî, ömrünün sonlarında hadisleri karıştırmaya başlayan âlimlerdendir. Sufyan b. Uyeyne, Ebu İshak hadisleri karıştırmaya başladıktan sonra kendisinden hadis almıştır. (İbnu's-Salâh, Ebu Amr Osman b. Abdîrrahman eş-Şehrezûrî, *Ulûmu'l-Hadis*, Thk. Nurettin İtr, Daru'l-Fikr, Suriye, 1406/1986, s.392).

⁴⁴² el-Mervezî, Ebu Yahya Zekerîya b. Yahya b. Esed, *Cüz'ü Sufyan b. Uyeyne*, Thk. Ebu Abdîrrahman Mus'ad b. Abdilhamid es-Sa'denî, Daru's-Sahabe li't-Turas, Tanta, 1412/1992, s. 65 (2.Dipnot).

⁴⁴³ el-Mervezî, *A.g.e*, 2., 4., 6., 9., 11., 14., 18., 27., 30. ve 45. hadisler.

⁴⁴⁴ el-Mervezî, *A.g.e*, 2., 4., 5., 6., 9., 11., 12., 14., 16., 18., 27., 29., 30. ve 45. hadisler.

⁴⁴⁵ el-Mervezî, *A.g.e*, 2., 5., 9., 11., 14., 18., 27., 30., 33., 39. ve 40. hadisler.

⁴⁴⁶ el-Mervezî, *A.g.e*, 2., 14., 18., 27., 39., 47. ve 48. hadisler.

⁴⁴⁷ el-Mervezî, *A.g.e*, 6., 11., 14., 18., 27., 33., 39. ve 45. hadisler

⁴⁴⁸ el-Mervezî, *A.g.e*, 6., 11., 14., 16., 17., 20., 23., 27., 30., 39. ve 48. hadisler.

1.2.1.3. Tefsiru Sufyan b. Uyeyne

Tefsir tarihçisi Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, tefsir ilminin oluşum aşamalarından üçüncüsünün, hicri II. asrın ikinci çeyreğindeki tedvin faaliyetiyle başladığını belirtmektedir.⁴⁴⁹

Tabiûn asrından itibaren hadisler tedvin edilirken, tefsire dair rivayetler de bir bâb olarak toplanmıştır. Bu sebeple, hadisleri ilk tasnif edenler olarak adı geçen birçok muhaddis, aynı zamanda tefsir tarihinde de ilk müfessirler olarak ele alınmaktadır. Meselâ, Şu'be b. Haccâc (ö. 160/776), Veki' b. el-Cerrâh (ö. 197/812), Sufyan b. Uyeyne (ö. 198/813), Abdurrezzak b. Hemmam (ö. 211/826) ve Abd b. Humeyd (ö. 249/863) gibi isimler bu bağlamda zikredilebilir.⁴⁵⁰

Sufyan b. Uyeyne “et-Tefsir” adlı bir esere sahip olan ilk dönem müelliflerindendir.⁴⁵¹

Sufyan b. Uyeyne'nin tefsirini “Tefsiru Sufyan b. Uyeyne” adıyla derleyip, tahkik ederek neşre hazırlayan Ahmed Salih el-Muhayirî'dir. Toplam 438 sayfa olarak neşredilmiş olan eser, bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde, muhakkik, bu eserin yazmalarına ulaşma ve onu elde etme serüvenini anlatmaktadır.

Birinci bölümde, tefsir ve te'vil terimlerinin anlamı, kısa bir tefsir tarihi ve Sufyan b. Uyeyne'nin muhtasar bir şekilde hayatı verilmektedir.

İkinci bölümde ise, Sufyan b. Uyeyne'nin tefsiri, Fatiha Sûresi'nden başlanarak verilmektedir. Tefsirde Kur'an'ın bütün sûreleri el alınmamakta ve ele alınan sûrelerin de, sadece gerekli görülen ifade veya ayetleri tefsir edilmektedir.

Sufyan'ın tefsiri incelendiğinde, rivayet tefsirinin bütün özelliklerini mündemiç olduğu görülmektedir. Ayetlerin tefsirinde yer yer Kur'an'ın kendisinden faydalanan Sufyan, bolca sahabe ve tabiîn görüşlerine yer vermektedir.⁴⁵²

Muhakkik Muhayirî, Sufyan b. Uyeyne'nin tefsirinin günümüze kadar ulaşmasını sağlayan iki sened zinciri olduğunu ifade etmekte ve bunları; Ebu İshak es-Sa'lebî'nin senedi ve İbn Hacer el-Askalanî'nin senedi diye iki başlık halinde incelemektedir.

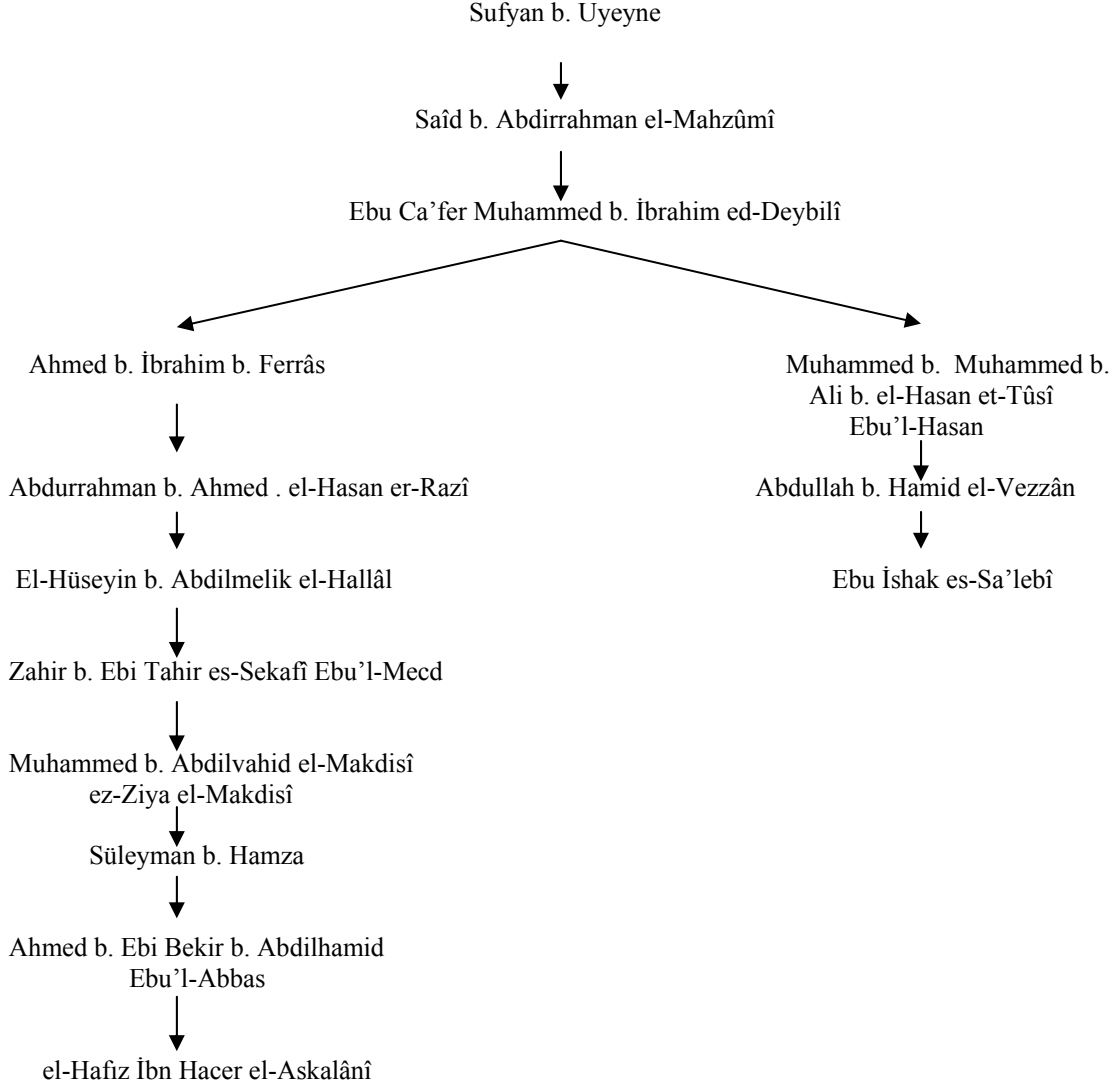
⁴⁴⁹ ez-Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsir ve'l-Müfessirûn*, I/140.

⁴⁵⁰ ÖZPINAR, *A.g.e*, s. 100.

⁴⁵¹ ez-Ziriklî, *A.g.e*, III/159; el-Kettânî, *A.g.e*, s. 37.

⁴⁵² Suphi Salih, *Mebahis fi Ulûmi'l-Kur'an*, Daru'l-İlm, Beyrut, 1997, s. 121.

Sufyan b. Uyeyne'nin Tefsiri'nin günümüze kadar ulaşmasını sağlayan sened zincirini şöyle gösterebiliriz:

Sufyan kendisinden sonraki dönemleri etkilemiş önemli âlimlerdendir. Bu meyanda olmak üzere Buharî'nin Sahih'i incelendiğinde, özellikle “Kitabu't-Tefsir” bölümünde Sufyan'dan naklen çok sayıda rivayet bulunduğunu görmekteyiz. Bu nakillerin bir kısmı bab başlığında ve muallak olarak verilmiştir.⁴⁵³

⁴⁵³ Bkz. *Buharî*, Tefsiru Sûre 8, 3 ve 6; Tefsiru Sûre 12, bab başlığında; Tefsiru Sûre 14,3; Tefsiru Sûre 15,1; Tefsiru Sûre 16, b.b.; Tefsiru Sûre 19, b.b.; Tefsiru Sûre 20, b.b.; Tefsiru Sûre 22, b.b.; Tefsiru Sûre 23, b.b.; Tefsiru Sûre 25, b.b.; Tefsiru Sûre 60, 1; Tefsiru Sûre 60,3; Tefsiru Sûre 75,1; Tefsiru Sûre 94, b.b.; Tefsiru Sûre 106, b.b..

Sufyan b. Uyeyne'nin "Tefsir"inde yer alan bazı rivayetler aynı sened ve aynı metinlerle ve genel olarak da "حدثنا" eda sigasıyla Buharî'nin Sahîh'inin "Kitabu't-Tefsir" bölümünde yer almaktadırlar.⁴⁵⁴ Bu da Buharî'nin Sufyan'ın bu eserinin de rivayetine sahip olduğunu göstermektedir. Zira Buharî rivayetine sahip olduğu kitaplardan "حدثنا" ve "أخبرنا" lafızlarıyla, rivayetine sahip olmadığı kitaplardan ise "قال" tabiriyle alıyordu.⁴⁵⁵

Tefsirin özelliklerini öğrenebilmek için, ilk sûre olan Fatiha Sûresi ele alındığında, bu sûrenin Sufyan'ın tefsirinin genel karakteristiğini ortaya koyduğu görülecektir. Buna göre Sufyan b. Uyeyne'nin Tefsiri'nin genel özelliklerini şöyle sıralamak mümkündür:

- 1- İbn Uyeyne, tefsirini yaptığı sûrelerin bütün ayetlerini değil de, gerekli gördüğü bölümlerini tefsir etmiştir.
- 2- "غير المغضوب عليهم ولا الضالين" ayetini tefsir ederken, Adiyy b. Hatim'in Rasûlullah'tan (s.a.v.) rivayet ettiği hadisi kullanmaktadır. Yani Kur'an ayetlerini tefsir ederken yer yer Peygamber'in (s.a.v.) hadislerinden faydalanmaktadır.⁴⁵⁶
- 3- "العالمين" ifadesinin anlamını vererek, zaman zaman kelime tefsiri yaptığını ortaya koymaktadır. Bu hususla ilgili örnekleri çoğaltmak mümkündür. Meselâ; Kasas Sûresi'nin 51 ayetindeki "وَلَقَدْ وَصَلْنَا لَهُمُ الْقَوْلَ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ" ifadesindeki "وَصَلْنَا" kelimesinin "بيننا" Açıkladık anlamında kullanıldığını⁴⁵⁷, Kureyş Sûresi'nin ilk ayetindeki "لِإِيلَافٍ" ifadesinin "Kureyş'e olan nimetimden dolayı" anlamında olduğunu bildirmektedir.⁴⁵⁸
- 4- İbn Uyene, bazı yerlerde konuyla ilgili fikhî hükümler varsa onlara işaret etmekte ve konuyla ilgili kendi ictihadını vermektedir. Meselâ; Fatiha Sûresi'nin ayetlerinin tefsirini vermeden önce, bu sûreyle ilgili bilgi vermekte ve

⁴⁵⁴ Bu konudaki örnekleri karşılaştırmak için bkz.: *Buharî*, Tefsiru Sûre 2, 4 / Tefsiru Sufyan b. Uyeyne, s. 207; *Buharî*, Tefsiru Sûre 2, 23 / *Tefsiru Sufyan b. Uyeyne*, s.214-215; *Buharî*, Tefsiru Sûre 2, 34 / Tefsiru Sufyan b. Uyeyne, s.218; *Buharî*, Tefsiru Sûre 3, 8 / Tefsiru Sufyan b. Uyeyne, s. 226; *Buharî*, Tefsiru Sûre 4, 14 / Tefsiru Sufyan b. Uyeyne, s. 236; *Buharî*, Tefsiru Sûre 4, 18 / Tefsiru Sufyan b. Uyeyne, s. 236; *Buharî*, Tefsiru Sûre 5, 1 / Tefsiru Sufyan b. Uyeyne, s. 243; *Buharî*, Tefsiru Sûre 8, 4 / Tefsiru Sufyan b. Uyeyne, s. 254; *Buharî*, Tefsiru Sûre 8, 7 / Tefsiru Sufyan b. Uyeyne, s. 255; *Buharî*, Tefsiru Sûre 14, 3 / Tefsiru Sufyan b. Uyeyne, s. 218.

⁴⁵⁵ SEZGİN, *Buharî'nin Kaynakları*, s. 127.

⁴⁵⁶ Muhayirî, *A.g.e*, s. 204.

⁴⁵⁷ Muhayirî, *A.g.e*, s. 302.

⁴⁵⁸ Muhayirî, *A.g.e*, s. 348.

Peygamberimizin (s.a.v.); “Fatıha’yı ve dahasını okumayanın namazı olmaz” hadisi şerifinin, tek başına namaz kılanlar için olduğunu ifade etmektedir.⁴⁵⁹

- 5- İbn Uyeyne, ayetlerin tefsiri sadedinde naklettiği hadisleri ve sahabe görüşlerini senedli olarak vermektedir. Meselâ; "غير المغضوب عليهم ولا الضالين" ayetinin tefsiri için,

Sufyan b. Uyeyne → İsmail b. Ebi Halid → eş-Şa’bî → Adiyy b. Hatim → Rasûlullah (s.a.v.)

senediyle “المغضوب عليهم” ile ifade edilenler, Yahudiler, “الضالين” ile ifade edilenlerin ise, Hristiyanlardır.” hadisini nakletmektedir.⁴⁶⁰

- 6- İbn Uyeyne, bir çok ayetin tefsirinde sahabe veya tabînin büyüklerinin görüşlerinden yoğun bir şekilde yararlanmaktadır. Meselâ; İbn Uyeyne, Ali b. Ebi Talib’den naklen “حافظوا على الصلوات والصلوة الوسطى...”⁴⁶¹ “Namazlara ve orta namaza devam edin...” ayetindeki “الصلوة الوسطى - orta namaz” ifadesinden kastedilen namazın “İkindi Namazı” olduğunu nakletmektedir.⁴⁶²

Sufyan’ın tefsiri titiz bir şekilde incelenerek daha fazla özellik çıkarmak mümkündür. Ancak Tefsirinde takip ettiği metodla ilgili yukarıda saydığımız özelliklerin yeterli olduğunu düşünüyoruz.

1.2.2. Kütüb-i Sitte İmamlarına Etkisi

Hadisleri ilk tasnif edip bablara ayıran âlimler arasında yer alan Sufyan b. Uyeyne’nin⁴⁶³, kendisinden sonraki hadis kaynakları üzerinde önemli etkiler bıraktığı görülmektedir. Önde gelen hadis imamlarının eserleri incelendiğinde, Sufyan b. Uyeyne tarîkiyle gelen çok sayıda rivayet bulunmaktadır.

Kütüb-i Sitte kaynakları üzerinde yapılan incelemede; Buhârî’nin Sahîh’inde Sufyan b. Uyeyne tarikiyle gelen 60’tan fazla rivayet bulunduğu ve bunların bir kısmının muallak

⁴⁵⁹ Muhayirî, *A.g.e*, s. 202.

⁴⁶⁰ Muhayirî, *A.g.e*, s. 204.

⁴⁶¹ Bakara Sûresi, 2/238.

⁴⁶² Muhayirî, *A.g.e*, s. 220. Hadis kaynakları incelendiğinde “orta namaz”dan kastın “ikindi namazı” olduğuyla ilgili çok sayıda merfû’ hadislerin olduğu görülecektir. Bkz. Muvatta’, Salâtu’l-Cuma’, 313-314; Buhârî, Mevakitu’s-Salât, 35; Müslim, Mesacid, 627-630; Tirmizî, Tefsîr, Sûretu’l-Bakara; Ebu Davûd, Salât, 5; Nesaî, Salât, 14; İbn Mace, Salât, 6.

⁴⁶³ SEZGİN, *Buhârî’nin Kaynakları*, s. 82-83.

rivayetler olduğu görülmektedir.⁴⁶⁴ Bu sayı Müslim'in *Sahîh*'inde 150'yi aşarken⁴⁶⁵, Ebu Davud'un *Sünen*'inde 30'u⁴⁶⁶, Tirmizî'nin *Sünen*'inde 100'ü⁴⁶⁷, Nesaî'nin *Sünen*'inde, 20'yi⁴⁶⁸ ve İbn Mace'nin *Sünen*'inde ise 60'ı⁴⁶⁹ bulmaktadır. Ayrıca bu rivayetler, Buharî'nin "Tefsir" bölümü istisna edilecek olunursa, belirli konularda yoğunlaşmaksızın hemen hemen bütün bölümlerde yer almaktadırlar.

⁴⁶⁴ Bkz. *Buharî*, *Vüdü'*, 4, 5; *Salât*, 18; *Cenâiz*, 41, 77; *Hacc*, 41; *Cihad ve Siyer*, 145; *Meğazî*, 45; *Tefsiru Sûre* 14, 3; *Tefsiru Sûre* 15, 1; *Cizye*, 1; *Enbiyâ*, 26; *Menâkıb*, 27; *Tıb*, 49...

⁴⁶⁵ Bkz. Müslim, *İman*, 96, 98; *Taharet*, 20, 59; *Hayz*, 60, 64; *Mesâcid*, 278; *Salatu'l-Müsafirîn*, 3, 55; *Cuma*, 19, 49; *Cenâiz*, 23, 44; *Zekât*, 1, 9; *Hudûd*, 1, 41; *Feraiz*, 1, 5; *Vasâyâ*, 5; *Eyman*, 50, 59; *İmare*, 1, 18...

⁴⁶⁶ Bkz. Ebu Davud, *Taharet*, 101; *Salât*, 11, 105; *Menasik*, 8; *Talak*, 17; *Cihad*, 90; *İcare*, 16; *İlim*, 7; *Tıb*, 19; *Sünne*, 17; *Edeb*, 70...

⁴⁶⁷ Bkz. Tirmizî, *Taharet*, 6, 36; *Salât*, 71, 100, 131; *Zekât*, 20, 26; *Siyâm*, 10, 47; *Hacc*, 2, 7; *Cenaiz*, 21; *Nikâh*, 8, 22; *Rıdâ*, 6; *Talak*, 14; *Büyû*, 11...

⁴⁶⁸ Bkz. Nesaî, *Siyâm*, 68; *Zekât*, 89; *Menâsiku'l-Hac*, 227; *Müzaraa*, 2; *Tahrîmu'd-Demi*, 27; *Katu's-Sarık*, 6; *Eşribe*, 56; *Mesâcid*, 26...

⁴⁶⁹ Bkz. İbn Mace, *Mukaddime*, 2, 10; *Taharet*, 16; *Salât*, 2, 5; *Cenaiz*, 15, 28; *Siyâm*, 11, 13; *Zekât*, 2, 15; *Nikâh*, 10; *Talak*, 16; *Hudûd*, 2, 4; *Vasâyâ*, 5; *Cihad*, 9, 18; *Menasik*, 3, 16; *Fiten*, 9, 19; *Zühd*, 9, 12...

İKİNCİ BÖLÜM

2. SUFYAN B. UYEYNE’NİN HADİS İLMİNDEKİ YERİ VE CERH – TA’DİL İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

2.1. Hadis İlmindeki Yeri

2.1.1. Hadis Öğrenimine Başlaması

Sufyan b. Uyeyne’nin de beşinci tabaka âlimleri arasında yer aldığı Mekke Medresesi⁴⁷⁰, her dönem ortaya koyduğu ilmi faaliyetleriyle en önemli ilim merkezlerinden biri olagelmıştır.⁴⁷¹

Sufyan b. Uyeyne, dönemin ilim anlayışının gereği olarak, öncelikle Kur’an’ı iyice öğrenerek ilim tahsiline başlamıştır. Daha sonra da sırasıyla; feraiz ve sünnet tahsiline başlamıştır. Sufyan’dan nakledilen ve kendisiyle ez-Zuhrî arasında geçtiğini dile getirdiği diyalog da durumu açık bir şekilde ortaya koymaktadır.⁴⁷²

Sufyan b. Uyeyne’nin bizzat kendisinden gelen bu rivayet de, dönemin ilim anlayışının tabii bir sonucu olarak öncelikle Kur’an’ı öğrenmek sonra da diğer ilimleri öğrenmek gibi bir sıralamanın takip edildiğini göstermektedir. Bu rivayet gösteriyor ki Sufyan b. Uyeyne’nin yaşadığı dönemde, Sünnet/Hadis öğretimi ilim tahsilinde üçüncü önceliğe sahiptir.

Dönemin şartlarının sağladığı anlayışın en belirgin özelliklerinden birisi de, Kur’an öğretimine çok erken yaşlarda başlanmasıdır. Bundan dolayıdır ki, ilk dönem İslâm âlimlerinin hayatlarını incelediğimizde, bugünün şartlarına göre çok erken sayılacak bir dönemde hafız olduklarını, feraizi tahsil edip, hadis öğrenimine başladıklarını görmekteyiz.

⁴⁷⁰ Burada “medrese” ifadesi, “Hicaz Ekolü”nün bir kolu anlamında kullanılmıştır

⁴⁷¹ Ahmed Emin, *Fecru’l-İslâm*, Daru’l-Kutubi’l-Arabî, Beyrut, 1969, s. 174

⁴⁷² ez-Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nubelâ*, V/346. Benzer bir tecrübe İbn Cureyc için aktarılmaktadır: “ İbn Cureyc ilim tahsili için ilk olarak Ata b. Ebi Rabah’a (ö. 114/732) gittiğinde, Ata’nın yanında bulunan Abdullah b. Ubeyde b. Umeyr’in (ö. 113/731) kendisine, önce Kur’an’ı öğrenip gelmesini, daha sonra gittiğinde aynı zatın bu sefer de feraizi öğrenip gelmesini tavsiye ettiğini, feraizi öğrendikten sonra aynı zatın kendisine “işte şimdi hadis tahsiline başlayabilirsin” dediğini anlatır. ez-Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nubelâ*, VI/327. Bkz. AKYÜZ, *A.g.e.*, s. 36.

ez-Zehebî, Sufyan'ın çok erken yaşlarda ilim tahsiline başladığını ifade ederken⁴⁷³, İmam Şa'ranî, onun dört yaşında iken Kur'an'ı hıfzettiğinin, yedi yaşındayken ise hadisleri yazmaya başladığının rivayet edildiğini bildirmektedir.⁴⁷⁴ Aynı görüşü Bediuzzaman da kaynak vermeden dile getirmektedir.⁴⁷⁵

İmam Şa'ranî ve Bediuzzaman'ın ifadelerinde biraz abartı olsa da, dönemin sahip olduğu ilim anlayışı, ilme ve âlime verilen büyük değer, insanların, çocuklarını çok erken yaşlarda ilim tahsiline vermeye yönlendirdiği bir gerçektir. Zira incelendiğinde görülecektir ki, ilk dönem âlimlerinin hemen hemen tamamı günümüze göre çok erken sayılabilecek bir yaşta Kur'an hıfzına ve akabinde de ilim tahsiline başlamışlardır.

Sufyan b. Uyeyne, dönemin ilim tahsilinde gözetilen hiyerarşide üçüncü sırada yer alan Sünnet/Hadis öğrenimine başlamaya, kendi dönemine göre bile, erken sayılan bir yaşta başlamıştır.

İbn Uyeyne bu durumu şöyle dile getirmektedir: “Ben ez-Zuhrî'ye utanarak ve sıkılarak bir hadisi sordum. Orada bulunanlar beni kapı dışarı etmek istediler. Bunun üzerine ez-Zuhrî onlara hitaben: “Onu bırakın” dedi ve şöyle devam etti:

“Bundan daha küçük birisinin ilim talebinde bulunduğuna rastlamadım.”⁴⁷⁶

Sufyan, ez-Zuhrî'nin ilim meclisinde oturduğu yaşla ilgili şöyle der: “ez-Zuhrî'nin ilim meclisinde oturmaya başladığımda 16 yaş 2,5 aylıktım.”⁴⁷⁷ Ancak konunun baş tarafında verdiğimiz Sufyan ile ez-Zuhrî arasında geçen diyalog da gösteriyor ki, İbn Uyeyne ez-Zuhrî'ye gelmeden önce hadis tahsiline başlamıştır. Zira ez-Zuhrî'nin kendisine, Ebu İshak es-Sebiî'den hadis yazıp yazmadığını sorduğunu ve kendisinin de “evet” yanıtı verdiğini nakletmektedir.⁴⁷⁸

Sufyan b. Uyeyne, en çok etkilendiği hocalarından olan ez-Zuhrî ile karşılaşmasını şöyle anlatmaktadır:

“H. 123 senesinde ez-Zuhrî, Halife İbn Hişam ile beraber bizim olduğumuz yere (yani Mekke'ye) geldi. H. 124 senesinde de ayrıldı.” Sufyan şöyle devam eder: “ez-

⁴⁷³ ez-Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffâz*, I/262.

⁴⁷⁴ eş-Şa'ranî, *A.g.e.*, I/56.

⁴⁷⁵ Saîd Nursî, *A.g.e.*, s. 481–482.

⁴⁷⁶ Buharî, *et-Tarihu'l-Kebir*, IV/94.

⁴⁷⁷ Buharî, *A.g.e.*, IV/94.

⁴⁷⁸ Bkz. ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, V/346.

Zuhrî'nin yanında Sa'd b. İbrahim varken ona bir soru sordum. Hadis konusundaki bu sorumu cevaplandırmadı. Bunun üzerine Sa'd ona: "Bu çocuğun sana sorduğu soruya cevap ver" deyince, o da: "Ben ona hakkettiğini verdim" dedi. Ben de o günlerde 16 yaşındaydım."⁴⁷⁹

el-Kadı Ebu'l-Âla el-Vasîtî → el-Hatîb → Abdullah b. Musa es-Sulemî → Ammar b. Ali el-Luvrî → Ahmed b. Nadr el-Hilâlî → Babası (Nadr) senediyle gelen rivayette Nadr şöyle demektedir:

"Sufyan b. Uyeyne'nin meclisinde bulunduğum bir sırada, Sufyan bir çocuğa baktı. Sanki de mescitte bulunanlar onunla küçüklüğü sebebiyle dalga geçiyorlardı. Bunun üzerine Sufyan Nisa sûresinin 94. ayetini okudu: *"Ey iman edenler! Allah yolunda savaşa çıktığınız zaman iyice araştırın ve dünya hayatının varlığına göz dikerek, size selam verene: "Sen mü'min değilsin" demeyin. Çünkü Allah katında çokça ganimetler vardır. Önceden siz de böyle iken Allah size lütufta bulundu. Şu halde iyice araştırın. Şüphesiz Allah yaptıklarınızdan haberdardır."*⁴⁸⁰ Sonra da şöyle dedi: "Ey Nadr! Beni görseydin... Yaşım on, boyum beş karış, yüzüm dinar gibi ve ateş meşalesi gibiyim. Elbisem küçük, kollarım kısa, boyum birazcık, ayakkabılarım fare kulağı gibiydi. ez-Zuhrî ve Amr b. Dinar gibi şehir ulemasına gidip geliyorum. Mürekkep hokkam ceviz kadardı, kalem kutum muz gibiydi ve kalemim ise badem gibiydi. Ben meclise geldiğimde; "küçük şeyhe yer açın" diyorlardı. Sonra da güldü."

Ancak ez-Zehebî, bu rivayetin doğruluğunun tartışılır olduğunu, zira Sufyan'ın adı geçen hadis âlimlerinden hadis dinlemeye başladığında on beş, ya da daha büyük bir yaşta bulunduğunu, ifade etmektedir.⁴⁸¹

Unutulmaması gereken bir husus da, Sufyan b. Uyeyne'nin hadis tahsili için ez-Zuhrî ve Amr b. Dinar'ın ilim meclislerinde yer almadan önce başladığıdır. Zira Abdurrahman b. Yunus, Sufyan'ın şöyle dediğini nakletmektedir: "Meclisinde bulunduğum ilk âlim, Abdulkerim b. Ümeyye'dir."⁴⁸² Sufyan, Abdulkerim b. Ümeyye'nin h. 126 senesinde vefat ettiğini bildirmektedir.⁴⁸³

⁴⁷⁹ İbn Sa'd, *A.g.e.*, V/497; İbn Ebi Hatim, *Takdimetu'l-Cerh*, s. 34.

⁴⁸⁰ Nisa Sûresi, 4/94.

⁴⁸¹ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, VIII/459.

⁴⁸² ez-Zehebî, *A.g.e.*, VIII/464.

⁴⁸³ İbn Sa'd, *A.g.e.*, V/497.

Ali b. el-Medinî, Sufyan b. Uyeyne'nin şöyle dediğini nakletmektedir: “Abdulkerim el-Cezerî'nin ilim meclisinde iki sene oturdum. O, hemşerilerine; “şu çocuğa bakın (yani onu örnek alın), zira sizler hiçbir şey sormadığınız halde, o (öğrenmek için) hep bir şeyler soruyor” derdi.⁴⁸⁴

Sufyan b. Uyeyne'nin en çok rivayette bulunduğu ve en çok etkilendiği hocası olan Amr b. Dinar ile olan ilmi serüveni de çok erken denilebilecek bir yaşta başlamıştır.

Ebu Muhammed er-Ramehurmuzî → Musa b. Zekeriyâ → Ziyad b. Abdillâh bin Huzaî → Sufyan b. Uyeyne

senediyle gelen rivayette, Sufyan, babasının Kûfe'de veznedar olduğunu, borç yükü çoğaldığı için Mekke'ye geldiklerini, Mekke'ye gelir gelmez hemen Mescid'e (Mescid-i Haram) gittiğini ve orada Amr b. Dinar'ı gördüğünü, Amr b. Dinar'ın kendisine sekiz hadis rivayet ettiğini, kendisinin de namazdan çıkana kadar onun eşeğine sahip olduğunu, çıkınca da kendisine rivayet ettiği hadisleri arz ettiğini ve Amr'ın “Allah sana bereket versin” duasına mahzar olduğunu anlatmaktadır.⁴⁸⁵ Sufyan, Amr b. Dinar'dan ne kadar çok hadis rivayet ettiğini anlatmak için Hz.Nuh'un (a.s) kavmi arasındaki kalış süresiyle mukayese etmektedir.⁴⁸⁶

Şu'be b. Haccâc, Sufyan b. Uyeyne'nin o günün şartlarında da erken sayılabilecek bir yaşta ilim tahsiline başladığını şöyle ifade etmektedir: “Ben Sufyan b. Uyeyne'yi yanında uzun levhalar ve kulağında küpe olduğu halde Amr b. Dinar'ın ilim meclisinde gördüm.”⁴⁸⁷

Hammad b. Zeyd ise durumu şöyle dile getirmektedir: “Ben Sufyan b. Uyeyne'yi saçının perçemi ve elindeki levhalarıyla daha bir çocukken Amr b. Dinar'ın ilim meclisinde gördüm.”⁴⁸⁸

⁴⁸⁴ İbn Ebi Hatim, *Takdimetu'l-Cerh*, s. 34; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, VIII/462.

⁴⁸⁵ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, VIII/460. İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*'de, Sufyan'ın ailesiyle Mekke'ye geliş tarihi olarak h. 163 senesini vermektedir. (Bkz. İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, IV/122). Ancak bunun basım hatasından kaynaklanan bir yanlışlık olduğunu düşünüyoruz. Zira Sufyan, h. 123 tarihinde ez-Zuhrî'nin ilim meclisinde oturduğunu ve ez-Zuhrî'nin de h.124 tarihinde Şam'a gidip orada vefat ettiğini, kendisinin ez-Zuhrî'nin meclisinde yer almaya başladığında on altı yaşında olduğunu bildirmektedir. (Bkz. İbn Sa'd, *A.g.e.*, V/497; Buharî, *et-Tarihu'l-Kebir*, IV/94.)

⁴⁸⁶ ez-Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffâz*, I/264; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, VIII/460.

⁴⁸⁷ İbn Ebi Hatim, *Takdimetu'l-Cerh*, s. 34.

⁴⁸⁸ İbn Ebi Hatim, *A.g.e.*, s. 35.

Ali b. el-Medinî'nin Sufyan'dan naklen bildirdiğine göre , Sufyan , h. 124 senesinde Hemmam'ın da bulunduğu ilim meclisinde, İbn Aclan'dan hadis hıfzettiğini ifade etmektedir.⁴⁸⁹

Sufyan b. Uyeyne'nin çok genç yaşlarda hadis ilminde otorite olmasının sebeplerinden birisi de, dönemin en önemli ilim otoritelerinin halka-i tedrislerinde yer almasıdır.

2.1.2. Hadis Öğrenmek için Yaptığı Yolculuklar

İslâm'ın ilk dönemlerinden itibaren fetihlerin çoğalması ve bir çok ülkenin İslâm Devleti'nin hudutlarının içine girmesi, sahabenin İslâm'ın beşiği olan Mekke ve Medine'den ayrılmalarına ve çeşitli ülkelere dağılarak oralara yerleşmelerine yol açmıştır. Bu da tabii olarak onların zihinlerinde ve hafızalarında bulunan hadislerin de onlarla beraber çeşitli ülkelere dağılmasına neden olmuştur. Dolayısıyla önceleri hadis öğrenmek için dar olan bir çevreye/bölgeye gelen Sünnet/Hadis talebeleri, çok daha geniş ve dağınık bir coğrafyada ilim arayışlarını devam ettirmişlerdir. Ancak bir tek hadisi öğrenmek için de olsa yapılması gereken ve yapılan bu yolculuklar hadis talebelerini yıldırma amaçlı değildir. Meselâ; Buharî'nin bildirdiğine göre, meşhur sahabelerden Cabir b. Abdullah, Abdullah b. Uneys'in elinde bulunan bir tek hadisi öğrenmek için bir aylık bir yolu kat etmekten kaçınmamış ve Medine'den Şam'a yolculuk yapmıştır. Abdullah b. Uneys'ten bu hadisi Peygamberimizden işittiği gibi işittiğini görünce de tekrar Medine'ye dönmüştür. Sahabenin bu tür yolculuklarıyla ilgili örnekleri çoğaltmak mümkündür. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bir hadisini öğrenmek için de olsa yapılan bu yolculuklar sahabeden sonraki tabakalarda da önemini korumuştur. Hatta daha da önemsenmiş ve de hadis tesbitinin en önemli unsurlarından biri haline gelmiştir. Bu yolculuklar özellikle sahabelerin yoğunluklu olarak bulundukları merkezlere olmuştur. Mekke, Medine, Şam, Basra, Kûfe ve Mısır dönemin en önemli merkezleri olarak öne çıkmaktadırlar.⁴⁹⁰

Sufyan b. Uyeyne de dönemin ilim anlayışının tabii bir sonucu olarak, ilim talebi için zaman zaman yolculuklar yapmıştır. Kaynaklardan tespit edebildiğimiz yolculuklarını şöyle sayabiliriz: Medine, Kûfe, Yemen, Bağdâd ve Aden.

⁴⁸⁹ İbn Ebi Hatim, *Takdimetu'l-Cerh*, s. 35.

⁴⁹⁰ Daha fazla bilgi için bkz. KOÇYİĞİT, Talat, *Hadis Usûlü*, TDV Yayınları, Ankara, 1997, s. 231-233; KOÇYİĞİT, *Hadis Tarihi*, s. 89-103.

2.1.2.1. Medine'ye Yolculuğu

Sufyan b. Uyeyne'nin ailesiyle beraber Kûfe'den Mekke'ye yapmak zorunda kaldığı mecburi göçten sonra ilim talebi için ilk gittiği yerlerden birisi, dönemin en önemli ilim merkezi (dini ilimler) olan Medine'dir. Sufyan b. Uyeyne Medine'de; Ca'fer b. Muhammed, Eyyûb es-Sahteyanî ve Amr b. Dinarla karşılaştı. Sufyan bizzat kendisi durumu şöyle aktarmaktadır: "Ben Medine'ye girdiğimde yanı başımda bir adam gördüm ve:

"Bu kimdir?" diye sordum.

"Ca'fer b. Muhammed'dir" dediler. Ben de:

"Peki, sağındaki şahıs kimdir?" diye tekrar sordum.

"Eyyûb es-Sahteyanî'dir" dediler. Ben de:

"Peki, onun solundaki kimdir?" diye sorunsam:

"O da Amr b. Dinar'dır" dediler. Bunun üzerine ben de onun huzurunda (ilim meclisinde) yer almaya başladım ve "Bana şunu rivayet et, şunu rivayet et..." derdim."⁴⁹¹

Bu rivayet incelendiğinde şöyle bir çelişki göze çarpmaktadır: Sufyan b. Uyeyne'nin, ilim talebi için Amr b. Dinar'ın ilim meclisinde oturduğu yer Mekke'dir ve zaten Amr b. Dinar da Mekke ulemasının önde gelenlerinden birisi olarak bilinmektedir.

Muhtemelen Sufyan b. Uyeyne Mekke'ye ulaşmadan Amr b. Dinar ile ilk önce Medine'de karşılaşmış ve ondan bazı şeyleri öğrenmeye çalışmışsa da hadis talebi için ilim meclisinde yer aldığı asıl yer Mekke'dir.⁴⁹²

Sufyan b. Uyeyne'nin ilim talebiyle yapmış olduğu Medine yolculuklarında bir çok âlimle karşılaşmış ve onlardan hadis dinlemiştir. Sufyan'ın kendilerinden hadis aldığı Medineli hocalarında bazıları şunlardır: Malik b. Enes, İbn Şihab ez-Zuhrî, Hişam b. Urve, Ubeydullah b. Ömer, İbn Ebi Zi'b, İbn Ebi'z- Zinad gibi.

2.1.2.2. Mekke ile Kûfe Arasındaki Yolculukları

Sufyan b. Uyeyne, babası Uyeyne, Emevîlerin takip ettikleri kabilecilik siyasetleri sonucu Kûfe'den Mekke'ye zorunlu bir şekilde göç ettiğinde 13-15 yaşlarında bir delikanlıydı. Bu durumu Ali b. el-Medinî şöyle dile getirmektedir:

⁴⁹¹ er-Ramehurmuzî, *A.g.e*, s. 198.

⁴⁹² er-Ramehurmuzî, *A.g.e*, s. 198.

“Sufyan b. Uyeyne 72 defa haccetmişti. Ata h.115 senesinde vefat etti. Sufyan, onun vefatından bir sene sonra haccetti -ki o zamanlar 9 yaşındaydı- ve ömrünün sonuna kadar ara vermeksizin haccetti. Sufyan h.122 senesinden h.126 senesine kadar Mekke’de ikamet etti. Sonra da Kûfe’ye gitti.”⁴⁹³

Hicri 107 yılında doğan Sufyan’ın h.122 senesinde Mekke’ye yerleştiği düşünülecek olursa, 15 yaşında Kûfe’den Mekke’ye zorunlu göç ettiği görülecektir. H. 126 senesinde de Kûfe’ye ilk yolculuğunu gerçekleştirdiğine göre, yaklaşık yirmi yaşında doğduğu topraklara tekrar ziyaret için geldiği anlaşılmaktadır.

Mekke’ye yerleştikten sonraki bu ilk Kûfe ziyaretinde, Sufyan b. Uyeyne’nin İmam Azam Ebu Hanife (ö. 150/767) ve onun ilim meclisinde yer alan talebeleriyle görüştüğünü görmekteyiz. Bu konuyla ilgili Sufyan b. Uyeyne şöyle demektedir:

“Ben Kûfe’ye gittiğimde 20 yaşımı tamamlamıştım. Benim Kûfe’ye girişim üzerine Ebu Hanife (ö. 150/767) öğrencilerine ve orada bulunan Kûfe halkına şöyle hitap etmişti: “Size Amr b. Dinar’ın ilminin hafızı geldi...”⁴⁹⁴

Sufyan b. Uyeyne ‘nin daha sonraki yıllarda da defalarca Kûfe’ye gelip gittiğini görmekteyiz. Bu ziyaretlerinde Kûfeli âlimlerle bir araya geliyor ve onlarla ilmi müzakerelerde bulunuyordu. Bu yolculuklarının birinde de el-A’muş ile ilmi müzakerede bulunmuştur.⁴⁹⁵

el-Hafîb el-Bağdâdî, Abdullah b. Davud’a ulaşan bir senedle şu bilgiyi vermektedir: “Sufyan b. Uyeyne Kûfe’ye yanımıza geldiğinde el-A’muş hayattaydı. Sufyan, el-A’muş’in ilim meclisinde oturdu ve kendisine elli hadis rivayet etti. el-A’muş, Sufyan’a bir hadis rivayet ediyordu. Sonra Sufyan da, el-A’muş’e bir hadis rivayet ediyordu.”⁴⁹⁶

Bu rivayetler de göstermektedir ki, Sufyan b. Uyeyne Kûfe’den hiçbir zaman kopmamış, sürekli gidiş-gelişleriyle bağını devam ettirmiştir. Bu da Sufyan’ın Ehl-i Hadis’ten olmakla beraber Kûfe ekolünün (Ehl-i Re’y) de ilmi yapılarını, kullandıkları usul ve metotlarını bilmesi ve onlardan kısmen de olsa etkilenmesi sonucunu doğurmuştur. Ayrıca Sufyan’ın “fıkhu’l-hadisi” bilmeyi önemsemesinde Kûfelilerle olan ilmi diyaloglarının etkisinin fazla olduğu kanaatindeyiz.

⁴⁹³ el-Bağdâdî, *Tarihu Bağdâd*, IX/183.

⁴⁹⁴ el-Bağdâdî, *A.g.e.*, IX/175.

⁴⁹⁵ er-Ramehurmuzî, *A.g.e.*, s. 356.

⁴⁹⁶ el-Bağdâdî, *A.g.e.*, IX/175.

Sufyan b. Uyeyne'nin kendilerinden hadis aldığı Kûfeli âlimlerden bazıları şunlardır: Ebu İshak es-Sebiî, Sufyan es-Sevrî (ö. 161/778), Zaide b. Kudame es-Sakafî, Veki' b. el-Cerrâh gibi.

2.1.2.3. Bağdat'a Yolculuğu

Sufyan b. Uyeyne'nin ilim talebi için yaptığı yolculuklardan birisi de Bağdat'a yaptığı ilim yolculuğudur. Sufyan, Bağdat'ın âlimleriyle bir araya gelmiş ve özellikle Bağdatlı gençlerin ilme olan hevesleri ve düşkünlükleri, onu ziyadesiyle memnun etmiştir. İbn Uyeyne, Bağdatlı gençlerin ilme olan meyillerini ve düşkünlüklerini şöyle methetmiştir: “Bağdatlı gençler, ilim tahsiline olan istekleri yönünden Basralı ve Kûfeli gençlerden çok daha üstündürler.”⁴⁹⁷

Bu sözünden anlıyoruz ki, Sufyan, ilim talebiyle Basra'ya da yolculuk yapmıştır. Ancak kaynaklarda bu hususta daha fazla bilgiye rastlayamadık.

Sufyan b. Uyeyne'nin kendilerinden hadis aldığı Bağdatlı ve Basralı bazı âlimler şunlardır: Eyyûb es-Sahteyanî el-Basrî, Humeyd et-Tavîl el-Basrî, Süleyman et-Teymî, Saîd b. Ebi Arûbe el-Basrî (ö. 156/773), Şu'be b. el-Haccâc, Hammad b. Seleme el-Basrî.

2.1.2.4. Yemen'e Yolculuğu

Sufyan b. Uyeyne, hicri 150 ve 152 senelerinde olmak üzere, Yemen'e iki kez ilmi yolculuk yapmıştır. İbn Sa'd bu konuyla ilgili Sufyan'dan naklen şu bilgiyi vermektedir:

“Ben hicri 150 ve 152 senelerinde Yemen'e gittim. Yemen'e gittiğimde Ma'mer b. Raşid hayattaydı. Sufyan es-Sevrî (ö. 161/778) ise benden bir sene önce Yemen'e gitmişti.”⁴⁹⁸

Sufyan b. Uyeyne Yemen'e yaptığı bu yolculuklarda pek çok âlimle karşılaştı ve onlarla ilmi müzakerelerde bulundu. Görüştüğü âlimlerden birisi de Ma'n b. Zaide'dir. Ma'n ile görüştüğünde ona va'zu nasihatte bulundu ve Müslümanların durumlarıyla ilgili hatırlatmalar yaptı...⁴⁹⁹

⁴⁹⁷ el-Bağdâdî, *Tarihu Bağdâd*, I/46.

⁴⁹⁸ İbn Sa'd, *A.g.e*, V/497.

⁴⁹⁹ ez-Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffâz*, I/263.

Sufyan b. Uyeyne'nin ilim talebi için Yemen'e yaptığı yolculukta uğradığı yerlerden biri Aden⁵⁰⁰ şehridir.

Aden'de özellikle beğendiği âlim el-Hakem b. Eban'dır. İbn Ebi Hatim'in Sufyan b. Uyeyne'den naklen verdiği bilgiye göre Sufyan şöyle demektedir:

“Ben Aden'e geldiğimde el-Hakem b. Eban gibisini görmedim.”⁵⁰¹

Burada verdiğimiz ilmi yolculuklar, kaynaklarda açıkça belirtilmiş olan yolculuklardır. Yoksa Sufyan b. Uyeyne'nin yaptığı ilmi yolculuklar bunlardan ibaret değildir. Zira incelendiği zaman görülecektir ki, İbn Uyeyne'nin dönemin İslâm coğrafyasının hemen hemen tamamına mensup âlimlerle talebelik veya hocalık ilişkileri olmuştur. Bu da yaptığı bazı ilmi yolculukların kaynaklarda yer almadığını göstermektedir. Meselâ, Basra'ya yaptığı yolculukla ilgili kaynaklarda bilgi bulunmamasına karşın, Bağdatlı gençlerin ilim talebiyle ilgili çabalarını överken, onları Basralı ve Kûfeli gençlerle karşılaştırmaktadır. Bu da zaten çok sayıda Basralı hocadan ilim almış olan Sufyan'ın, Basra'ya da ilim talebi için yolculuk yaptığını göstermektedir.⁵⁰²

2.1.3. Hadis ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleriyle İlgili Görüşleri

Sünnet, İslâm Dini'nin Kur'an-ı Kerim'den sonra ikinci temel kaynağıdır. İlk dönemlerden itibaren günümüze kadar Müslümanların hayata bakış açılarını, önceliklerini ve karşılaştıkları problemlerin çözümlerindeki kullandıkları usul ve esaslarını Kur'an ve Peygamber'in (s.a.v.) sünneti belirlemiştir. Ancak İslâm Devleti'nin sınırlarının çok fazla genişlemesi ve farklı kültür ve bölgelere mensup yeni yerlerin fethedilmesi, İslâm toplumunda farklı anlayış ve ekollerin ortaya çıkmasını kaçınılmaz hale getirmiştir. Bu ekollerin sünnet anlayışları, nassları anlama ve yorumlamadaki bakış açıları farklılıklar arz ediyordu. Bu farklılıklar daha ilk dönemlerde “Ehl-i Hadis” ve “Ehl-i Re'y” ekollerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır.

⁵⁰⁰ Aden, Yemen Demokratik Halk Cumhuriyetinin başkentidir. Bkz. BİLGE, Mustafa L., Aden, *DİA*, İstanbul, 1988, I/367-369

⁵⁰¹ İbn Ebi Hatim, *Takdimetu'l-Cerh*, s. 49.

⁵⁰² el-Bağdâdî, *Tarihu Bağdâd*, I/46.

Ehl-i Hadis/Ashabu'l-Hadis tabirleri, sahabeler zamanında kullanılmaya başlanmıştır Ebu Saîd el-Hudrî'nin (r.a) hadis öğrenmeye çalışan gençlere hitaben: “Siz bizim halefimiz ve bizden sonraki Ehl-i Hadis'siniz” dediği nakledilmektedir.⁵⁰³

Ehl-i Hadis terimi zamanla “hadise göre amel etmeye çalışan kimse” anlamını da kazanmaya başladı. Nitekim Ehl-i Hadis'in önde gelen temsilcilerinden Ahmed b. Hanbel, “sahibu'l-hadis”i; “hadisle amel eden kimse” olarak tarif etmiştir.⁵⁰⁴

Ehl-i Hadis'in önemli simalarından birisi olan Sufyan b. Uyeyne, bu ekolün anlayışının tabii sonucu olarak dini anlama ve yorumlama ve dini konularda hüküm verme hususlarında mümkün olduğunca nasslardan faydalanmaya çalışmıştır. Hakkında ayet, hadis, sahabe kavli veya tabîn büyüklerinin ictihadlarının bulunduğu konularda re'ye başvurmamayı ilke olarak benimseyen âlimlerdendir.⁵⁰⁵ Re'y ve kıyastan kaçınmayı esas alan bu anlayışa göre onun yerine başvurulacak bilgi kaynağı Eser'dir.⁵⁰⁶ Hatta Suafyan b. Uyeyne daha da ileri giderek “إنما الدين الآثار – Din eserlerden ibarettir” demiştir.⁵⁰⁷

2.1.3.1. Sünnetin Bağlayıcılığı

Sufyan b. Uyeyne İslâm Dini'nin Kur'an'dan sonra ikinci kaynağı olarak kabul ettiği Sünnet'in, Kur'an'da bulunmayan konularda müstakil olarak hüküm ortaya koyabileceğini ve bu hükümlerin de Kur'an'ın hükümleri gibi bağlayıcı olacağı anlayışına sahiptir. Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi onun, dini sünnetten ibaret sayan⁵⁰⁸ bir anlayışa sahip olduğu görülecektir.

Şafîî'nin;

Sufyan b. Uyeyne → Sâlim Ebu'n-Nadr Mevla Ömer b. Ubeydillah → Ubeydullah b. Ebi Rafi' → Babası(Ebu Rafi') → Rasûlullah (s.a.v.)

senediyle verdiği rivayete göre Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır:

⁵⁰³ AYDINLI, Ehl-i Hadis, DİA, İstanbul, 1994, X/507.

⁵⁰⁴ AYDINLI, a.g.md, X/507.

⁵⁰⁵ KARAMAN, İslâm Hukuk Tarihi, s. 161.

⁵⁰⁶ Eser: Hadislerle beraber sahabe ve tabîuna ait bütün sözlere verilen isimdir. Bkz. Accac, Muhammed Hatib, *es-Sünne Kable't-Tedvin*, Daru'l-Fıkr, Kahire, 1976, s. 21-22; AYDINLI, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 54.

⁵⁰⁷ İbn Abdilberr, Ebu Ömer Yusuf b. abdillah, *Camii Beyâni'l-İlm ve Fadlihi ve Mâ Yenbağî fî Rivayetihi ve Hamlihî*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, Trsz., II/137.

⁵⁰⁸ İbn Abdilberr, II/137.

“Koltuğuna oturan ve kendisine benim bir emir veya yasağım gelince, “bilmiyoruz biz Allah’ın kitabında ne buluyorsak ona uyarız” diyen birinizle asla karşılaşmayayım.”⁵⁰⁹

Bu rivayetten de anlaşılacağı gibi Sufyan b. Uyeyne, Peygamber’i de Şarî’ olarak kabul etmekte ve Kur’an’ın hakkında hüküm koymadığı hususlarda, sünnetin hüküm koyabileceğini kabul etmektedir.

eş-Şafiî, aynı rivayeti aynı senedle 622.madde⁵¹⁰ ve 1106. madde⁵¹¹ olmak üzere iki yerde daha vermektedir.

1107. madde ise, Sufyan b. Uyeyne bu hadisin benzerini Muhammed b. el-Munkedir tarikiyle Hz. Peygamber’den (s.a.v.) mürsel olarak nakletmiştir.⁵¹²

Dolayısıyla bu anlayışa sahip olan Sufyan, sünnetin sonraki nesillere ulaştırılmasının çok önemsenmesi gerektiğini ve bunun Peygamber’in (s.a.v.) çok açık bir tavsiyesi (emri) olduğunu beyan etmektedir.

Şafiî’nin;

Sufayn b. Uyeyne → Abdulmelik b. Umeyr → Abdurrahman b. Abdullah b. Mes’ûd → Babası (Abdullah b. Mes’ûd) → Nebi (s.a.v.).

senediyle verdiği rivayete göre Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır:

“Allah, benim sözümü işitip ezberleyen ve onu iyice aklında tutup, rivayet eden bir kulun yüzünü ağartsın. Nice fıkıh taşıyıcıları vardır ki, kendileri fakih değildir. Ve nice fakihler vardır ki, kendilerindeki bilgiyi kendilerinden daha fazla fıkıh sahibi olanlara naklederler...”⁵¹³

2.1.3.2. Hadislerde Nesh

Şarî’in bir hükmü yenisiyle yürürlükten kaldırması, demek olan neshin, Kur’an ve Sünnet’te bulunup bulunmadığı münakaşaları yapıla gelmiştir. Ancak şu kadarına işaret edelim ki, Hadis Usulü içinde nesh, hem müstakil bir nevi olarak hem de hadisler

⁵⁰⁹ eş-Şafiî, Muhammed b. İdris, *er-Risale*, Thk. Ahmed Muhammed Şakir, el-Mektebetu’l-İlmiyye, Beyrut, 1358/1939, s. 89 (295.madde). Ayrıca bkz. Ebu Davud, es-Sünne, 5; el-İmare, 33; et-Tirmizî, el-İlim, 10; İbn Mace, Mukaddime, 2; Ahmed b. Hanbel, II/367; IV/131,132.

⁵¹⁰ eş-Şafiî, *A.g.e.*, s. 225-226.

⁵¹¹ eş-Şafiî, *A.g.e.*, s. 403-404.

⁵¹² eş-Şafiî, *A.g.e.*, s. 404.

⁵¹³ eş-Şafiî, *A.g.e.*, s. 401 (1102. madde); eş-Şafiî, *A.g.e.*, s. 473 (1314. madde).

arasındaki tearuzu giderme yolları arasında olmak üzere iki ayrı yerde söz konusu edilmektedir.⁵¹⁴

Sufyan b. Uyeyne, hadislerin birbirlerini nesih edebileceğini, dolayısıyla hadisler arasında nesih olabileceğini kabul eden âlimlerdendir.

eş-Şafî'nin;

Sufyan b. Uyeyne → ez-Zuhrî → Ubeydullah b. Utbe → İbn Abbas → Sa'b b. Cessame → Peygamber (s.a.v.)

senediyle gelen rivayetine göre İbn Abbas şöyle demektedir:

“Sa'b b Cessame, Peygamber'e (s.a.v.), üzerlerine gece baskını yapıp kadın ve çocukları da öldürülen müşriklerin durumları hakkında soru sorulduğunu ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) de:

“O kadın ve çocuklar da onlardandır” buyurduğunu dinlemiştir. Amr b. Dinar, ez-Zuhrî vasıtasıyla, Hz. Peygamber'in (s.a.v.): “Onalar da babalarındandır” buyurduğunu rivayetine ilave etmiştir.”⁵¹⁵

Sufyan b. Uyeyne → ez-Zuhrî → İbn Ka'b b. Malik → Amcası → Peygamber (s.a.v.)

senediyle gelen rivayetine göre ise, İbn Ka'b b. Malik amcası vasıtasıyla şöyle haber verdi:

“Hz. Peygamber (s.a.v.), İbn Ebi'l-Hukayk'a karşı gönderdiği kimselerin, kadın ve çocukları öldürmelerini yasaklamıştır.”⁵¹⁶

Şafî der ki. “Sufyan (b. Uyeyne), Hz. Peygamber'in (s.a.v.) “o kadın ve çocuklar da onlardandır” sözünün, onların öldürülmesinin mubah olduğunu bildirdiği, İbn Ebi'l-Hukayk hadisinin de bunu neshettiği görüşündeydi. ez-Zuhrî de Sa'b b. Cessame'nin hadisini rivayet ettiği zaman, ardından İbn Ka'b'ın hadisini de zikrederdi.”⁵¹⁷

Görüldüğü gibi Sufyan b. Uyeyne, yukarıda nakledilen iki hadis arasındaki tearuzu (ihtilafı) ortadan kaldırmak için, cem' ve te'lif imkânı söz konusu olmayınca, ihtilafı

⁵¹⁴ ÇAKAN, İsmail L., *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları*, MÜİF Yayınları, İstanbul, 1996, s. 183-184.

⁵¹⁵ eş-Şafî, *er-Risale*, s. 169 (823. madde); Ayrıca *Buharî*, Cihad, 146; Ebu Davud, cihad, 111.

⁵¹⁶ İmam Malik, *Muvatta'*, Cihad, 8; eş-Şafî, *A.g.e*, s. 169 (824. madde)..

⁵¹⁷ eş-Şafî, *A.g.e*, s. 169 (825.madde).

(tearuzu) ortadan kaldırma yollarından birisi olan neshi tercih etmiştir. Zira hadisçiler, hadislerde görülen ihtilafları çözmek için şu sistemi benimsemişlerdir:⁵¹⁸

- 1- Cem' ve te'lif
- 2- Nesh
- 3- Tercih
- 4- Tevakkuf.

2.1.3.3. Hadislerin Mana ile Rivayeti

Hadislerin rivayetinde asıl olan, lafzen rivayet edilmeleridir. Ancak gerek sahabe ve gerekse de daha sonraki hadis ravilerinden bir çoğu, yine Peygamber Efendimizin (s.a.v.); “Helali haram, haramı da helal kılmadığınız ve manada da isabet ettiğiniz zaman (hadisleri manen) rivayet etmenizde bir beis yoktur”⁵¹⁹ şeklindeki izin ve ruhsatına dayanarak, hadisleri manen rivayet etmişlerdir. Hatta Hasan Basrî’ye (ö.110/728); “Dün rivayet ettiğin hadislerin lafızlarını bugün değiştiriyorsun” diye itiraz edilince, “manada isabet etmişsem bunda bir beis yoktur” cevabını vermiştir.⁵²⁰

Tabiîlerden biri demiş ki: “Hz. Peygamber’in (s.a.v.) sahabelerinden bazılarıyla karşılaştım. Onlar, mana üzerinde birleşiyorlardı, fakat lafız bakımından bana farklı ifadelerle rivayet ediyorlardı. Birine bunu sordum. O da: “Manayı değiştirmedikçe bunda bir beis yoktur” dedi.⁵²¹

Kaide olarak bu böyle olmakla beraber, manen rivayetin bazı tearuzlara vesile olabileceğini düşünmek her zaman imkân dahilinde olan bir konudur. Zira ravi duyduğu hadisten Rasûlullah’ın (s.a.v.) maksadını şöyle veya böyle anlayarak, bunu kendi anlayışı istikametinde hatta kendi lafızlarıyla rivayet eder. Kendisi mananın bozulmadığına ve maksadın da aynen aksettirildiğine kani olur. Ancak ortada gerçek maksadı aksettiremeyen veya eksik aksettiren bir rivayet söz konusu olabilir.⁵²²

Manen rivayet halinde hadisler arasında meydana gelebilecek tearuzu önlemek gayesiyle ulema oldukça titiz davranmıştır.

⁵¹⁸ ÇAKAN, *Hadislerde Görülen İhtilaflar*, s. 162.

⁵¹⁹ el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 199-200.

⁵²⁰ KOÇYİĞİT, *Hadis Usulü*, 218-219; ÇAKAN, *A.g.e.*, s. 126.

⁵²¹ eş-Şafiî, *er-Risale*, s. 275 (755. madde).

⁵²² ÇAKAN, *A.g.e.*, s. 126.

Bir hadisi manasıyla rivayet etmek isteyen kişi, hadisin lafzını ve maksatlarını bilemeyen, âlim olmayan ve manaları bozacak durumları bilmeyen birisi ise, bu durumda mana ile rivayet caiz olmaz. Bu kişinin sadece duyduğunu lafzen rivayet etmesi caiz olur. Şayet hadisin lafzını ve maksatlarını ve hadislerin manalarını bozacak hususları bilen birisi ise, ekseri ulemaya göre manen rivayeti caizdir.⁵²³

Manen hadis rivayetini sahabeden ve tabiûn büyüklerinden çok sayıda âlim tecviz etmişlerdir.

Hadislerin manen rivayetini tecviz eden sahabelerden bazıları şunlardır: Ali (b. Ebi Talib), İbn Abbas, Enes b. Malik, Ebu'd-Derdâ, Vasile b. el-Eskâ', Ebu Hureyre.

Tabiûndan hadislerin manen rivayetini tecviz edenlerden bazıları şunlardır: el-Hasanu'l-Basrî, eş-Şa'bî, Amr b. Dinar, İbn Sirîn, İbrahim en-Nehaî, Mücahid, İkrime.

İbn Sirîn şöyle demektedir: “Biz hadisi on kişiden dinliyoruz, her birinin lafızları farklı, ancak manaları birdir.”⁵²⁴

Ahmed Naim konuyla ilgili şu bilgileri vermektedir: “Rivayet bi'l-ma'nanın caiz olup olmadığı meselesi ise ulema-i hadis ve fukahâ ve usûliyyûn arasında muhtelefun fihtir. Her halde ulemânın ittifak ettikleri bir cihet varsa, o da muhtemel olanı gayri muhtemel olandan, zahiri ezhardan, âmmı eamdan fark edemeyecek cahilin kendi lafızlarıyla hadis rivayet etmesinin haram olmasıdır.

Ashab-ı hadis, fukahâ ve usûliyyûndan bir taife esalibi bihakkın vakıf olan âlimin de mealî hadisi ancak işittiği lafızla rivayet etmesini vacip görüp lafzın hiçbir vech ile tağyirine cevaz vermemişlerdir. Tabiûndan; Kasım b. Muhammed, İbn Sirîn, İbrahim b. Meysere, İbn Mehdî, Reca' b. Hayve, Sufyan b. Uyeyne ve Abdulvaris gibi eimme buna kail oldukları gibi, Şafiyye'den üstad Ebu İshak İsferayanî ile Hanefiyye'den Ebu Bekr-i Razî de bu zümreye mülhaktırlar. İmam Malik (ö. 179/795)ve İmam Ahmed b. Hanbel'in de buna kail oldukları hakkında rivayet var ise de, meşhur olduğuna göre, eimme-i erbaanın hepsi de rivayet bi'l-ma'nayı tecviz etmişlerdir.”⁵²⁵

⁵²³ İbnu's-Salâh, *A.g.e.*, s. 213-214; es-Suyutî, *Tedribu'r-Ravî*, Thk. İrfan el-'Aşşe Hassûne, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1414/1993, s. 299.

⁵²⁴ el-Kâsımî, Muhammed Cemalettin, *Kavaidu't-Tahdis min Fünûni Mustalahi'l-Hadis*, Thk. Muhammed Behcet el-Baytar – Muhammed Reşid Rıza, Daru'n-Nefais, Beyrut, 1414/1993, s. 229.

⁵²⁵ Ahmed Naim, *A.g.e.*, I/454-456.

Sufyan b. Uyeyne'nin, hadislerin lafzen rivayet edilmeleri gerektiği fikrine sahip olan âlimlerden olduğunu Talat Koçyiğit de bildirmektedir.⁵²⁶

Lakin sahabenin çoğu rivayet bi'l-ma'nayı tecviz, hatta tatbik ettikleri gibi, Hasan-ı Basrî, Sufyan-ı Sevrî, Vekî' b. el-Cerrâh, eş-Şa'bî, İbrahim en-Nehaî, Amr b. Dinar ile Eimme-i Erbaa ve onların ayarında tabiîn, ekser-i muhaddisîn ve cumhuru fukahâ ve usûliyyûn da, tamam-ı manayı eda şartıyla bunu caiz görmüşlerdir.⁵²⁷

Ancak kaynaklar incelendiğinde Sufyan b. Uyeyne'nin mutlak olarak manen rivayeti caiz görmeyen âlimler arasında sayılamayacağı görülecektir. Zira Etbau't-Tabiîn tabakasına mensup olan Hammad b. Zeyd (ö. 179/795) ve İbn Uyeyne'nin mana üzere hadis rivayet ettiği belirtilmektedir.⁵²⁸

Sufyan b. Uyeyne'nin; "Hadis meclisinde, bir adamı hadisin lafızlarında şedid davranır görürseniz, biliniz ki, o adam "beni tanıyın" demektedir"⁵²⁹ sözü, onun, manen rivayeti mutlak olarak caiz görmeyenler arasında sayılmasının çok doğru olmayacağını göstermektedir.

Sufyan b. Uyeyne şöyle devam etti: "Bir adam Yahya b. Saîd el-Kattan'a rivayet ettiği bir hadisteki bir harfin lafızda olup olmadığını sordu. Bunun üzerine Yahya şöyle dedi: "Ey falan! Bu dünyada değer olarak Allah'ın Kitabı'ndan daha üstünü yoktur. Oysa ki, Kur'an'daki bir kelimenin yedi kıraate göre okunması caiz görülmüştür."⁵³⁰

Mubarekfürî, Sufyan b. Uyeyne'nin şöyle dediğini nakletmektedir: "Size hadisleri, nasıl işitmişsem öyle naklettim dersem, bana inanmayın. Benim rivayet ettiğim hadisin manasıdır."⁵³¹

el-Hatîb el-Bağdâdî, "Zikru men kâne yezhebu ilâ cevazi rivayeti'l-hadisi ale'l-ma'na..." şeklinde verdiği bab başlığıyla hadislerin lafzen veya manen rivayeti

⁵²⁶ Bkz. KOÇYİĞİT, *Hadis Usûlü*, s. 217.

⁵²⁷ Ahmed Naim, *A.g.e*, I/457; KOÇYİĞİT, *A.g.e*, s. 218.

⁵²⁸ el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 210; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, IX/181.

⁵²⁹ el-Kâsımî, *A.g.e*, s. 230.

⁵³⁰ el-Kâsımî, *A.g.e*, s. 230.

⁵³¹ Mubarekfürî, Muhammed b. Abdurrahman, *Tuhfetu'l-Ahvezî bi Şerhi Camii't-Tirmizî*, Mektebetu's-Selefiyye, Medine, 1986, VII/418; Ayrıca GÖRMEZ, Mehmet, *Sünnet ve Hadislerin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, TDV Yayınları, Ankara, 1997, s. 193.

konusundaki görüş ayrılığına dikkat çekmekte ve mana-muhteva rivayeti konusundaki ihtilafı açıkça ortaya koymaktadır.⁵³²

Ayrıca el-Hatîb, mutlak manada manen rivayeti caiz görenler arasında şu âlimleri zikretmektedir: İbn Mes'ûd, Ebu'd-Derdâ, Enes b. Malik, Aişe, Amr b. Dinar, Amir eş-Şa'bî, İbrahim en-Nehaî, İbn Ebi Necîh, Amr b. Murre, Ca'fer b. Muhammed b. Ali, Hammad b. Zeyd, Sufyan b. Uyeyne ve Yahya b. Saîd el-Kattan.⁵³³

Sonuç olarak Sufyan b. Uyeyne'nin, hem ravinin hadisi, işittiği lafızlarla rivayet etmesini vacip görenler arasında sayılması⁵³⁴, hem de mutlak manada manen rivayeti caiz görenler arasında sayılmasını⁵³⁵ şöyle anlamak gerektiğine inanıyoruz: Sufayn b. Uyeyne, hadislerin, mümkün olduğunca, lafzen rivayet edilmesine gayret gösterilmesi ve bu konuda titiz davranılması gerektiği, ancak lafzen rivayetin güçlüğü sebebiyle manen rivayetin kaçınılmaz olduğu ve bunun da titizlikle yerine getirilmesi gerektiği anlayışına sahiptir.

2.1.3.4. Rivayet Metodu

Sufyan b. Uyeyne'nin hadislerin rivayetinde takip ettiği metodu, birkaç başlık altında incelemek mümkündür.

2.1.3.4.1. Hadislerin Alınması (Tahammulu'l-Hadis)

Sahabelerin çeşitli sebeplerle Medine'den ayrılıp, genişleyen İslâm ülkesinin dört bir yanına dağılmaları, tabiatıyla onların zihinlerinde ve hafızalarında bulundurdıkları hadislerin de onlarla birlikte dağılmasına sebep olmuştur. Böylece önceleri hadis öğrenmek için çok daha dar ve belirli bir beldeye gelen hadis talebesi, sahabilerin dağılmasından sonra, hadis kaynaklarını, çok geniş ve dağınık bir muhit içerisinde aramak zorunda kalmışlardır.⁵³⁶

Dolayısıyla hadislerin hangi şeyhlerden ne şekilde alındığı, hadis rivayetinin önemli konularından birini teşkil etmiştir.

⁵³² ÖZAFŞAR, *A.g.e*, s. 215.

⁵³³ el-Bağdâdî, *el-Cami' li Ahlâki'r-Ravi*, II/33; Ayrıca bkz. ÖZAFŞAR, *A.g.e*, s. 215.

⁵³⁴ Bkz. Ahmed Naim, *A.g.e*, I/454-456.

⁵³⁵ Bkz. El-Hatîb, *el-Kifaye*, s.210; ez-Zehebi, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, IX/181; ÖZAFŞAR, *A.g.e*, s. 215; ÜNAL, *A.g.e*, s. 76-77.

⁵³⁶ KOÇYİĞİT, *Hadis Usûlü*, s. 231.

Zira hadis rivayeti, emir, nehiy, ruhsat, terhib, terhib...gibi hususlardan birini Rasûlullah (s.a.v.) Efendimize niyabeten ümmete tebliğ demek olduğundan bu hizmet hafiflikle ve gelişi güzel bir şekilde ifa edilemeyeceği gibi, bu tarzda edilen rivayeti de kimse kabul etmez. Bunun için dinin hükümlerine taalluk eden haberi, özellikle de Rasulullah'ın (s.a.v.) sözlerini biri bir ardınca gelen ehliyetli adil ve sıkı ravilerden dinleyip bellemek (ahz ve tahammül) ve böylelerinden aldığını gösterecek ehliyeti haiz olmak gerekir.⁵³⁷

Haberi ahz ve tahammül yani tebellüğ eden kimsenin âhare rivayet ederken kullanacağı lafızlar da pek ziyade ehemmiyeti haiz olduğundan, ahz ve tahammulün suretine muvafık gelecek tabirlerin birer özel manaları vardır. Bu lafızlara “eda sigaları” denir.⁵³⁸

Sufyan b. Uyeyne'nin “tahammulu'l-hadis” ile ilgili görüşlerinden iki noktanın “Hadis Usûlü” kitaplarında öne çıktığını gözlemledik. Bu iki farklılığa dikkat çekilmesinin nedeni, hadis ulemasının bu konularda ihtilafa düşüp, her iki anlayışı benimseyen âlimlerin de, önde gelen muhaddislerden olmaları, dolayısıyla da birini açık bir şekilde tercih etme imkânının olmamasıdır, kanaatindeyiz. Bunlar:

a- Eda Sigaları

Hadis alma yollarından bir olan arzı, kıraat lafzı ile takyid etmeksizin –aynıyla semada olduğu gibi- yalnız “حدثنا، أخبرنا” sigalarıyla eda etmenin sıhhati konusunda hadisçiler arasında ihtilaf vardır. Abdullah b. Mübarek, Yahya b. Yahya et-Temimî, meşhurun olan görüşüne göre Ahmed b. Hanbel ve Nesaî bu makamda bu iki siganın mutlak olarak isti'malini caiz görmezler. Hatta Kadı Ebu Bekir sahihin görüşün de bu olduğunu söyler. el-Hatîb de, İbn Cüreyc'i bu isimler arasında saydıktan sonra: “Ashab-ı hadisten bir çok kimselerin kavli budur” der.⁵³⁹

İbn Şihab ez-Zuhrî, Malik, Sufyan b. Uyeyne, Yahya b. Saîd el-Kattan, Buharî, Sufyan es-Sevrî (ö. 161/778), Ebu Hanife (ö. 150/767), Ebu Yusuf, Muhammed b. Hasan

⁵³⁷ Ahmed Naim, *A.g.e*, I/399.

⁵³⁸ Ahmed Naim, *A.g.e*, I/399.

⁵³⁹ Ahmed Naim, *A.g.e*, I/411

eş-Şeybanî, Yezîd b. Hârun gibi Hicaz ve Kûfe ulemasının büyük çoğunluğu, her iki siganın yekdiğerinin yerinde kullanılmasını caiz görmüşlerdir.⁵⁴⁰

İmam Müslim hadis rivayetinde “حدثنا, خبرنا” ifadeleri arasında fark görür. Müslim’e göre, “حدثنا” tabiri ancak üstadından işittiği hadisler hakkında kullanılabilir. Eğer ravi bir hadisi kendisi okuyarak üstadına dinletmişse, o hadisi rivayet ederken “اخبارنا” demelidir. Hadis uleması arasında en ziyade bu mezhep şüyû’ bulmuştur.

Bununla beraber ulemadan bir çok zevata göre üstada okunan hadis için “اخبارنا, حدثنا” tabirlerini kullanmak caizdir. Mutekaddimûn ulemadan: ez-Zuhrî (50-124), İmam Malik (ö.179/795), Sufyan b. Uyeyne ile hadis imamlarından bir cemaatin ve ekseri Hicaz ve Kûfe ulemasının mezhebi budur.⁵⁴¹

Buharî “Sahih”inde hocası el-Humeydî’den naklen şöyle demektedir: “İbn Uyeyne’ye göre “سمعت, انبانا, حدثنا, اخبارنا” tabirleri aynıdır.⁵⁴²

Buharî’nin İbn Uyeyne’nin görüşünü verip diğer bir başkasının görüşünü vermemesi, kendi tercihinin de bu olduğunu göstermektedir.⁵⁴³

İbnu’s-Salâh da konuyu şöyle aktarmaktadır: “Şeyhinden dinlediği sözler için “اخبارنا, حدثنا, انبانا” tabirlerini (sigalarını) kullanmak arasında fark yoktur. Bu ekseri Hicaz ve Kûfelilerin görüşüdür. Bu anlayışı: ez-Zuhrî, Malik, Sufyan b. Uyeyne, Yahya b. Saîd el-Kattan ve başka hadis imamlarının anlayışıdır. Ayrıca Buharî de bu görüşü benimsemektedir.”⁵⁴⁴

Sufyan b. Uyeyne’ye göre talebe hocasından hangi eda sigasıyla duymuşsa o şekilde rivayet etmelidir. Halef b. Sâlim el-Muharremî’nin rivayeti bu durumu destekler mahiyettedir.

Halef b. Sâlim el-Muharremî dedi ki: “Ben, İbn Uyeyne’yi şöyle derken işittim: “نا عمرو بن دينار”. Bununla “حدثنا عمرو بن دينار” demeyi murad ediyordu. Lakin “حدثنا”yı “نا”

⁵⁴⁰ İbnu’s-Salâh, *A.g.e.*, s. 139; Ahmed Naim, *A.g.e.*, I/411; Ayrıca bkz. Nevevî, Ebu Zekerîya Muhyiddin, *Şerhu’n-Nevevî alâ Sahihi Müslim (el-Minhac)*, Daru İhyai’t-Turasi’l-Arabi, Beyrut, 1392/1972, I/33; DAVUDOĞLU, Ahmed, *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, Sönmez Neşriyat, İstanbul, 1977, I/XXXII-XXXIII; SEZGİN, *Buharî’nin Kaynakları*, s. 69.

⁵⁴¹ DAVUDOĞLU, , *A.g.e.*, , I/ XXXII-XXXIII

⁵⁴² *Buharî*, İlim, 4; Ayrıca bkz. el-Kâsımî, *A.g.e.*, s. 69.

⁵⁴³ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, I/33; el-Kâsımî, *A.g.e.*, s. 216.

⁵⁴⁴ İbnu’s-Salâh, *A.g.e.*, s. 139.

şeklinde kısaltarak verdi. Kendisine: “حدثنا عمرو” desen, denilince; “Hayır, diyemem. Zira ben yoğun kalabalık yüzünden “حدثانا”nın üç harfî olan “ح-د-ث”yi tam olarak duymadım” diye cevap verdi.”⁵⁴⁵

b- Munavele Makrun Bi'l-İcaze

Sufyan b. Uyeyne, “munavele makrun bi'l-icaze”yi, caiz gören âlimlerden biridir. Yani Sufyan b. Uyeyne göre, şeyhin, hadislerini muhtevi kitabını rivayet etmesini istediği talebesine “bu benim falandan sema’ım veya rivayetlerimdir. Onları benden rivayet et veya onları benden rivayet etmene izin veriyorum” diyerek ona izin verdiği hadislerini⁵⁴⁶, talebenin şeyhine isnad ederek rivayet etmesi makbul bir tahammul yoludur.

İcazete makrun munaveleyi makbul bir tahammul yolu olarak gören âlimlerden bazıları şunlardır: *Medinelilerden*: İkrime, İbn Şihab ez-Zuhrî, Rebî’atu’r-Re’y, Yahya b. Saîd el-Ensârî, İmam Malik b. Enes, Hişam b. Urve, Muhammed b. Amr b. Alkame. *Mekkelilerden*: Mücahid, Ebu’z-Zübeyr, Sufyan b. Uyeyne, Nafi’ b. Ömer el-Cemhî. *Mısırlılardan*: Abdullah b. Vehb, İbnu’l-Kasım, Eşheb, Yahya b. Bukeyr, Saîd b. Ufeyr. *Kûfelilerden*: Alkame b. Kays en-Nehaî, İbrahim b. Yezîd en-Nehaî, eş-Şa’bî, Şu’be b. el-Haccâc, İsrail b. Yunus, Züheyr b. Muaviye. *Basralılardan*: Katâde, Humeyd et-Tavîl, Ebu’l-Âliye Rufey’ b. Mihran, Ebu’l-Mütevekkil en-Nâcî, Saîd b. Ebi Arûbe.⁵⁴⁷

2.1.3.4.2. Şeyhi Tam Olarak Duyamama

Sufyan b. Uyeyne’ye göre, kalabalığın yoğun olduğu bir ortamda, kalabalık yüzünden bir talebe şeyhini net bir şekilde duymazsa veya eksik duyarsa, o rivayeti tam olarak duyanlardan eksikliğini giderip şeyhinden duymuş gibi rivayet edebilir.

Ebu Müslim el-Mustemlî, Sufyan b. Uyeyne’ye hitaben: “İnsanlar çok fazla, dolayısıyla tam olarak işitemiyorlar” deyince, O da:

“Sen duyuyor musun?” diye sordu. “Evet” cevabını alınca da:

“Sen onlara işittir” der.⁵⁴⁸

⁵⁴⁵ İbnu’s-Salâh, *A.g.e*, s. 147.

⁵⁴⁶ İbnu’s-Salâh, *A.g.e*, s. 165-166.

⁵⁴⁷ İbnu’s-Salâh, *A.g.e*, s. 166-167; Ahmed Naim, *A.g.e*, I/434-435.

⁵⁴⁸ İbnu’s-Salâh, *A.g.e*, s. 148; Ahmed Naim, *A.g.e*, I/418.

Dolayısıyla hadis okuyup yazdıran şeyhin ders meclisi büyük olup, bir aracı (mustemli) vasıtasıyla cemaate tebliğ ihtiyacı hasıl olursa, aracından işitenler için o lafızları şeyhe nisbet ederek rivayet etmek caizdir.

2.1.3.4.3. Rivayet Sırasında Bazı Ravileri Değerlendirmesi

Kaynaklar incelendiğinde, Sufyan b. Uyeyne'nin hadisleri rivayet ederken, senedi naklettiğinde, zaman zaman ravinin cerh ve ta'dil durumu hakkında bilgiler verdiği ve sonra da rivayete devam ettiği görülecektir. Konun daha net görülebilmesi için birkaç örnek vermekle yetinilecektir.

Mervan b. Muhammed dedi ki: "Ben Sufyan b. Uyeyne'yi "Cemretu'l-Akabe"'de şöyle derken dinledim: "Bize Saîd b. Bîşr rivayet etti –ki o *hafız*⁵⁴⁹ olan biridir-...⁵⁵⁰

Ali b. el-Medinî dedi ki: "Bize Sufyan (b. Uyeyne) rivayet etti ve dedi ki, bize Mutarrıf b. Tarîf rivayet etti –ki o *sıka* bir ravidir-...⁵⁵¹

el-Humeydî dedi ki: "Bize Sufyan b. Uyeyne rivayet etti, dedi ki: "Bize Ka'neb et-Temimî rivayet etti –ki o, Alkame b. Mersed'den rivayet konusunda *sıka* ve hayırlı bir zattır-...⁵⁵²

Hamid b. Yahya el-Belhî rivayet etti (dedi ki), bize Sufyan b. Uyeyne rivayet etti (dedi ki), bize İbrahim b. Meysere rivayet etti –ki o, "*evseku'n-nas*⁵⁵³ ve *asdaku'n-nas*⁵⁵⁴" olan biridir.⁵⁵⁵

⁵⁴⁹ *Hafız*: 1. Metin ve senedleriyle yüz bin hadis bilip ezberlemiş olan, bunların ravilerini, hayat hikayeleri ve cerh ve ta'dil yönleriyle bilen hadis âlimi. 2. Her tabakadan bildikleri bilmediklerinden daha fazla olacak şekilde tabaka tabaka şeyhlerini, şeyhlerinin şeyhlerini bilecek kadar hadis ilminde geniş bilgi sahibi olan hadis âlimi. Irakî'ye göre ta'dil'in 2., Sehavî'ye göre 4. mertebesinde bulunan ravi hakkında kullanılan bir sigâ. Adil olması şartıyla böyle bir ravinin rivayet ettiği hadis ihticac için alınır. (AYDINLI, *Hadis İstılahları*, s. 66-67).

⁵⁵⁰ İbn Ebi Hatim, *Takdimetu'l-Cerh*, s. 35.

⁵⁵¹ İbn Ebi Hatim, *A.g.e*, s. 42.

⁵⁵² İbn Ebi Hatim, *A.g.e*, s. 44.

⁵⁵³ *Evseku'n-nas*: Sehavî'ye göre 1., İbn Hacer'in bir tertibine göre Sahabe'den sonra 2. mertebede bulunan bir ravi hakkında kullanılan bir ta'dil sigası. Böyle bir ravinin rivayet ettiği hadis ihticac için alınabilir. (AYDINLI, *Hadis İstılahları*, s. 55).

⁵⁵⁴ *Asdaku'n-nas*: İbn Uyeyne tarafından "*Evseku'n-Nas*" sigasıyla aynı mertebeye sahip raviler için kullanıldığı anlaşılmaktadır

⁵⁵⁵ İbn Ebi Hatim, *A.g.e*, s. 41.

Sufyan b. Uyeyne dedi ki: “Bize Muhammed b. Aclan rivayet etti –ki o *sıkadır*...⁵⁵⁶

Abdullah b. ez-Zübeyr el-Humeydî dedi ki: “ Bize Sufyan b. Uyeyne rivayet etti, dedi ki: “Bize Musa b. Ebi Aişe rivayet etti –ki o *sıka* ravilerdendir-...⁵⁵⁷

el-Humeydî rivayet etti (dedi ki), bize Sufyan (b. Uyeyne) rivayet etti (dedi ki), bize kendisine Şu’be denilen Kûfeli bir zat rivayet etti –ki o *sıkadır*...⁵⁵⁸ İbn Ebi Hatim babasından naklen, bu kişinin, Şu’be b. Dinar olduğunu ve kendisinden Sufyan es-Sevrî (ö. 161/778)’nin hadis aldığını bildirmektedir.⁵⁵⁹

Bu konuyla ilgili örnekleri diğer rical kitaplarını da tarayarak çoğaltmak mümkündür. Ancak bu örneklerin meselenin anlaşılması için yeterli olacağı kanısındayız.

2.1.3.4.4. Ravilerin Hayatlarıyla İlgili Bilgiler Vermesi

İbn Uyeyne yaptığı ravi değerlendirmeleriyle, raviler hakkında derinlemesine bilgi sahibi olduğunu göstermekte ve onların hayatlarını, ailelerini, hocalarını, ilmi ve kişilik özelliklerini iyi bildiğini ortaya koymaktadır. Bu durumu, İbn Uyeyne’den nakledilen şu örnekler çok net bir şekilde beyan etmektedirler:

Ali b. el-Medinî’nin Sufyan b. Uyeyne’den naklettiğine göre, Sufyan’a, “Zurare b. A’yen, Ebu Ca’fer’den bir kitap rivayet etmiştir” denilince, İbn Uyeyne şöyle dedi:

“Onun Ebu Ca’fer olduğunu sanmıyorum. Ancak o, Ebu Ca’fer’in rivayetlerine tabi olan biridir.” Sonra da şöyle devam etti: “Bunlar üç kardeşirler: Abdulmelik b. A’yen, Humrân b. A’yen ve Zurare b. A’yen. Bunlar şîîydiler.”⁵⁶⁰

Ali b. el-Medinî dedi ki: “Sufyan b. Uyeyne’ye şunu sordum: Muhammed b. Huneyn –ki o, Amr b. Dinar’ın kendisinden “onu (hilali) gördüğünüzde oruç tutunuz” hadisini rivayet ettiği zattır- hakkında ne dersin?” O da şöyle cevap verdi:

“İbrahim b. Abdillâh b. Huneyn, Ubeyd b. Huneyn ve Muhammed b. Huneyn Medine sakinlerinden olup, Abbas Ailesi’nin de azatlılarıdır.”

“Ya Attâb b. Huneyn?” diye sorunca da, o:

⁵⁵⁶ Ahmed b. Hanbel, *Kitabu’l-İlel ve Ma’rifetu’r-Rical*, Thk. Talat KOÇYİĞİT-İsmail CERRAHOĞLU, AÜİF Yayınları, Ankara, 1963, I/35.

⁵⁵⁷ İbn Ebi Hatim, *Takdimetu’l-Cerh*, s. 43.

⁵⁵⁸ İbn Ebi Hatim, *A.g.e*, s. 43.

⁵⁵⁹ İbn Ebi Hatim, *A.g.e*, s. 43.

⁵⁶⁰ İbn Ebi Hatim, *A.g.e*, s. 37.

“Hayır! O, Mekkelidir” diye cevap verdi.⁵⁶¹

Ali b. el-Medinî’nin naklettiği başka bir rivayette ise, İbnu’l-Medinî şöyle diyor: “Ben, Sufyan b. Uyeyne’ye;

Leys → Talha b. Musrif → Babası → Dedesi → Nebi (s.a.v.)

senediyle, Talha’nın dedesinin; “Nebi (s.a.v.) abdest aldı...” dediğini, naklettim. Bunun üzerine Sufyan, hadisin “*munker*” olduğunu söyledi ve Talha’nın dedesinin Peygamber’e (s.a.v.) ulaşmış olmasına şaşırıldı.”⁵⁶²

Nuaym b. Hammad, Sufyan b. Uyeyne’nin şöyle dediğini nakleder: “Ziyad b. Sa’d, Horasanlı bir zattır. Medine’de ikamet ediyordu ve ez-Zuhrî’nin hadislerini bilen birisiydi.”⁵⁶³

Ali b. el-Medinî dedi ki: “Sufyan b. Uyeyne’yi şöyle derken işittim: “İbn Şübrüme’nin kardeşinin oğlu olan Ammâra b. Ka’kâ’, kendisinden (İbn Şübrüme’dan) daha yaşlıydı ve Kur’an’ı ondan iyi biliyordu.

İbn Ebi Leyla’nın kardeşinin oğlu Abdullah b. İsa, kendisinden daha yaşlıdır.”⁵⁶⁴

İbn Uyeyne, bazen kendisine hakkında bir bilgi verilerek sorulan raviler hakkında, herhangi bir polemige girmeksizin kanaatini beyan etmekle yetiniyordu. Meselâ; Ali b. el-Medinî’nin, “Şurahbil b. Sa’d fetva veriyor” demesi üzerine, Sufyan şöyle der:

“Evet! Medine’de “meğazi” konusunu ondan daha iyi bilen yoktur.”⁵⁶⁵

İbn Uyeyne, üstü kapalı bir şekilde Şurahbil’in fetva verme yönünü fazla beğenmediğini, ancak meğazi konusundaki otoritesini kabul ettiğini bildirmiş olmaktadır.

Yukarıda naklettiğimiz örnekler İbn Uyeyne’nin otoritesini kazanmasındaki süreci ve bu alandaki bilgisini göstermektedir. Tabi ki rical edebiyatıyla ilgili değişik kaynaklardan faydalanarak bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Ancak bu konuda fikir vermesi açısından bu örneklerin yeterli olduğunu düşünüyoruz.

⁵⁶¹ İbn Ebi Hatim, *Takdimetu’l-Cerh*, s. 38.

⁵⁶² İbn Ebi Hatim, *A.g.e*, s. 38.

⁵⁶³ İbn Ebi Hatim, *A.g.e*, s. 40.

⁵⁶⁴ İbn Ebi Hatim, *A.g.e*, s. 49.

⁵⁶⁵ İbn Ebi Hatim, *A.g.e*, s. 37.

2.1.3.5.Sahih Hadis Tanımı

Günümüzde standart haline gelmiş olan Sahih Hadis tanımını, kendisinden önceki âlimler tarafından bu konuda söylenmiş olanlardan istifade ederek, formülleştirerek yapan kişinin İbnu's-Salâh (643/1245) olduğu kabul edilmektedir.

Kaynaklar incelendiğinde tam olarak efradını cami' ağyarını mani' olmasa da, sahih hadisle ilgili tanımlamalara rastlanmaktadır. Hatta Sahih Hadis tanımını eş-Şafî (204/819) ve el-Humeydî'ye (219/834) kadar götürmek mümkündür.

el-Hatîb el-Bağdâdî'nin nakline göre, Abdullah b. ez-Zübeyr el-Humeydî şöyle demektedir:

“Hadis Rasûlullah'tan sabit olmalı, maktû olmayıp, muttasıl olmalı, ravileri ma'ruf olmalı veya muttasıl bir hadis olmalı ki, onu da *sıka* ve ma'ruf bir ravi, ben tanımasam da, ancak ondan bana rivayette bulunanın tanıdığı bir raviden rivayet etmiş olmalıdır. Böylece bana rivayette bulunan tarafından ravisi tanındığı için hadis sabit olmuş olur. Hz. Peygamber'e varıncaya kadar böyle olmalıdır. Hadisi rivayet eden her ravinin, “سمعت، حدثنا” demesi şart değildir. Hadis rivayet edenle kendisinden hadis rivayet edilen arasında bir veya daha fazla ravinin bulunması da fark etmez. Zira bana göre bu durum sema'a delalet eder. Çünkü hadisi rivayet eden kendisinden hadis rivayet ettiği kişiye erişmiş ve Hz. Peygamber'e varıncaya kadar da böyle gitmiştir. Bu tür haberler, bağlayıcı (lazım) ve sahihtirler ve de bize rivayet edenlerin bu tür rivayetlerini kabul etmemizi gerektirir. Tabii olarak ravinin, kendisinden hadis rivayet ettiği raviye erişmiş ve doğru ve dürüst (sadûk) olması da gerekir. (Ravilerin bu durumu) iki şahidin durumuna benzer. Bu ikisi huzurunda başka iki şahidin şahitliklerinin doğruluğuna şahadet etmişler ki, hakim de kendisinin huzurunda şahitlik eden iki kişinin adil olduklarını bilmekte, fakat şahitliklerinde doğru olduklarını söyledikleri iki kişiyi tanımamaktadır. Bu durumda hakimin başka iki kişi hakkında şahitlik eden bu iki kişinin şahitliklerini geçerli kabul etmesi gerekir. Bu iki kişiyi tanımaması sebebiyle hüküm vermekten vazgeçemez.

Bizim hüküm vermede esas alacağımız zahiri durum budur. İşin gerçeğinde ise, bizim bilemediğimiz bir şekilde ravinin vehmi, yalan söylemesi, unutması ve kendisiyle kendisinden hadis rivayet ettiği ravi arasında bir veya birden fazla ravi sokuşturması gibi hususlar da söz konusu olabilir. Böyle olunca, söylediklerinin gerçeği yansıtmaması da

mümkün olabilir. Bu durumda biz ancak bildiğimize göre hareket etmekle mükellef oluruz. Bu tür bilğimiz olursa, o zaman da bu rivayeti kabul etmeyiz.”⁵⁶⁶

el-Humeydî’nin bu ifadeleri incelendiğinde, formülleşmiş bir Sahih Hadis tanımı yoksa da, Sahih Hadis tanımının bütün unsurları görebilmemiz mümkündür. Senedin muttasıl olması, ravilerinin sıkı olmaları, rivayetin merfu’ olması gibi. Dolayısıyla el-Humeydî’den naklen verilen bu ifadelere dayanarak, Sahih Hadis’in tanımının yapılması çabalarını el-Humeydî’ye kadar götürmenin mümkün olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁶⁷ eş-Şafî’nin, el-Humeydî’yle Sufyan b. Uyeyne’ye talebelik yaptıkları sırada arkadaşlık ettiği ve el-Humeydî’nin eş-Şafî ile beraber Mısır’a gittiği hatta en yakın arkadaşlarından birisi olduğu bilinmektedir.⁵⁶⁸ Ayrıca eş-Şafî’nin de benzer ifadelerle Sahih Hadis tanımı yapma çabası içerisinde olduğu görülmektedir.⁵⁶⁹ Dolayısıyla Sahih Hadis tanımını eş-Şafî ve el-Humeydî’ye, hatta ikisinin de üzerinde derin etkiler bırakmış olan hocaları Sufyan b. Uyeyne’ye kadar götürmek mümkündür.⁵⁷⁰ Zira Sahih Hadis’in tanımını oluşturan unsurları içeren ifadeleri Sufyan b. Uyeyne’de de görmek mümkündür. Meselâ; Sufyan b. Uyeyne’nin Mis’ar’dan nakline göre “ Peygamber’den (s.a.v.) ancak mevsuk olanlar hadis rivayet edebilirler.”⁵⁷¹

Ayrıca Sufyan b. Uyeyne’nin en önemli iki talebesi olan eş-Şafî ve el-Humeydî’nin benzer ifadelerle Sahih Hadis tanımı yapmaya çaba göstermeleri, ikisinin de bu hususta İbn Uyeyne’den etkilendikleri düşüncesini akla getirmektedir. Zira el-Humeydî’nin Müsned’in tamamına yakını, hocası Sufyan b. Uyeyne’den naklettiği hadislerden oluşmakta ve eş-Şafî’nin eserleri incelendiğinde en çok etkilendiği hocasının Sufyan b. Uyeyne olduğu görülmektedir.⁵⁷²

⁵⁶⁶ el-Bağdâdî, *el-Kıfaye*, s. 63-64.

⁵⁶⁷ KIRBAŞOĞLU, *İslâm Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2000, s. 116.

⁵⁶⁸ ez-Zehebî, *Tezkiretu ’l-Huffâz*, II/413.

⁵⁶⁹ eş-Şafî, *er-Risale*, s. 369-372.

⁵⁷⁰ KIRBAŞOĞLU, *İslâm Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, s. 116; EVGİN, *A.g.e*, s. 38.

⁵⁷¹ Müslim, *Mukaddime*, 31.

⁵⁷² el-Humeydî’nin Müsned’indeki hadislerin 1240 tanesi, Sufyan b. Uyeyne’den nakillerinden oluşmaktadır. eş-Şafî’nin *er-Risale*’de tesbit edebildiğimiz 47 yerde Sufyan b. Uyeyne’den nakilde bulunmaktadır.

2.2.Cerh Ve Ta'dil İle İlgili Görüşleri

Cerh, sözlükte, “maddi olarak bir aletle yaralamak” veya “kötü söz söylemek suretiyle incitmek ve ayıbını, eksiğini, fesadını ortaya çıkarmak” gibi manalara gelmektedir.⁵⁷³

Ta'dil ise, cerhin zıddı bir manada kullanılmaktadır. Ravinin ta'dil edilmesi rivayetlerinin kabul edilebilir olduğunun ortaya konulmasını ifade eder.

Hadis Usûlü'nde ise, cerh; “ravinin adalet ve zabt sıfatlarını tam olarak taşımadığının tesbit edilip ortaya konulmasıdır. Bunun sonucu duruma göre ravinin rivayet ettiği hadis değer kazanır, kabul veya reddedilir.”⁵⁷⁴ Ta'dil ise; “Bir kimsenin (ravinin) adalet ve zabt sıfatlarını taşıdığını belirtme, buna hükmetme”⁵⁷⁵ demektir.

İsnadda yer alan ravilerin durumunu inceleyen cerh ve ta'dil ilmi, hadis ilminin bel kemiğini oluşturmaktadır. Hadis imamları, ravilerin güvenilirliğini tesbit etmek için gerçekten muazzam çabalar göstermişler ve on binlerce ravi hakkında bilgi veren bir literatürü, ya fiilen eser yazarak, ya da oluşmasına katkıda bulunarak bizlere miras bırakmışlardır.⁵⁷⁶

Cerh ve ta'dilin ilgi alanı olan hadis malzemesinin ravi zincirini oluşturan isnad sistemi, sadece İslâmi ilimlere, özellikle de hadis ilmine, has bir özelliktir. Ahmed Naim bunun önemini şöyle dile getirmektedir:

“Nükûlün makbûllerini merdudlarından, merdud göründükleri halde mutâbaat ve i'tibar tarikiyle mertebe mertebe kesbi kuvvet edebilmek şanından olanların munkar olanlardan temyiz için ruvâtın şahıslarını, ber-hayat oldukları zamanları, kimlerle mülâki olduklarını, keyfiyet-i ahz u tahammüle ve keyfiyet-i rivayete derece-i dikkat ve itinalarını pek sıkı bir kontrol altına almışlardır.”⁵⁷⁷

Hiz. Peygamber (s.a.v.) hayatta iken, hatta Hulefa-i Raşidin dönemlerinde ravilerden şüphe edilmiyor ve rivayetlerin kabulünde tereddüt gösterilmiyordu. İbn Abbas durumu şöyle ifade etmektedir:

⁵⁷³ İbn Manzûr, Cemaluddin Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mûkerrem, *Lisanu'l-Arab*, Daru Sâdır, Beyrut, Trsz., II/422.

⁵⁷⁴ AYDINLI, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 43-44.

⁵⁷⁵ AYDINLI, *A.g.e.*, s. 147.

⁵⁷⁶ KIRBAŞOĞLU, *İslâm Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, s. 147.

⁵⁷⁷ Ahmed Naim, *A.g.e.*, I/351.

“Filhakika, biz Rasûlullah’ın (s.a.v.) üzerinden yalan uydurulmazken O’ndan hadis rivayet ederdik. Fakat insanlar hırçın deveye de uysal deveye de binmeye başlayınca, biz de ondan hadis rivayet etmekten vazgeçtik.”⁵⁷⁸

Büşeyr el-Adevî ile olan bir diyalogları esnasında İbn Abbas şöyle diyor: “Bir zamanlar bir kimseyi: “Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu..” derken işittik mi, gözlerimiz hemen oraya yönelir ve kulaklarımızı ona verirdik. Vakta ki insanlar her boyayı boyamaya başladılar, artık biz de tanıdığımız şeylerden başkasını onlardan almaz olduk.”⁵⁷⁹

Bu süreç, cerh ve ta’dil ilminin doğuşunu zorunlu kılmıştır. Fitne ile başlayan süreçte artık Hadisleri rivayet eden raviler incelenmeye ve onların durumlarıyla ilgili bilgiler toplanmaya başlanmıştır. Kaynaklar incelendiğinde sahabenin rical tenkidinde de öncü görev üstlendikleri görülecektir. İlk üç neslin, sahabe, tabiûn, etbau't- tabiîn nesillerinin, en önemli münekkidleri şunlardır:

“Sahabeden; İbn Abbas (ö.68/687), Ubade b. es-Samit (ö.34/654) ve Enes b. Malik (ö.90/708) gibi, tabiûndan; Şa’bî (ö.103/721), Muhammed b. Sîrîn (ö.110/728) ve Saîd b. el-Müseyyeb (ö. 93/712) gibi âlimler intikad ile uğraşmışlardır.

Bundan sonraki tabakada; Hasan el-Basrî (ö.110/728), Tâvus b. Keysân el-Himyerî (ö.106/724), Saîd b. Cubeyr (ö.95/713), İbrahim en-Nehaî (ö.95/713), Amir b. Şurahbil eş-Şa’bî (ö.103/721) ve Eyyûb b. Keysan es-Sahteyânî (ö.131/748) gibi.

Bundan sonraki tabakada; Abdullah b. Avn el-Basrî (ö.151/768), Süleyman b. Tarhan et-Teymî (ö.143/760), Süleyman b. Mihran el-A’mes (ö.148/765), Şu’be b. el-Haccâc (ö.160/776) ve İmam Malik (ö.179/795) gibi eimme-i cerh ve’t-ta’dil yetiştiler.

Bunlardan sonra cerh ve ta’dil-i ricalde verdiği hüküm kabul-i âmmeye layık görülenler şunlardır:

Ma’mer b. Raşid el-Ezdî (ö.153/770), Hişam ed-Destevaî (ö.153/770), Ebu Amr Abdurrahman el-Evzaî (ö.157/773), Sufyan es-Sevrî (ö. 161/778), Abdulaziz b. Abdillâh b. Ebi Selem el-Macişûn (el-Macuşûn) (ö.164/780), Hammad b. Seleme (ö.167/783) ve Leys b. Sa’d (ö.175/791).

Daha sonraki tabakadan ise; Abdullah b. el-Mubarek (ö.181/797), Huşeym (ö.188/803), Ebu İshak el-Fezarî (ö.185/801), Bişr b. Mufaddal (ö.187/802), Sufyan b.

⁵⁷⁸ Müslim, Mukaddime, 19, 20.

⁵⁷⁹ Müslim, Mukaddime, 21.

Uyeyne (ö.198/813), İbn Uleyye (ö.193/808), Abdullah b. Vehb el-Mısırî (ö.197/812), Veki' b. el-Cerrâh (ö.197/812), Yahya b. Saîd el-Kattan (ö.198/813) ve Abdurrahman b. el-Mehdî (ö.198/813) gibi zevatın isimleri zikredilebilir.⁵⁸⁰

İslâm Dini'ne göre, gıybet etmek büyük günahlardan sayılmakla beraber, İslâm âlimleri, raviler hakkında bilgi verilmesini -lehte olsun veya aleyhte olsun- ve onların tenkid edilmesini dinen sakıncalı görmemektedirler. Hatta dinin ikinci kaynağı olan sünnetin sağlıklı bir şekilde sonraki nesillere ulaştırılabilmesi için raviler hakkında bilgi alış-verişini hayati öneme haiz bir gereklilik olarak görmektedirler. Sufyan b. Uyeyne de bu anlayışı ortaya koyan âlimlerdendir. Şu örnek bu durumu açıkça ortaya koymaktadır:

Yahya b. Saîd şöyle demektedir: “Sufyan es-Sevrî, Şu'be, Malik ve İbn Uyeyne'ye:

“Bir kimse hadiste sıkı olmaz da, birisi onun hakkında bana sual sorarsa ne yapmalıyım?” diye sordum. Onlar da:

“Onun sıkı olmadığını haber ver” dediler.⁵⁸¹ Dolayısıyla Sufyan b. Uyeyne'nin, ravilerin eksikliklerini ortaya koymanın dinen sakıncalı görmediği söylenebilir.

Sufyan b. Uyeyne'nin de yaşadığı hicri ikinci asır, cerh ve ta'dil ilmi için artık uzmanlaşmanın başladığı dönemdir. Bazı âlimler bu dönemde cerh ve ta'dil konusunda otoritelerini kazanmaya başlamışlardır. Yukarıda tabaka tabaka vermeye çalıştığımız bu âlimlerden, bölgeler bazında, bazılarını şöyle sıralayabiliriz:

Irak bölgesinde Şu'be b. el-Hacca (ö.160/776), Kûfe'de Sufyan es-Sevrî (ö.161/778), Hammad b. Zeyd (ö.179/795), Medine'de Malik b. Enes (ö.179/795), Mekke'de Sufyan b. Uyeyne (ö.198/813), Şam'da el-Evzaî bu dönemin cerh ve ta'dil otoritelerinin en önemlilerindendirler.⁵⁸²

Görüleceği gibi hicri ikinci asrın cerh ve ta'dil otoriteleri sayılmaya başlandığı zaman, Sufyan b. Uyeyne ilk akla gelen âlimlerden biridir. Dolayısıyla ravilerin durumlarını ortaya koyarken, Sufyan değerlendirmeleriyle, sonraki dönemlerde ortaya çıkacak olan rical edebiyatının belirleyici olan âlimlerden biridir.

Zeyd b. Amr es-Sehmî el-Medenî dedi ki: “Ben Sufyan b. Uyeyne'ye, “Salih Mevla't-Tev'eme'den herhangi bir şey dinledin mi?” diye sordum. Bunun üzerine o da:

⁵⁸⁰ Ahmed Naim, *A.g.e*, I/352-353; KANDEMİR, Yaşar, *Mevzu Hadisler Menşei Tanıma Yolları Tenkidi*, MÜİFV Yayınları, İstanbul, 1997, s. 101-102.

⁵⁸¹ Müslim, Mukaddime, 38; Tirmizî, İlel, 2; el-Bağdâdî, *Şerefu Ashabi'l-Hadis*, s. 124.

⁵⁸² İbn Ebi Hatim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, I/10.

“Evet, şu kadar ve şu kadar –elleriyle çokluğunu işaret ediyordu- ben ondan hadis dinlerken onun, yaşlılık sebebiyle ağzının suyu akıyordu. Arkadaşlarımızdan hiç birisinin ondan hadis rivayet ettiğini bilmiyorum. Ne Malik ne de bir başkası!” diye cevap verdi.

Abdurrahman (İbn Ebi Hatim): “Böylece İbn Uyeyne’nin hadis ravilerini tenkid eden bir münekkîd olduğu ortaya çıkmış oldu. Ayrıca ben, onun Salih Mevla’t-Tev’eme’den herhangi bir şey rivayet ettiğini de bilmiyorum” demektedir.⁵⁸³

Sufyan b. Uyeyne’nin rical tenkidinde ne kadar önemli bir otorite olduğu, et-Tahanevî’nin şu nakliyle de çok açık bir şekilde ortaya konmuş olmaktadır: “Zehebî, rical hakkında konuşanları birkaç kısma ayırır:

a- Kendi dışında kalan bütün raviler hakkında söz edenler: İbn Main ve Ebu Hatim gibi.

b- Ravilerden pek çoğu hakkında söz edenler: Malik ve Şu’be gibi.

c- Ravilerden hakkını vererek, ayrı ayrı söz edenler: İbn Uyeyne ve Şafiî gibi.”⁵⁸⁴

2.2.1. Cerh ve Ta’dil Metodu

Yaşadığı dönemin en önemli münekkîdlerinden olan İbn Uyeyne’ye göre, tenkidde göz ardı edilmemesi gereken en önemli hususların başında, ravi değerlendirmelerinde iyi niyetli olmak gelmektedir. Bu durumu da Mis’ar’dan naklen verdiği şu rivayette vurgulamaktadır:

“Mis’ar’a dedim ki: “Bir adamın sana gelip kusurlarını haber vermesi, senin hoşuna gider mi?” O da:

“Şayet o kişi nasihat eden birisi ise, evet. Şayet bana eziyet vermek ve beni azarlamak isteyen birisi ise, hayır!” diye cevap verdi.⁵⁸⁵

İbn Uyeyne’nin cerh ve ta’dil metoduyla ilgili tesbit edebildiğimiz bilgileri birkaç madde halinde sunmak mümkündür.

2.2.1.1. Cerh ve Ta’dille İlgili Genel Değerlendirmeleri

İbn Uyeyne zaman zaman ravinin isminin geçtiği yerde değerlendirmeler yaparken, çoğu kez de doğrudan doğruya ravinin cerh ve ta’dil durumuyla ilgili bilgiler vermektedir.

⁵⁸³ İbn Ebi Hatim, *Takdimetu’l-Cerh*, s. 35.

⁵⁸⁴ et-Tahanevî, Zafer Ahmed, *Yeni Usûl-i Hadis*, Tahk. Abdulfettah Ebu Gudde, Trc. İbrahim CANAN, TÖV Yayınları, İzmir, 1982, s. 181-182.

⁵⁸⁵ Ebu Nuaym, *A.g.e.*, VII/282.

Ali b. el-Medinî Sufyan b. Uyeyne'nin şöyle dediğini nakleder: “Velid b. Kesir *sadûk* olan biridir.”⁵⁸⁶

Ali b. el-Medinî dedi ki: “Sufyan b. Uyeyne'ye Medinelilerin Muhammed b. İshak'tan hadis rivayet etmedikleri söylenince, şöyle dediğini duydum:

“İbn İshak ile yetmiş kûsur senedir beraberim.”⁵⁸⁷ Hiçbir Medineli onu itham edecek bir söz söylemedi.”⁵⁸⁸

İbrahim b. Ömer b. Ebi'l-Vezir, Sufyan b. Uyeyne'yi, “Ebu İshak el-Fezarî hadiste *imamdır*”⁵⁸⁹ derken işittiğini söylemektedir.⁵⁹⁰

Ali b. el-Medinî dedi ki: “Sufyan'a Abdu'l-A'la et-Teymî –Mis'ar'dan hadis rivayet etmiştir- sorulduğunda şöyle dedi: “O, *kâss*”⁵⁹¹ (kıssacı) olan biridir.”⁵⁹²

Ebu İmran –İbn Mübarek'in talebesidir- dedi ki: “İbn Uyeyne, Abdullah b. Mübarek için, “onun gibisini göremezsın” derdi.”⁵⁹³

Ali b. el-Medinî'nin bildirdiğine göre, Sufyan b. Uyeyne, Davud b. el-Husayn'ın rivayetlerine karşı ihtiyatlı davrandıklarını ifade etmekteydi.⁵⁹⁴

Ebu Ma'mer el-Katiî ve Humeydî'nin beyanlarına göre, İbn Uyeyne, İbn Akîl'in – Abdullah b. Muhammed b. Akîl- hıfzını beğenmezdi.⁵⁹⁵

⁵⁸⁶ İbn Ebi Hatim, *Takdimetu'l-Cerh*, s. 37.

⁵⁸⁷ Muhammed b. İshak'ın h. 151 senesinde öldüğü ve İbn Uyeyne'nin de h. 107 senesinde doğduğu düşünülecek olursa, buradaki rakamın aşırı bir mübalağayı içerdiği ve bununla görüşmenin çokluğunun ifade edildiği görülecektir.

⁵⁸⁸ İbn Ebi Hatim, *A.g.e*, s. 37-38.

⁵⁸⁹ *İmam*: 1. Hakim, Huccet, Hafız istilahlarının müradifi olan muhaddis manasında kullanılır. 2. Sehavî'ye göre ta'dilin 4. mertebesinde bulunan bir ravi hakkında kullanılan bir siga. Böyle bir ravinin rivayet ettiği hadis ihticac için kullanılır. (AYDINLI, *Hadis Istılahları*, s. 75).

⁵⁹⁰ İbn Ebi Hatim, *A.g.e*, s. 43.

⁵⁹¹ *Kâss*: Doğruluk ve yanlışlıklarına bakmaksızın halka hikâyeler, haberler, bu arada hadisler anlatan, bunu bir nevi meslek edinen kimse. Bu kimseler; za'if ve mevzu hadisler naklettikleri, hatta bir kısmı hadis uydurma yoluna gittikleri için hadisçilerin tenkidlerine maruz kalmışlardır (AYDINLI, *Hadis Istılahları*, s. 83).

⁵⁹² İbn Ebi Hatim, *A.g.e*, s. 39.

⁵⁹³ İbn Ebi Hatim, *A.g.e*, s. 40. Humeydî'nin naklettiğine göre, Sufyan b. Uyeyne benzer ifadeyi Eyyûb için kullanmaktadır. (Bkz. Ebu Nuaym, *Hilye*, VII/307.)

⁵⁹⁴ İbn Ebi Hatim, *A.g.e*, s. 40.

⁵⁹⁵ İbn Ebi Hatim, *A.g.e*, s. 40.

Hârun b. Ma'rûf'un bildirdiğine göre Sufyan, Muhammed b. el-Munkedir için, “*meâdinu's-sıdk*”⁵⁹⁶ (sıdkın kaynaklarından) olan biridir. Salih insanlar onun etrafında toplanırlardı” derdi.⁵⁹⁷

İbn Tabâ dedi ki: “Sufyan b. Uyeyne’yi, “insanlar arasında sünneti ez-Zuhrî’den daha iyi bilen hiç kimse yoktur” derken işittim.”⁵⁹⁸

Halid b. Nizar’ın (ö. 222/837) bildirdiğine göre Sufyan b. Uyeyne şöyle dermiş: “Hz. Aişe’nin hadislerini en iyi bilenler şu üç kişidir: el-Kasım b. Muhammed, Urve b. ez-Zübeyr ve Amra binti Abdirrahman.”⁵⁹⁹

Ahmed b. Hanbel’in Abdurrezzak’tan, onun da Sufayn b. Uyeyne’den nakline göre İbn Uyeyne şöyle demektedir: “Hicaz’ın muhaddisleri olan İbn Şihab, Yahya b. Saîd ve Saîd b. Cubeyr, hadisleri olduğu gibi naklederlerdi.”⁶⁰⁰

Sufyan b. Uyeyne, Ali b. el-Medinî’yi “*Hayyetu'l-Vadi*”⁶⁰¹ diye tesmiye ederdi. Bu da onun sünnet ve ricaldeki bilgisinin kuvvetinden ve bakışlarındaki dikkatten dolayı idi. Vahi ve zayıf kimselerin sebep oldukları iltibas ve haltlar ona gizli kalmıyordu.⁶⁰²

2.2.1.2. Ravi Değerlendirmelerinde Mukayeseli Tenkidde Bulunması

İbn Uyeyne’nin rical değerlendirmeleri incelendiğinde, zaman zaman iki ravi arasında karşılaştırmalar yaparak cerh ve ta’dil durumlarını izah etmeye çalıştığını görmekteyiz. Bunun, bir çok münekkid âlimin kullandığı bir metot olduğunu da belirtmekte fayda vardır.

Ali b. el-Medinî, Sufyan b. Uyeyne’nin şöyle dediğini nakletmektedir: “Amr b. Dinar, ez-Zuhrî’den daha büyüktür (daha büyük bir otoritedir). Çünkü Amr, Cabir’den hadis dinlemiş olmasına karşın, ez-Zuhrî ondan hadis dinlememiştir.”⁶⁰³

⁵⁹⁶ *Meadinu's-sıdk*: Ta’dildeki mertebesinin yüksekliğini vurgulamak için kullanılmış olan bir sigadır.

⁵⁹⁷ İbn Ebi Hatim, *Takdimetu'l-Cerh*, s. 42. Abdulkadir b. el-A’la’nın Sufyan b. Uyeyne’den nakline göre, Sufyan “*meadinu's-sıdk –sıdkın kaynağı*” ifadesini Mis’ar için de kullanmaktadır. Bkz. İbn Ebi Hatim, *Takdimetu'l-Cerh*, s. 43.

⁵⁹⁸ İbn Ebi Hatim, *A.g.e*, s.42.

⁵⁹⁹ İbn Ebi Hatim, *A.g.e*, s. 45.

⁶⁰⁰ İbn Ebi Hatim, *A.g.e*, s. 43.

⁶⁰¹ et-Tahanevî, *A.g.e*, s. 306.

⁶⁰² et-Tahanevî, *A.g.e*, s. 306.

⁶⁰³ İbn Ebi Hatim, *A.g.e*, s. 39; ez-Zehebî, *Siyeru A'lami'n-Nubelâ*, VIII/462.

Ali b. el-Medinî'nin naklettiği başka bir rivayette ise, İbnu'l-Medinî şöyle diyor: "Sufyan b. Uyeyne'ye, İsmail b. Umeyye ve Eyyûb b. Musa sorulduğunda, şöyle dediğini duydum:

"Eyyûb ikisinin en fakih olanıdır."⁶⁰⁴

İbn Ebi Hatim ise babasından naklen, Sufayn b. Uyeyne'nin, hadis rivayeti konusunda el-Ahvas b. Hakîm'i Sevr⁶⁰⁵'in önüne geçirdiğini ve babasının da buna itiraz edip, "el-Ahvas "munkeru'l-hadis"tır" dediğini bildirmektedir.⁶⁰⁶ Bu da rical değerlendirmelerindeki subjektifliği açıkça ortaya koyan bir örnek olması açısından önem arz etmektedir.

2.2.1.3. Fıkıhı Bilmeyi Ta'dilde Tercih Sebebi Olarak Görmesi

Sufyan b. Uyeyne eşdeğer âlimler arasında, hadislerinin değeri açısından, öncelikli olanı tesbit ederken, hadislerin fikhını bilmeyi tercih sebebi olarak görmektedir. Dolayısıyla fıkhu'l-hadis konusunun önemine vurgu yapması da onun öne çıkan özelliklerinden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira fıkıhı iyi bilmesi, İbn Uyeyne'yi ayrıcalıklı kılan özelliklerindendir. Ahmed b. Hanbel ve eş-Şafiî'nin ifadeleri bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Bu da İbn Uyeyne'ye hem hadisçiler hem de fakihler arasında haklı bir otorite sağlıyordu

Ahmed b. Hanbel şöyle der: "Fakihler arasında Kur'an ve Sünnet konusunda İbn Uyeyne'den daha üstün olanını görmedim."⁶⁰⁷

Şafiî: "İslâmi hükümlerin temelini oluşturan hadis sayısı beş yüz küsurdur. Üç tanesi hariç tamamı Malik'in yanında mevcuttu. Yine altı tanesi hariç tamamı Sufyan b. Uyeyne'nin yanında mevcuttu." demektedir.⁶⁰⁸

Sufyan b. Uyeyne şöyle derdi: "Ey hadis ehli! Hadislerin fikhını öğrenin ki ashabı re'y sizi mağlup etmesin. Ebu Hanife'nin (ö. 150/767) görüş beyan ettiği her konuda biz bir ya da iki hadis biliriz."⁶⁰⁹

⁶⁰⁴ İbn Ebi Hatim, *Takdimetu'l-Cerh*, s. 38.

⁶⁰⁵ Bu zatın tabiîlerin orta tabakasında bulunan Sevr b. Ufeyr el-Basrî veya Sevr b. Yezîd (ö. 150/767) olması muhtemeldir.

⁶⁰⁶ İbn Ebi Hatim, *A.g.e.*, s. 41-42.

⁶⁰⁷ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IV/121.

⁶⁰⁸ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, VIII/458-459; ez-Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffâz*, I/263.

⁶⁰⁹ Hakim, *Ma'rifetu Ulumi'l-Hadis*, s.66.; M.Emin ÖZAFŞAR aynı ifadeleri Veki' b. El-Cerrâh'a (ö. 197/812) atfen vermektedir. (Bkz. ÖZAFŞAR, *A.g.e.*, s.18.)

Fıkıhı iyi bilmesiyle meşhur olan Sufayn'ın, Eyyûb'u fıkıhtaki bilgisi sebebiyle üstün görmesi⁶¹⁰ ve Ali b. el-Medinî'nin naklettiği başka bir rivayete göre ise; "ez-Zuhrî, Hammad ve Katâde'den fıkıhı daha iyi bilen kimse görmedim."⁶¹¹ demiş olması, iyi fıkıh bilgisini ta'dilde tercih sebebi olarak kabul ettiğini göstermektedir.

Ayrıca Sufyan b. Uyeyne'nin güzel ahlâk sahibi olmayı da ta'dilde referans olarak kabul ettiğini görmekteyiz. Zira İbn Uyeyne, Kays b. Müslim'den bahsederken şöyle der: "Kays b. Müslim el-Cedelî tevazu sahibi bir zattır. Şu kadar zamandır tevazusundan dolayı başını kaldırmamıştır."⁶¹²

2.2.1.4. Ravinin Adaletinin Sübutu

Adalet, kişiyi Allah ve Resûlü'nün (s.a.v.) emirlerini yapıp, yasaklarından kaçınmaya, halk nazarında kişiliğini zedeleyici söz ve işlerden uzak durmaya sevk eden meleke, hal demektir. Hadis ravilerinde bulunması gereken bu vasfın içinde İslâm (Müslüman olmak), akıl ve buluğ şartları da mütalaa edilir.⁶¹³

Aralarında İbn Uyeyne'nin de bulunduğu muhadislerin çoğunluğuna göre, ravinin adaleti, ya adil ve cerh-ta'dil ehli olan iki âlimin şahadetleri, ya da muhaddisler arasında sıkalığı ve güvenilirliği ile haklı bir şöhrete sahip olmasıyla sabit olur. Bunlar hakkında ayrıca bir araştırmaya gerek yoktur. Bu, eş-Şafîî'nin sahih olan mezhebidir. Ayrıca İmam Malik, Şu'be, Sufyan es-Sevrî, el-Evzaî, el-Leys b. Sa'd, Abdullah b. el-Mübarek, Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Main ve Ali b. el-Medinî gibi âlimler de bu anlayışı benimsemişlerdir.⁶¹⁴

2.2.1.5. Bid'at Ehlerinden Hadis Rivayeti

Münekkidlerin haklarında ihtilafa düştükleri ravilerden bir grubu da bid'atçı olan ravilerdir. Farklı fırkalara mensup olmaktan kaynaklanan ihtilaflar sonucunda ortaya çıkan ağır ithamların sübjektif yönünün göz ardı edilmemesi gerekir.

Dolayısıyla bazı muhaddisler, tek bir kişinin bid'atçı olmakla suçladığı bir ravi, şayet bid'atının propagandasını yapmıyor ve mezhebi lehine yalan söylemeyi caiz görmüyorsa,

⁶¹⁰ İbn Ebi Hatim, *Takdimetu'l-Cerh*, s. 38.

⁶¹¹ İbn Ebi Hatim, *A.g.e.*, s. 42.

⁶¹² İbn Ebi Hatim, *A.g.e.*, s. 41.

⁶¹³ AYDINLI, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 31.

⁶¹⁴ İbnu's-Salâh, *A.g.e.*, s. 105; Ahmed Naim, *A.g.e.*, s. 366.

mutlak olarak rivayetinin terk edilmemesi gerektiği fikrindedirler. İbn Ebi Leyla (ö. 148/765), Sufyan es-Sevrî (ö. 161/777), İmam Ebu Yusuf (ö. 182/798) ve Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) bu anlayışa sahip olan âlimlerdendirler. Diğer bir kısım âlimler ise, durumu ne olursa olsun, bid'atçıların rivayetlerini hiçbir şekilde kabul etmemişlerdir. Bu anlayışa sahip olan âlimlerden bazıları şunlardır: Hasan el-Basrî (ö.110/728), Yunus b. Ebi İshak (ö. 152/769), Malik b. Enes (ö. 179/795), Sufyan b. Uyeyne (ö. 198/813) ve el-Humeydî (ö. 219/834).⁶¹⁵

Ali b. el-Medinî'nin nakline göre, Sufyan b. Uyeyne'ye, Abdurrahman b. İshak soruldu. O da:

“O, Kaderiye anlayışına sahip biridir. Medine Ehli onu nefyetmişlerdir. Velid'in öldürüldüğü zaman Medine'de bize gelmişti de, biz onun meclisinde oturmamak” diye cevap verdi.⁶¹⁶

Bu ifade de görüleceği gibi, Sufyan, başka bir cerh sebebine gerek duymaksızın, sadece kaderiye anlayışına sahip olmasını rivayetlerinin terki için yeterli olacağı, hatta böylelerinin meclislerinde de oturamayacağı kanaatindedir.

el-Humeydî'nin Sufyan b. Uyeyne'den naklen bildirdiğine göre Sufyan şöyle demektedir:

“Cabir (b. Yezîd) ortaya attığı şeyi meydana çıkarmazdan evvel muhaddisler kendisinden hadis alırlardı. Fakat marifetini ortaya çıkardıktan sonra artık onu hadis hususunda itham etmeye başladılar. Hatta bazıları da kendisini büsbütün terk etti.” Bunun üzerine Sufyan'a: “O, ne gibi şeyler ortaya çıkardı?” diyenler oldu. Sufyan da:

“Rac'âta (ric'âta)⁶¹⁷ inanmayı” cevabını verdi.⁶¹⁸

2.2.1.6. Hadis Uyduranların Durumu

Yalan söylemek İslâm Dini'nin büyük günahlardan saydığı bir davranıştır. Sözleri din olan Peygamber'e karşı yalan söylemek ise, çok daha farklı mütalaa edilmiştir. Zira bizzat Peygamber'in (s.a.v.) kendisi de: “Benim ağzımdan yalan söylemek başkalarının

⁶¹⁵ İbn Ebi Hatim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, I/33; el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 123-124.

⁶¹⁶ İbn Ebi Hatim, *Takdimetu'l-Cerh*, s. 47.

⁶¹⁷ *Rac'ata (ric'ata)*: Rafîzîlerin, Hz. Ali'nin oğlu Muhammed b. el-Hanefiyye'nin ölmediği ve kıyamete yakın meydana çıkacağına inanmak. (DAVUDOĞLU, *A.g.e*, I/56.)

⁶¹⁸ DAVUDOĞLU, *A.g.e*, I/56.

ağzından yalan söylemeye benzemez” buyurmuşlardır.⁶¹⁹ Dolayısıyla Peygamber’in (s.a.v.) ağzından yalan söyleyenlere, yani hadis uyduranlara veya uydurulmuş bir hadisi rivayet edenlere verilecek maddi ceza hakkında da muhtelif görüşler vardır. Buharî, uydurma hadis rivayet eden kimsenin iyice dövülüp uzun müddet hapsedilmesi gerektiğine dair fetva vermiştir.

Aralarında Ebu Hanife (ö. 150/767), Şu’be b. el-Haccâc, Sufyan es-Sevrî, Malik b. Enes, İmam Şafî ve Ahmed b. Hanbel’in de bulunduğu muhaddisler ve mezhep imamlarına göre, uydurma hadis rivayet eden kimse başkalarının da ibret alacağı bir şekilde cezalandırılarak rezil edilir, azarlanır, yüzüne bakılıp selam verilmez ve kendisiyle bütün münasebetler kesilir. Sufyan b. Uyeyne ise daha da ileri giderek, böylesinin boynunun vurulması lazım geldiğini söylemiştir.⁶²⁰

2.2.2. Cerh ve Ta’dil Açısından Sufyan b. Uyeyne

2.2.2.1. Kendisine Yönelik Ta’dil Değerlendirmeleri

Sufyan b. Uyeyne el-Hilâlî, *sıka* ravilerden olup, İslâm ümmeti (âlimler) onunla ihticac etme konusunda icma etmişlerdir. *Tedlis*⁶²¹ yapardı, fakat yaptığı tedlisler hep sıkı ravilerdendi.⁶²² Hıfzı kuvvetli olan Sufyan, ez-Zuhrî’nin öğrencileri arasında yaşça en küçükleri olmasına karşın en güvenilir olanlarından.⁶²³

Ahmed b. Hanbel: “Sufyan, Amr b. Dinar’dan rivayet konusunda insanların en güvenilir (*esbetu’n-nas*) olanıdır”⁶²⁴ der ve şöyle devam eder: “Ben ve İbnu’l-Medinî, ez-

⁶¹⁹ Müslim, Mukaddime, 1.

⁶²⁰ Daha geniş bilgi için bkz. KANDEMİR, *Mevzu Hadisler*, s. 137-138.

⁶²¹ *Tedlis*: Ravinin hadisi, bir gizli yönü, kusuru olduğu halde böyle bir yönü, kusuru olmadığını vehmettirecek (düşündürtecek) şekilde rivayet etmesi. (AYDINLI, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 152)

⁶²² ez-Zehebî, *Tezkiretu’l-Huffâz*, I/264; ez-Zehebî, *Mizanü’l-İtidal*, II/170.

⁶²³ ez-Zehebî, *Mizanü’l-İtidal*, II/170.

⁶²⁴ ez-Zehebî, *Mizanü’l-İtidal*, II/170; ez-Zehebî, “Siyeru A’lami’n-Nubelâ” ve “Tezkiretu’l-Huffâz” da, aynı bilgiyi Yahya b. Main’den naklen vermektedir. (ez-Zehebî, *Siyeru A’lami’n-Nubelâ*, VIII/458). İbn Hacer de, Osman ed-Dârimî’nin İbn Main’den şöyle naklettiğini bildirmektedir: “İbn Main’e: “Amr b. Dinar’dan hadis rivayeti konusunda es-Sevrî mi daha üstündür, İbn Uyeyne mi?” diye sordum. O da: “İbn Uyeyne” diye cevap verdi. Ben:” Ya Hammad b. Zeyd?” dedim. O da: “İbn Uyeyne” dedi. Ben: “Ya Şu’be?” deyince, o da: “Ondan ne rivayet etmiş ki?” karşılığını verdi.” (el-Bağdâdî, *Tarihu Bağdâd*, IX/180; İbn Hacer, *Tehzibu’t-Tehzib*, IV/120).

Zuhrî'den hadis rivayeti konusunda en güvenilir olanın kim olduğu konusunda müzakere ediyorduk. Ali (b. el-Medinî): "Sufyan b. Uyeyne'dir" dedi. Ben ise: "Malik'tir. Çünkü İbn Uyeyne, ez-Zuhrî'den hadis rivayetinde 20 kûsur hadiste hata yapmış olmasına karşın, Malik daha az hata yapmıştır." Sonra da onlardan 18 tanesini naklettim ve şöyle devam ettim: "Haydi sen de Malik'in hata yaptığı rivayetleri naklet bakalım" dedim. O da ya iki ya da üç tanesini nakledebildi." Ahmed şöyle devam ediyor: "Malik'in yanında da ez-Zuhrî'den nakledilen 300 kadar hadis vardı, İbn Uyeyne'nin yanında da 300 kadar hadis vardı."⁶²⁵

Ali b. el-Medinî: "ez-Zuhrî'nin ashabı arasında İbn Uyeyne'den daha "*etkan*"⁶²⁶ olan birisi yoktur" demektedir.⁶²⁷

Başka bir defasında ise Ali b. el-Medinî şöyle demektedir: "Dinleyenlerin hiçbir şüphe duymadığı, haklarında ileri geri konuşulmayan ve hiçbir tenkitçinin haklarında tenkitte bulunmadığı şahıslar; Ziyad b. Sa'd ve Sufyan b. Uyeyne'dir."⁶²⁸

el-İclî: "İbn Uyeyne, Hadis'te *sıka*, *sebt*⁶²⁹ ve *hasenu'l-hadis*⁶³⁰ olan bir zattır. Ashab-ı hadisın *hakîm*⁶³¹leri arasında sayılmaktadır" demektedir⁶³² ve şöyle devam

⁶²⁵ ez-Zehebî, *Mizanu'l-İtidal*, II/170.

⁶²⁶ *Etkan*: Ta'dilin 1. mertebesinde bulunan bir ravi hakkında kullanılan bir sigadır. Zira ef'al-i tafdildendir.

⁶²⁷ İbn Ebi Hatim, *Takdimetu'l-Cerh*, s. 52; el-Bağdâdî, *Tarihu Bağdâd*, IX/178; ez-Zehebî, *Siyeru A'lami'n-Nubelâ*, VIII/458; ez-Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffâz*, I/263; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IV/119.

⁶²⁸ el-Bağdâdî, *Tarihu Bağdâd*, IX/178.

⁶²⁹ *Sebt*: 1- Özü-sözü doğru, zabtı tam, hüccet sayılan ravi. 2- Irakî'ye göre ta'dilin 2., Sehavî'ye göre 4. mertebesinde bulunan bir ravi hakkında kullanılan bir siga. Böyle bir ravinin rivayet ettiği hadis ihticac için alınır. (AYDINLI, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 137)

⁶³⁰ *Hasenu'l-Hadis*: Irakî'ye göre ta'dilin 4., Sehavî'ye göre 6. mertebesinde bulunan bir ravi hakkında kullanılan bir siga. Böyle bir ravinin rivayet ettiği hadis i'tibar için alınır. (AYDINLI, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 69)

⁶³¹ *Hâkim*: İlmi, bütün hadisleri metin ve senedleriyle, ravilerini de cerh, ta'dil ve hayat hikayeleri bakımından ihata eden hadis âlimi. (AYDINLI, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 67).

⁶³² ez-Zehebî, *Siyeru A'lami'n-Nubelâ*, VIII/458; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IV/119.

etmektedir: “Bazı âlimler, onun, ez-Zuhrî’den hadis rivayeti konusunda, “*esbetu’n-nas*”⁶³³ olduğunu” söylemektedirler.⁶³⁴

Ahmed b. Hanbel şöyle der: “Rasûlullah’ın sünnetlerini İbn Uyeyne’den daha iyi bilen hiç kimseyi görmedim.”⁶³⁵

eş-Şafiî ise: “Şayet Malik ve Sufyan olmasalardı, Hicaz’ın ilmi yok olur giderdi” derken,⁶³⁶ İbn Mehdî de: “O, Hicaz’ın hadislerini en iyi bilen insandır” demektedir.⁶³⁷ Yunus b. Abdil-A’la’nın naklettiğine göre eş-Şafiî, Malik ve Sufyan’ı eşdeğer iki âlim olarak kabul ederdi.⁶³⁸

İbn Sa’d: “O (Sufyan b. Uyeyne), *sıka, sebt, kesiru’l-hadis*⁶³⁹ ve *huccet* olan biridir” demektedir.⁶⁴⁰

Ebu Hatim er-Razî: “Müslümanların hüccetleri; Malik, Şu’be, es-Sevrî ve İbn Uyeyne’dir” demektedir. Başka bir defasında ise, İbn Uyeyne’nin *sıka ve imam* olup, Malikle beraber ez-Zuhrî’nin en güvenilir/sağlam (*esbet*) talebeleri olduklarını, dile getirmekte⁶⁴¹ ayrıca da, İbn Uyeyne’nin, Amr b. Dinar’ın hadislerini Şu’be’den daha iyi bildiğini belirtmektedir.⁶⁴²

⁶³³ *Esbetu’n-Nâs*: Sahavî’ye ta’dilin 1. mertebesinde bulunan bir ravi hakkında kullanılan bir sigadır. Böyle bir ravinin rivayet ettiği hadisle ihticac edilir. (AYDINLI, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 54).

⁶³⁴ el-Bağdâdî, *Tarihu Bağdâd*, IX/179; ez-Zehebî, *Siyeru A’lami’n-Nubelâ*, VIII/458; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, IV/119.

⁶³⁵ el-Bağdâdî, *A.g.e*, IX/183; ez-Zehebî, *el-İber*, I/254; ez-Zehebî, *Tezkiretu’l-Huffâz*, I/263.

⁶³⁶ el-Bağdâdî, *A.g.e*, IX/179; ez-Zehebî, *Tezkiretu’l-Huffâz*, I/263; ez-Zehebî, *el-İber*, I/254; İbn Hacer, *A.g.e*, IV/119; ez-Ziriklî, *A.g.e*, III/159.

⁶³⁷ ez-Zehebî, *Tezkiretu’l-Huffâz*, I/263; İbn Hacer, *A.g.e*, IV/121.

⁶³⁸ İbn Hacer, *A.g.e*, IV/119.

⁶³⁹ *Kesiru’l-Hadis*: Hadislerinin çokluğunu ifade etmek için kullanılan bu ifade, cerh ve ta’dil için kullanılmaz. Bu vasf sıkı raviler için kullanılabildiği gibi zayıf raviler için de kullanılabilir. (Ahmed Ma’bed Abdulkerim, *Elfazu ve ‘İbârâtü’l-Cerh ve’t-Ta’dil*, *Mektebetu Edvai’s-Selef*, Riyad, 1425/2004, s. 209).

⁶⁴⁰ İbn Sa’d, *A.g.e*, V/498; İbn Hacer, *A.g.e*, IV/121.

⁶⁴¹ İbn Ebi Hatim, *Takdimetu’l-Cerh*, s. 52; ez-Zehebî, *Siyeru A’lami’n-Nubelâ*, VIII/464; İbn Hacer, *A.g.e*, IV/121.

⁶⁴² İbn Ebi Hatim, *Takdimetu’l-Cerh*, s. 52; ez-Zehebî, *Siyeru A’lami’n-Nubelâ*, VIII/464.

Ali b. el-Medinî, Yahya b. Saîd'e: "Ya Eba Saîd! Sufyan hadiste imam mıdır?" diye sorduğunu, Yahya'nın da kendisine: "Sufyan 40 yıldan beri hadiste *imam*dır" diye cevap verdiğini nakletmektedir.⁶⁴³

İbn Hibban "es-Sıkât"ında; "Sufyan b. Uyeyne, *mutkin*⁶⁴⁴ olan *hafız*lardan olup, vera sahibi olan bir zattır" demektedir.⁶⁴⁵

et-Tirmizî, Buharî'nin: "Sufyan b. Uyeyne'nin hıfzı, Hammad b. Zeyd'inkinden daha üstündür" dediğini nakletmektedir.⁶⁴⁶

el-Lalekaî ise şöyle demektedir: "O (İbn Uyeyne), *tesebbutu ve itkanı* sebebiyle tezkiyeye ihtiyaç bırakmayacak bir zattır. Hafız olan âlimler, Amr b. Dinar'dan hadis rivayeti konusunda insanların en güvenilirli olduğuna icma etmişlerdir."⁶⁴⁷

Yahya b. Saîd, Amr b. Dinar'dan hadis rivayeti konusunda, İbn Uyeyne'nin Ma'mer b. Raşid'den daha üstün olduğunu söylerken; Yahya b. Main ise, Davud el-Attar'dan daha üstün olduğunu söylemektedir.⁶⁴⁸

Ahmed b. Yahya b. Carûd, Ali b. el-Medinî'nin şöyle dediğini nakletmektedir: "Hadis rivayeti konusunda Sufyan b. Uyeyne, Sufyan es-Sevrî ve Şu'be'den daha üstündür."⁶⁴⁹

Sufyan'ın hocaları arasında yer alan Şu'be'nin nakledeceğimiz ifadesi de, onun hadisçilikte otoritesini çok erken dönemde kazandığını göstermektedir. Şu'be şöyle der: "Kim ki, Amr b. Dinar'ın hadislerinden bir şey öğrenmek isterse, genç el-Hilâlî'ye (Sufyan b. Uyeyne el-Hilâlî) baş vurmalıdır. Eyyûb es-Sahteyanî'nin hadisleri hakkında bilgi sahibi olmak isteyen de Hammad b. Zeyd'e baş vurmalıdır."⁶⁵⁰

Yahya b. Main de, Amr b. Dinar'dan hadis rivayeti konusunda, Sufyan b. Uyeyne'nin, Hammad b. Zeyd ve Sufyan es-Sevrî'den üstün olduğunu belirtmektedir. İbn

⁶⁴³ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IV/119.

⁶⁴⁴ *Mutkin*: 1- Hadis tahammul ve edasında ciddi davranan, işini sağlam tutan, güvenilir ravi. 2- Irakî'ye göre ta'dilin 2., Sehavî'ye göre 4. mertebesinde bulunan bir ravi hakkında kullanılan bir siga. Böyle bir ravinin rivayet ettiği hadis ihticac için alınır. (AYDINLI, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 121)

⁶⁴⁵ İbn Hacer, *A.g.e*, IV/122.

⁶⁴⁶ ez-Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffâz*, I/263; İbn Hacer, *A.g.e*, IV/121.

⁶⁴⁷ ez-Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffâz*, I/264; İbn Hacer, *A.g.e*, IV/122.

⁶⁴⁸ İbn Ebi Hatim, *Takdimetu'l-Cerh*, s. 51-52; el-Bağdâdî, *Tarihu Bağdâd*, IX/178.

⁶⁴⁹ el-Bağdâdî, *A.g.e*, IX/180.

⁶⁵⁰ el-Bağdâdî, *A.g.e*, IX/180.

Main kendisine Amr b. Dinar'dan hadis rivayetinde, Sufyan b. Uyeyne ve Muhammed b. Müslim mukayese edilerek, en güvenilir olan ravi sorulunca: "Amr b. Dinar'dan hadis rivayeti konusunda İbn Uyeyne, Muhammed b. Müslim'den de, Davud el-Attar'dan da, Hammad b. Zeyd'den de daha sıkadır ve de Amr'dan hadis rivayeti en çok olandır" cevabını vermektedir. Yahya b. Main verdiği bu cevapla Amr b. Dinar'ın hadisleri konusunda en yetkili otoritenin İbn Uyeyne olduğunu kesin bir dille ifade etmektedir. Zira İbn Main sorulan bir soruya cevap verirken de: "Amr b. Dinar'ın hadislerini en iyi bilen Sufyan b. Uyeyne'dir" demektir.⁶⁵¹

Yahya b. Saïd el-Kattan'a, herhangi bir raviyle kıyasa gidilmeden mutlak olarak: "Hadis rivayeti konusunda en iyi gördüğün ravi kimdir?" diye sorulunca, o da: "Ben hadis rivayetinde Sufyan b. Uyeyne'den daha iyisini görmedim" diye cevaplamıştır.⁶⁵²

Yukarıda aktarmaya çalıştığımız bütün bu bilgiler ışığında, Sufyan b. Uyeyne'nin mutlak olarak sıkı kabul edilen ravilerden olduğu söylenebilir. Kendisine yöneltilen çok az sayıdaki tenkidin de âlimler tarafından geçersizliği ortaya konulmuştur.⁶⁵³

2.2.2.2. Kendisine Yöneltilen Bazı Tenkidler

Sufyan b. Uyeyne'ye yöneltilen tenkidleri, kaynaklardan tesbit edebildiğimiz kadarıyla, dört başlık halinde inceleyebiliriz:

1- Hadisleri Karışırması (İhtilat)	2- Tedlis Yapması
3- Şîlik İddiası	4- Arap Irkçılığıyla İtham Edilmesi

2.2.2.2.1. Hadisleri Karışırması (İhtilat)

Su-i hıfz, ravinin, hadis rivayetinde hatası isabetinden çok olacak derecede hafızasının zayıf olması demektir.⁶⁵⁴ Su-i hıfz bazen ravinin halet-i lazime ve gayr-i münfekkesi olur ki, her ne zaman rivayete kalkışsa yanılmak ihtimali variddir. Bazen de su-i hıfz geçici olur.⁶⁵⁵ Sonradan; yaşlanma, kitaplarının zayı olmaları gibi sebeplerle hafıza

⁶⁵¹ el-Bağdâdî, *A.g.e*, IX/181-182.

⁶⁵² el-Bağdâdî, *A.g.e*, IX/182.

⁶⁵³ Bkz. ez-Zehebî, *Mizanu'l-İtidal*, II/171; ez-Zehebî, *Siyeru A'lami'n-Nubelâ*, VIII/465-466; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, IV/120.

⁶⁵⁴ AYDINLI, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 142.

⁶⁵⁵ Ahmed Naim, *A.g.e*, I/333; AYDINLI, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 110.

bozukluğuna uğrayan veya bilahare âmâ olup rivayete devam eden , dolayısıyla hadisleri karıştıran raviye muhtelit denir.⁶⁵⁶

Su-i hıfzı lazım olanların rivayeti bilittifak merduddur. Evvelce sıkı olan muhtelitten mervi hadisin ise, kable'l-ihtilat rivayet edildiği malum olursa makbuldür. Bade'l-ihtilat vaki olmuş rivayâtı da bilittifak merduddur.⁶⁵⁷

Muhammed b. Abdullah b. Ammar el-Mevsilî, Yahya b. Saîd el-Kattan'ın şöyle dediğini naklediyor: “Ben şahitlik ederim ki, Sufyan b. Uyeyne 197 senesinde hadisleri karıştırmaya başlamıştır. Her kim ki, bu senede ondan bir şey dinlemişse, onun hiçbir değeri yoktur (la şey'dir).”

ez-Zehebî diyor ki: “Kanaatim odur ki, Kütübü Sitte imamlarının hocaları h. 197 senesinden önce ondan hadis dinlemişlerdir. Vefat ettiği 198 senesinde ise onlardan hiçbiri onunla karşılaşmamışlardır. Çünkü o, hacıların gelişinden dört ay önce vefat etmiştir.”⁶⁵⁸

Ben ifadeyi el-Kattan'ın söylemiş olabileceğine de pek ihtimal vermiyorum. Bunu İbn Ammar'ın hatası olarak sayıyorum. Zira el-Kattan 198 senesinin Safer Ayı'nda ve Hicaz'ın hadisleri kendilerine rivayet edildiği dönem olan hacıların gelişinden önce vefat etmiştir. Dolayısıyla Yahya b. Saîd'in, Sufayn'ın hadisleri karıştırdığını dinlemesi ve ona şahitlik etmesi nasıl mümkün olmaktadır?! Ruhu köprücük kemiğine ulaşmışken, bu haber kendisine ne zaman ulaştı da, o da bunu haber verdi?! Belki de bu, 197 senesinde kendisine ulaşmıştır. Kaldı ki, Yahya rical tenkidi konusunda cidden çok titizdir ve ona göre Sufyan mutlak olarak sıkadır.”⁶⁵⁹

Sufyan b. Uyeyne, ömrünün son dönemlerinde, hafızasının eskiye nazaran zayıfladığını ifade etmekten kaçınmayacak derecede açık sözlü ve kompleksiz bir kişiliğe sahiptir. Rabah b. Halid el-Kûfî şöyle der: “Ben İbn Uyeyne'ye: Ya Eba Muhammed! Ebu Muaviye bugün senin ezberinde olmayan bazı hadisleri senden naklen rivayet ediyor. Aynı

⁶⁵⁶ Ahmed Naim, *A.g.e*, I/333.

⁶⁵⁷ el-Bağdâdî, *Tarihu Bağdâd*, IX/183; ez-Zehebî, *Mizanu'l-İtidal*, II/170-171; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IV/120.

⁶⁵⁸ ez-Zehebî'nin, bu ifadeyle, Kütübü Sitte imamlarının hocalarının hac döneminde Sufyan'la görüşüp, ondan hadis dinlediklerine işaret etmiş olduğu kanısındayız.

⁶⁵⁹ ez-Zehebî, *Mizanu'l-İtidal*, II/171; ez-Zehebî, *Siyeru A'lami'n-Nubelâ*, VIII/465-466; İbn Hacer, *A.g.e*, IV/120.

şekilde Veki' (b. el-Cerrâh) da rivayette bulunuyor, (ne dersin?).” dedim. O da bunun üzerine şöyle cevap verdi:

“Onları tasdik et. Zira ben geçmişte bugün olduğumdan daha kuvvetli bir hafızaya sahiptim.”⁶⁶⁰

Hadis rivayeti konusunda bu titizliğe, açık yürekliliğe ve bilinç düzeyine sahip olan ravilerin, hafızalarından (ezberlerinden) şüphe ettikleri takdirde, bile bile yanlış rivayette bulunmalarını pek mümkün görmemekteyiz.

Ahmed Naim de durumu şöyle dile getirmektedir: “Eimme-i sıkattan muhtelit olanların en meşhurlarından bazıları şunlardır: Atâ b. Saib es-Sekafî (136/753), Ebu İshak Amr b. Abdillâh es-Sebiî (127/744), Saîd b. İyâs el-Cureyrî (144/761), Saîd b. Ebi Arube (156/772), İmam Malik'in şeyhi Rabi'atü'r-Re'y b. Ebi Abdurrahman et-Teymî (136/753), Salih b. Nebhan (Mevla't-Tev'eme) (125/742), Husayn b. Abdurrahman el-Kûfî es-Sülemî (136/753), Sufyan b. Uyeyne (198/813), Abdurrezzak b. Hemmam es-San'anî (211/826), Arim lakabıyla meşhur olan Muhammed b. el-Fazl es-Sedûsî (224/838), İmam Ahmed'in Müsned'ini ve Kitabu'z-Zühd'ünü rivayet eden Ebu Bekir Ahmed b. Ca'fer el-Katîî (238/978) gibi.

Bunlardan Sufyan b. Uyeyne ve Rebiatu'r-Re'y'in ve Ebu Bekir el-Katîî'nin tegayyür-i halleri hakkındaki rivayetler hayli su götürür. Hele Rebia hakkındaki söz iftira gibi görünüyor...”⁶⁶¹

Sonuç olarak, Sufyan b. Uyeyne'nin kendi itirafında da olduğu gibi ömrünün sonlarında hafızasının zayıflaması söz konusu olmakla beraber, hadisler karıştırdığı ifade edilen h. 197 senesinden sonra, kendisinden hadis rivayet edildiği ile ilgili bir bilgiye kaynaklarda rastlayamadık. Dolayısıyla İbn Uyeyne'nin 197 senesinde ihtilat yaptığı gerekçesiyle hadisleri etrafında şüphe oluşturmak, insafli ve bilimsel bir davranış şekli değildir.

⁶⁶⁰ ez-Zehebi, *Siyeru A'lami'n-Nubela*, VIII/459-460.

⁶⁶¹ Ahmed Naim, *A.g.e*, I/334-335. Ahmed Naim, muhtelit olmakla suçlanan diğer mezkur hadisçilerin, ihtilatlarından sonra ya hadis rivayet etmediklerini, ya da rivayet edilen tek tük hadislerinin bilindiğini kaynaklardan naklen bildirmektedir. (Bkz. Ahmed Naim, *A.g.e*, I/335-337).

2.2.2.2.2. Tedlis Yapması

Tedlis, ravinin hadisi, bir gizli yönü, kusuru olduğu halde böyle bir yönü, kusuru olmadığını vehmettirecek (düşündürecek) şekilde rivayet etmesidir.⁶⁶² Tedlis zaif olan ravilerden sadır olduğu gibi, sıkâttan da sadır olabilir.⁶⁶³

Müdelles Hadis, bir ravinin mülaki olduğu şeyhten işitmeden (yahutta muasırı olmakla beraber mülaki olmadığı şeyhten) işitmiş gibi rivayet ettiği hadise denir.⁶⁶⁴

Tedlis iki kısımdır: 1- Tedlisu'l-İsnad 2- Tedlisu's-Şüyûh.⁶⁶⁵

Tedlisu'l-İsnad: Bir ravinin, şeyhinden veya aynı tabakadan birinden sema' etmediği bir hadisi, sema' ettiğini (duyduğunu) vehmettirecek şekilde rivayet etmesidir.⁶⁶⁶

Bu konuyla ilgili nakledilen en meşhur örnek, Ali b. Haşrem'in Sufyan b. Uyeyne'den naklen verdiği rivayettir: "Ali b. Haşrem dedi ki: "Biz İbn Uyeyne'nin yanındaydık. İbn Uyeyne: "ez-Zuhrî..." dedi. Kendisine: "ez-Zuhrî mi size rivayet etti?" denildi. Bunun üzerine kendisi tekrar: "ez-Zuhrî..." deyince, kendisine tekrar olarak: "ez-Zuhrî'yi işittin mi?" Bunun üzerine şöyle cevap verdi:

"Hayır, ben ez-Zuhrî'den de dinlemedim, ondan dinleyenden de duymadım. Bana Abdurrezzak, Ma'mer'den, o da ez-Zuhrî'den naklen rivayet etti ki..."⁶⁶⁷

Tedlisu's-Şüyûh: Ravinin, senedde, kendisinden hadis aldığı şeyhini, pek bilinmeyen ismi, künyesi, lakabı veya nisbesi ile zikrederek hadis rivayet etmesidir.⁶⁶⁸

⁶⁶² AYDINLI, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 152.

⁶⁶³ Ahmed Naim, *A.g.e*, I/163.

⁶⁶⁴ KOÇYİĞİT, *Hadis Usûlü*, s. 78.

⁶⁶⁵ İbnu's-Salâh, *A.g.e*, s. 73; es-Suyûtî, *Tedribu'r-Râvî*, s. 144. Ahmed Naim, "Tedlisu't-Tesviye"yi de ekleyerek üç kısım olduğunu söylemektedir. (Ahmed Naim, *A.g.e*, I/163.). İbnu's-Salâh'ın muhakkiki Nurettin İtr dipnotta, "Tedlisu't-Tesviye"yi , "Tedlisu'l-İsnad"ın alt başlıklarından birisi olarak ele almaktadır. (İbnu's-Salâh, *A.g.e*, s. 73. 1. dipnot).

Tedlisu't-Tesviye: Ravinin, seneddeki sıkı raviler arasında bulunan zaif bir raviyi hafz ederek senedi hep sıkılardan meydana gelmiş gibi rivayette bulunmasıdır. (İbnu's-Salâh, *A.g.e*, s.73, 1. dipnot; AYDINLI, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 152-153; Ahmed Naim, *A.g.e*, I/171; KOÇYİĞİT, *Hadis Usûlü*, s. 80.)

⁶⁶⁶ İbnu's-Salâh, *A.g.e*, s. 73; es-Suyûtî, *Tedribu'r-Râvî*, s. 144; Ahmed Naim, *A.g.e*, I/163; KOÇYİĞİT, *Hadis Usûlü*, s. 79-80; AYDINLI, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 152.

⁶⁶⁷ İbnu's-Salâh, *A.g.e*, s. 74; es-Suyûtî, *A.g.e*, s. 145.

⁶⁶⁸ İbnu's-Salâh, *A.g.e*, s. 74; es-Suyûtî, *A.g.e*, s. 148; Ahmed Naim, *A.g.e*, I/169; KOÇYİĞİT, *Hadis Usûlü*, s. 81; AYDINLI, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 152.

Sufyan b. Uyeyne de tedlis yapmasıyla meşhur olan bir zattır. ez-Zuhrî'nin hadislerinden kendisine merfû' olarak gelen hadislerde, kasıtlı olarak o hadisi kendisine rivayet eden raviyi hazfediyordu.⁶⁶⁹ Ancak Sufyan, sadece sıkı olan ravilerden tedlis yapıyordu.⁶⁷⁰

Tedlisle rivayet etmeyi ulemanın pek çoğu mekruh görmüşler, Şu'be ise daha ileri giderek haram olduğunu ifade etmiştir.⁶⁷¹

Hadisçilerin ve fukahânın bazı âlimleri ifrata giderek müdellisi mecruh sayarlar ve sema'ı tasrih etmiş olsa bile, hiçbir rivayetini kabul etmezler.⁶⁷²

Hadis-i mürseli hüccet addedenler ise, bunların zıddına olarak müdellisin rivayetini alelîtlak kabul ederler.⁶⁷³ Mürselle ihticac etmeyenler de, müdellisin an'anelerini reddetmekte müttefikler.⁶⁷⁴

Yalnız sıkattan rivayet etmekle beraber tedlis yapan, yani hazfettiği ravisi de sıkı olan kimselerin, Meselâ Sufyan b. Uyeyne'nin, müdelles rivayetleri, Mürselle ihticac etmeyenlerce de makbuldür. İbn Abdilberr, hadis imamlarının: "Sufyan b. Uyeyne'nin tedlisi kabul olunur" dediklerini hikaye eder. Çünkü Sufyan b. Uyeyne'nin tedlisi, İbn Cueryc, Ma'mer b. Raşid ve emsali mutkin ve sıkı olan zevattandır. Bu aynıyla Tabiûn büyüklerinin mürsellersi gibidir. Zira onlar sadece sahabeden irsal ettikleri gibi, Sufyan da yalnız sıkâtan tedlis etmiş oluyor.⁶⁷⁵

Sıkı olmakla beraber, tedlisi yapmış olan hadisçilerden bazıları şunlardır: Sufyan b. Uyeyne, Sufyan es-Sevrî, el-A'meş, Abdurrezzak b. Hemmam, Velid b. Müslim ve diğer rical-i sıhah gibi.⁶⁷⁶

et-Tahanevî müdellislerden bahsederken onları tabakalara ayırır ve ikinci tabaka için şöyle der: "İmamların, tedlisine ihtimal verdikleri, sema'ı tasrih etmemiş de olsalar,

⁶⁶⁹ ez-Zehebî, *Siyeru A'lami'n-Nubelâ*, VIII/465.

⁶⁷⁰ ez-Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffâz*, I/264; ez-Zehebî, *Mizanul-İtidal*, II/170; ez-Zehebî, *Siyeru A'lami'n-Nubelâ*, VIII/465.

⁶⁷¹ İbnu's-Salâh, *A.g.e*, s. 74-75; Ahmed Naim, *A.g.e*, I/165.

⁶⁷² Ahmed Naim, *A.g.e*, I/165.

⁶⁷³ Ahmed Naim, *A.g.e*, I/165.

⁶⁷⁴ Ahmed Naim, *A.g.e*, I/168.

⁶⁷⁵ es-Suyûtî, *Tedribu'r-Râvî*, s. 148; Ahmed Naim, *A.g.e*, I/168; et-Tahanevî, *A.g.e*, s. 154.

⁶⁷⁶ İbnu's-Salâh, *A.g.e*, s. 75; Ahmed Naim, *A.g.e*, I/168.

rivayetlerini sahihler meyanında zikrettikleri kimseler. Haklarında böyle davranılması, onların imamlık mertebelerini ihraz etmiş olmalarından veya tedlislerinin rivayetlerinin içerisinde son derece azlığındandır. Veya sadece sıkı kimselerden tedliste bulunmasındandır. ez-Zuhrî, Süleyman el-A'meş, İbrahim en-Nehaî, İsmail b. Ebi Halid, Süleyman et-Teymî, Humeyd et-Tavîl, Hakem b. Uteybe, Yahya b. Ebi Kesir, İbn Cureyc, Sufyan es-Sevrî ve Sufyan b. Uyeyne gibi âlimler bu konuda anılmaya değer olanlardır.”⁶⁷⁷

2.2.2.2.3. Şiilik İddiası

İbn Adiyy, Sufyan b. Uyeyne'ye Şiilik isnadında bulunmakta ve Abdurrezzak'ın tercüme-i halini verirken şöyle bir bilgi vermektedir: “İbn Uyeyne bir hadisi nakletti de, kendisine; “bu hadiste (hadisin senedinde) Osman yok muydu?” denilince, O da: “Evet, fakat ben Kûfe'nin çocuğuyum, onun için de onu zikretmedim” cevabını vermiştir.”⁶⁷⁸

Şia', Hz. Peygamber'den (s.a.v.) sonra, sahabenin ihtilafa düştükleri her zamanda Hz. Ali'ye, ondan sonra da insanların Hz. Ali'ye ittiba etmesi hususunda ihtilaf ettiklerinde Ca'fer b. Muhammed'e tabi olanlardır.⁶⁷⁹

Şia'ya göre Hadis; Hz. Peygamber (s.a.v.) ile onun gibi masum kabul edilen on iki imamın söz, fiil ve takrirleri olup, bunlar arasında fark yoktur.⁶⁸⁰ Şia anlayışına göre bir hadisin muteber olabilmesi için asıllardan alınması gerekir. Asıl ise, Ehl-i Beyt medresesi muhaddislerinin terminolojisinde, müellifinin ya direkt olarak Ehl-i Beyt imamlarından, yahut onlardan bu tarzda duyan kimselerden rivayetlerini ihtiva eden esere denir.⁶⁸¹

Şia'ya göre, Ebu Hureyre, Abdullah b. Ömer ve Hz. Aişe'nin rivayetleri değersizdir ve bunların rivayetleriyle de amel edilmez.⁶⁸²

⁶⁷⁷ et-Tahanevî, *A.g.e*, s. 139-140.

⁶⁷⁸ İbn Adiyy, Abdullah b. Adiyy b. Abdillâh, *el-Kâmil fî Duafâi'r-Ricâl*, Thk. Yahya Muhtar Ğazâvî, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1409/1988, V/315; İbn Hacer *Tehzîbu't-Tehzîb*, IV/121-122.

⁶⁷⁹ el-Kuhbâî, İna'yetullah Ali, *Mecmau'r-Rical*, Kum, 1384, I/22.

⁶⁸⁰ KANDEMİR, M. Yaşar, Hadis, *DİA*, İstanbul, 1997, XV/38; ÇOLAK, Ahmet, *Şia Hadis Alma Usûlünde İlk Raviler*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, AÜSBE., Erzurum, 1993, s. 18

⁶⁸¹ Askerî, Ayetullah Seyyid Murtaza el-Hüseynî, Şia'ya Göre Sünnetin Dindeki Yeri (Tebliğ), *Sünnetin Dindeki Yeri*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1998, s. 263.

⁶⁸² ÇOLAK, a.g.t, s. 24.

Şia'nın hadis tanımı ve sahabe anlayışları bağlamında kaynaklar incelendiğinde, Sufyan b. Uyeyne'nin Şiîlikle itham edilmesine dair nakledilen bu haberin dışında bir bilgiye rastlayamamaktayız. Hatta Şiî kaynaklar hariç diğer kaynaklarda bu iddianın aksine delil olabilecek çok sayıda bilgi ve belge bulunmaktadır.

Şiî kaynaklar incelendiğinde ise, Sufyan b. Uyeyne'nin Şiî âlimler arasında sayılmakla beraber, bu hususta Şiî müelliflerin de çelişkili açıklamalar yaptıklarını ve Sufyan'ın Şiî âlimler arasında sayılıp sayılamayacağı konusunda kararsız olduklarını görmekteyiz. Muhsin el-Emîn "A'yanu's-Şia" adlı eserinde İbn Uyeyne'den bahsederken şöyle demektedir:

"eş-Şeyh el-Keşşî'nin ricalında, Sufyan b. Uyeyne el-Hilâlî, es-Sadık'ın (Ca'fer es-Sadık) ashabı arasında sayılmaktadır. Sufyan b. Uyeyne, es-Sadık'a ulaşmış ve ondan hadis rivayet etmiştir. Ancak İbn Davud şöyle der: "İbn Uyeyne bizim ashabımızdan da değildir, düşmanlarımızdan da değildir." İlginç olan şudur ki, İbn Davud kitabının baş tarafında el-Keşşî'den naklen onu methedilenler arasında sayarken, başka bir yerde ise zayıf raviler arasında saymakta ve; "O, ne ashabımızdandır ne de düşmanlarımızdandır" demektedir. Sonra da Tehzib'den naklen yukarıdaki rivayeti vermektedir.⁶⁸³

Sufyan b. Uyeyne, hem el-Keşşî'nin ricalında, hem el-Mamekanî'nin ricalında ve hem de en-Necaşî'nin ricalında yer almaktadır.⁶⁸⁴ Ayrıca Sufyan b. Uyeyne, Şiî müfessirler arasında sayılmakta ve kendisinin "el-Cevabâtü'l-Kur'an" adlı bir tefsirinin bulunduğu bildirilmektedir.⁶⁸⁵

Ancak Sufyan b. Uyeyne'nin hadisleri incelendiğinde, kendisini Şiîlikle itham etmeye sebebiyet verecek bir dayanak bulunmadığı gibi, yukarıda İbn Hacer'in "Tehzibu't-Tehzib'de İbn Adiyy'den naklen verdiği bilginin de, Sufyan b. Uyeyne'nin uygulamalarıyla bağdaşmadığı görülecektir.

Ayrıca İbn Hacer'in beyanına göre; "Şiîlik", mütekaddimûn âlimlerin literatüründe, savaşlarda Hz. Ali'yi haklı görmekle beraber, Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'i efdal olarak kabul edip, halifelikte öncelikli olduklarını düşünmeyi ifade ederken; müteahhirûnun literatüründe ise, ilk üç halifeyi tamamen reddetmeyi ifade etmektedir.⁶⁸⁶ Dolayısıyla İbn

⁶⁸³ Muhsin el-Emin, *A'yanu's-Şia*, VII/266-267.

⁶⁸⁴ el-Hairî, *Dairetu'l-Maarifi's-Şia'ti'l-Âmme*, X/413.

⁶⁸⁵ Dairetu'l-Maarif Teşeyyu', *Tefsîru ve Tefasiru Şia*, IV/282-283.

⁶⁸⁶ İbn Hacer *Tehzibu't-Tehzib*, I/81.

Uyeyne'nin rivayetleri incelendiğinde, ilk üç halifeye ve Şia'nın rivayetlerini değersiz ve kabul edilemez olarak gördüğü Ebu Hureyre, Abdullah b. Ömer ve Hz. Aişe'ye⁶⁸⁷ ait çok sayıda hadis bulunduğunu görülecektir.

Zira Sufyan b. Uyeyne'nin sadece Kûfeli oluşunu ileri sürerek Hz. Osman'ı senedde zikretmediği iddia edilirken, 50 hadislik Cüz'ünde Hz. Osman'dan naklen bir hadis rivayet ettiğini görmekteyiz.⁶⁸⁸ Ayrıca yine aynı Cüz'de, Şia'nın hadislerini değersiz ve kabul edilemez gördüğü Ebu Hureyre'den⁶⁸⁹ naklen üç hadis⁶⁹⁰ ve Hz. Aişe'den naklen de bir hadis⁶⁹¹ bulunmaktadır.

Hemen hemen tamamı Sufyan b. Uyeyne'den nakledilen rivayetlerden oluşan el-Humeydî'nin Müsnedi'nde⁶⁹² Hz. Osman'dan naklen 4 hadis verilmekte ve bunların 3 tanesi⁶⁹³, Hz. Aişe'den naklen verilen 128 hadisin 121 tanesi⁶⁹⁴, Ebu Hureyre'den nakledilen 248 hadisin ise 240 tanesi⁶⁹⁵ Sufyan b. Uyeyne tarikiyle rivayet edilmektedir.

Ayrıca el-Humeydî'nin Müsnedi'nde, Muaviye b. Ebi Sufyan'dan naklen verilen 7 hadisin tamamının Sufyan b. Uyeyne tarikiyle rivayet edilmiş olması⁶⁹⁶, Sufyan b. Uyeyne'nin Şiilikle itham edilmesi iddialarının geçersizliğini ortaya koyması açısından önemlidir.

2.2.2.2.4. Arap Irkçılığıyla İtham Edilmesi

Sufyan b. Uyeyne'ye yöneltilen tenkidlerden birisi de, Arap olmayan Müslümanlara karşı duyduğu önyargı ve antipatidir. Bu iddiayı Joynboll'dan naklen kitabına alan Hayri KIRBAŞOĞLU başka kaynak vermeden şu bilgiyi aktarmaktadır: “Sufyan b. Uyeyne

⁶⁸⁷ ÇOLAK, a.g.t., s. 23-24.

⁶⁸⁸ el-Mervezî, *A.g.e.*, s. 41 (8. Hadis).

⁶⁸⁹ KANDEMİR, a.g.md., XV/40.

⁶⁹⁰ el-Mervezî, *A.g.e.*, s. 43,61,69 (11.,30. ve 43. Hadisler).

⁶⁹¹ el-Mervezî, *A.g.e.*, s. 31 (2. Hadis).

⁶⁹² el-Humeydî'nin Müsnedi'ndeki 1309 rivayetin 1240 tanesi direkt olarak Sufyan b. Uyeyne'den nakledilmektedir.

⁶⁹³ el-Humeydî, Ebu Bekir Abdullah b. ez-Zübeyr, *el-Müsned*, Thk. Habiburrahman el-A'zamî, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1409/1988, I/20-21 (33., 34. ve 35. Hadisler).

⁶⁹⁴ el-Humeydî, *A.g.e.*, I/86-136 (159-285. Hadisler).

⁶⁹⁵ el-Humeydî, *A.g.e.*, II/417-499 (933-1180. Hadisler).

⁶⁹⁶ el-Humeydî, *A.g.e.*, II/273-275 (600-606. Hadisler).

(ö.198/814) “Kûfe’de Ebu Hanife (ö. 150/767), Basra’da Osman b. Müslim el-Bettî ve Medine’de Rabia b. Abdirrahman zuhur edinceye kadar insanların işleri itidal üzere idi. Bu zuhur edenlere baktığımızda, onların fethedilen ülkelerin halklarının soyundan geldiklerini gördük” demektedir.⁶⁹⁷

Ancak bu iddiayı kitabına alan İbn Abdilberr, bu ifadeleri, İbn Uyeyne’nin, Musa b. Ukbe’den nakli olarak vermektedir.⁶⁹⁸ Kaldı ki, kaynaklarda İbn Uyeyne’nin Ebu Hanife’ye (ö. 150/767) ve onun ashabına yönelik çok sayıda övücü ifadelerini bulmak mümkündür. Sufyan b. Uyeyne, Ebu Hanife’nin (ö. 150/767) aleyhine fikir beyan edenler arasında yer almakla beraber, onu övenler arasında da zikredilmektedir.⁶⁹⁹

Sufyan b. Uyeyne şunları söyler: “Hadis rivayet etmem için beni ilk oturtan Ebu Hanife (ö. 150/767) olmuştur. Kûfe’ye geldiğim zaman Ebu Hanife (ö. 150/767) dedi ki: “Bu, Amr b. Dinar’ın hadislerini en iyi bilen kimsedir.” Bunun üzerine etrafımı sardılar, ben de onlara rivayet ettim.”⁷⁰⁰

İbn Uyeyne başka bir defasında ise şöyle der: “Gördüğüm iki şeyin misli yoktur. Hamza’nın kıraatı ve İmam’ın re’yi. Bunlar Kûfe’nin köprüsünü aşıp bütün afak-ı aleme ulaştılar.”⁷⁰¹

Bişr b. el-Velid el-Kâdî dedi ki: “Sufyan b. Uyeyne’nin yanında bulunuyorduk. Müşkil bir mesele karşımıza çıkınca: “İçinizde Ebu Hanife’nin (ö. 150/767) ashabından biri var mı?” derdi. Bişr: “Var” deyince de: “O halde bu meseleye cevap ver” derdi. Ben de cevap verince: “Fukahâya teslim olmak dinde selameti bulmaktır” derdi.”⁷⁰²

Burada zikri geçen diğer isimlerden Rabia b. Abdirrahman, Rabiâtü’r-Re’y diye tanınmaktadır ve İmam Malik’in en önemli hocalarından biridir. İmam Malik (ö. 179/795) kendisiyle ilgili takdirkar ifadeler kullanmıştır.⁷⁰³

Sonuç olarak, Sufyan b. Uyeyne’nin, bir âlim olarak Ebu Hanife’ye (ö. 150/767) yönelik, beğenmediği görüşleri açısından tenkidlerde bulunması, beğendiği görüşleri

⁶⁹⁷ KIRBAŞOĞLU, *İslâm Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, s. 163.

⁶⁹⁸ İbn Abdilberr, *Camîu Beyânî’l-İlm*, II/147-148.

⁶⁹⁹ Tahanevî, *A.g.e*, s. 310; ÜNAL, *A.g.e*, s. 222-223.

⁷⁰⁰ Tahanevî, *A.g.e*, s. 298.

⁷⁰¹ Tahanevî, *A.g.e*, s. 307.

⁷⁰² Tahanevî, *A.g.e*, s. 311.

⁷⁰³ ÜNAL, *İmam Ebu Hanife’nin Hadis Anlayışı*, s. 46.

bakımından da onu övmesi bir çelişki olarak görülmemeli ve bu ilmi objektifliğin gereklerinden bir olarak kabul edilmelidir. Ancak Ehl-i Hadis'in önemli şahsiyetlerinden birisi olan İbn Uyeyne'nin, Ehl-i Re'y'in öncülerinden olan Ebu Hanife'ye (ö. 150/767) bu meyanda eleştiriler getirmesi gayet normal iken, bu eleştirileri mecrasından uzaklaştırıp Arap ırkçılığı olarak anlamak doğru olmasa gerektir.

SONUÇ

H.107 senesinde Kûfe’de dünyaya gelen Sufyan b. Uyeyne, yaklaşık olarak 13-15 yaşlarındayken, Emevîlerin takip ettikleri kabilecilik anlayışları neticesinde Kûfe’den Mekke’ye zorunlu olarak göç etmek durumunda kalmıştır.

Bizzat babası tarafından ilim meclislerine götürülen İbn Uyeyne, çok erken yaşlarda ilim tahsiline başlamasıyla şöhret bulan âlimlerdendir. Yaşadığı döneme göre bile erken sayılabilecek bir yaşta hadis tahsiline ve hadis rivayetine başlayan İbn Uyeyne, aynı şekilde çok erken dönemlerde otoritesini kazanarak, etbau’t-tabiîn döneminin en önemli şahsiyetlerinden biri olmuştur.

Sufyan b. Uyeyne kendisinden sonraki ilmi gelişmelerde önemli katkısı olan âlimlerdendir. İmam Şafî ve İmam Ahmed b. Hanbel gibi mezhep sahibi iki önemli âlime ve Buharî’nin en çok etkilendiği hocalarının başında gelen el-Humeydî’ye hocalık yapması ve onlar üzerinde derin izler bırakmış olması bu durumu açıkça ortaya koymaktadır.

el-Humeydî’nin “el-Müsned”inin tamamına yakınının Sufyan b. Uyeyne’nin hadislerinden oluşması, Şafî’nin eserlerinde Sufyan b. Uyeyne’ye ait çok sayıda rivayet ve görüşün yer alması ve Ahmed b. Hanbel’in Müsned’inde çok sayıda rivayetin bulunması da sonraki dönemlere etkisinin büyüklüğü konusunda delil olarak sunulabilir.

Kütüb-i Sitte incelendiğinde, çoğunluğu Müslim ve Buharî’de olmak üzere, Sufyan b. Uyeyne tarikiyle gelen yüzlerce rivayet bulunmaktadır. Buharî’de bir kısmı muallak olarak gelen yaklaşık 60-65, Müslim ve Tirmizî’de 100’den fazla, Ebu Davud ve Nesaî’de 30 küsur ve İbn Mace’de ise yaklaşık olarak 55-60 rivayetini bulmak mümkündür.

Şafî’nin er-Risale’sinde yer alan senedli bilgilerin, tesbit edebildiğimiz kadarıyla, 47’si İbn Uyeyne tarikiyle nakledilmektedir. Bu da bu eserdeki rivayet sayısı bakımından Malik’ten sonra ikinci sırada geldiğini göstermektedir.

“Cüz’ü Sufyan b. Uyeyne”yi tanıtırken belirttiğimiz gibi, Cüz’deki hadislerin yarısı, aynı lafızlarla Kütüb-i Sitte’de yer almaktadır. Dolayısıyla Kütüb-i Sitte müelliflerinin Sufyan’a ait yazılı mirastan yararlandıklarını söylemek mümkündür.

Diğer taraftan, aynı zamanda Sufyan b. Uyeyne’nin de eseri sayılabilen, el-Humeydî’nin “el-Müsned”inde yer alan hadislerin büyük bir çoğunluğunun Kütüb-i Sitte kaynaklarında bulunduğu görülmektedir. Binaenaleyh Sufyan b. Uyeyne, kendisinden

sonraki hadis çalışmalarına kaynaklık eden önemli hadis âlimlerinden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hadislerin ezberlenmesine çok önem vermekle beraber, hadislerin yazılmasına da kayıtsız kalmayan Sufyan b. Uyeyne, döneminin önemli müelliflerinden biri olarak dikkat çekmektedir. Ayrıca hadislerin rivayetinde lafzen rivayeti ısrarla vurgulamasına rağmen, manen rivayetin de bir zorunluluk olduğunu vurgulamaktan da geri durmamaktadır.

Âlim kişiliğinin yanında abid ve zahid kişiliğiyle de dikkat çeken İbn Uyeyne, döneminin ilmi tartışmalarına tarafsız kalmamış, özellikle “Halku’l-Kur’an” meselesinde net bir tavır ortaya koymaktan kaçınmamıştır.

Sufyan b. Uyeyne, ilim tahsili için bir çok bölgeye ilmi yolculuklar yapmış ve gittiği bölgenin en önemli âlimlerin ilim meclislerinde oturmayı prensip edinmiştir.

Cerh ve ta’dil ilminde de dönemin önemli otoritelerinden olan İbn Uyeyne, gerekli gördüğü yerde ravi değerlendirmelerinde bulunan âlimlerdendir. Bazen hadis rivayetinde senedi verirken, raviler hakkında bilgi vermemiş ve onların cerh-ta’dil durumlarına işaret etmiştir.

7000’i aşkın rivayeti bulunduğu ifade edilen Sufyan b. Uyeyne’nin, rivayetleri genel olarak sıkı ravilerden nakledilmişlerdir. Hocaları arasında tenkide uğrayanlar bulunmakla beraber, tenkide uğrayanların ekserisi sonradan arız olan sebeplere binaen eleştirilmişlerdir. Doğrudan zayıf olarak addedilen hocaları 3-5’i geçmemektedir. Zaten Sufyan’ın bunlardan rivayetleri de azdır.

İbn Uyeyne, bazı noktalardan tenkide uğramışsa da, bu eleştirilerin çoğunlukla bir takım zorlama bilgilere dayandıkları, kaynaklar incelendiğinde bunların bizzat Sufyan b. Uyeyne’nin uygulamalarıyla geçersiz kaldıkları görülecektir.

Tedlisleri, İslâm âlimleri tarafından makbul olarak addedilen İbn Uyeyne, vefat ettiği yıl hadisleri karıştırmaya başlamışsa da, bu süreçte pek rivayette bulunmadığı belirtilmektedir.

Sonuç olarak ifade etmek gerekirse, döneminin önemli hadis, tefsir ve fıkıh otoritelerinden biri olarak kabul edilen Sufyan b. Uyeyne, dönemin ilim anlayışını yansıtması ve sonraki ilmi mirasa etkileri açısından önem arz eden müellif âlimlerden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır.

EKLER

EK-1

[198 .]

[270 .]

بسم الله الرحمن الرحيم

لا اله الا الله محمد رسول الله

اخبرنا الشيخ الامام العالم العلامة ، قاضي القضاة ، شيخ الإسلام ، حافظ العصر نادرة الدهر: ابو الفضل احمد بن علي بن محمد بن محمد بن علي بن محمود العسقلاني الشهير بإبن حجر [م. 852] قراءة عليه ، ونحن نسمع نهار السبت يوم تاسع عشر شهر شوال سنة خمس مائة ، قال: أنا الشيخ الامام المسند، ابو محمد عبد الواحد بن ذي النون عد الغفار الصردى [م. 797] فيما قرأته عليه ، أنا ابو الحسن علي بن عمر بن ابي بكر الواني [م. 727]: أنا ابو القاسم عبدالرحمن بن مكي بن ابي عبدالرحمن بن ابي سعيد الطرابلسي [م. 651]: أنا جدي لأمي الحافظ ابي طاهر احمد بن محمد السلفي [م. 576]: أنا ابو الحسن مكي بن منصور بن محمد بن علان الكرجي [م. 91]: أنا ابو بكر احمد بن الحسن الحراشي الحيري [م. 421]: ثنا ابو العباس محمد بن يعقوب بن يوسف الأصم [م. 346]

1 - ثنا ابو حبي زكريا يحيى بن اسد الموزي: ثنا سفيان بن عيينة عن ابن المنكر عن عبدالرحمن بن يربوع عن جبير بن الحويرث قال: رأيت أبا بكر رضي الله عنه علي قرح وهو يقول: ” ايها الناس ... اصبحوا ... ايها الناس ... اصبحوا ...“ TP⁷⁰⁴

2 - ثنا ابو حبي : ثنا سفيان بن عيينة عن ابن المنكر سمع عروة بن الزبير يقول: حدثنا عائشة ان رجلاً استأذن علي النبي صلى الله عليه وسلم فقال: ” ائذنوا له ، فبئس رجل العشيرة “ او ” بئس ابن العشيرة “ . فلما دخل عليه ألان له القول ، فقالت عائشة: يا رسول الله قلت له الذي قلت !! فلما دخل الننت له القول !! قال: ” يا عائشة: ان شر الناس منزلة يوم القيامة من ودعه – او تركه – الناس اتقاء فحشه “ TP⁷⁰⁵

3 - حدثنا سفيان عن ابن المنكر ، سمع ابن الزبير يقول: ” اذا رميت الجمرة يوم النحر ، فقد حل لك ما وراء النساء “ TP⁷⁰⁶

4 - حدثنا سفيان بن عيينة عن ابن المنكر سمع جابرا يقول: ولد لرجل منا غلام ، فسماه القاسم. فقلنا: لا نكنيك ابا القاسم، ولا ننع لك عينا ، فأتيناه النبي صلى الله عليه وسلم، فذكرنا له ذلك ، فقال: ” ابنك عبدالرحمن “ TP⁷⁰⁷

TP⁷⁰⁴ اسناده صحيح ، اخرجه الشافعي في ” الأم “ (PT180\2) عن سفيان بن عيينة به.

TP⁷⁰⁵ اسناده صحيح علي شرطهما ، اخرجه البخاري ، الأدب ، 82 PT ؛ مسلم ، البر والصلة ، 73 .

اسناده صحيح ، وقد وجدت هذه الأثر مرفوعا من عدة أحاديث. اخرجه ابو داود ، المناسك ، 78 ، بطريق الزهري عن عمرة عن عائشة.

TP⁷⁰⁶

اسناده صحيح . اخرجه البخاري ، الأدب ، 105 و 106 ؛ مسلم ، الآداب ، 7 ؛ الحميدي في ” مسنده “ برقم (1232) بلفظ ” ولد في الحي غلام

TP⁷⁰⁷

فأسماه ابوه القاسم فقلنا لأبي: لا نكنيك بأبي القاسم، ولا ننعك عينا ، فأتي ابوه رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال له رسول الله صلى الله عليه وسلم: إسم ابنك عبدالرحمن “.

5 - حدثنا سفيان بن عيينة عن الزهري عن ابي بكر بن عبيد الله بن عبد الله عن جده عبد الله بن عمر ان رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: " إذا أكل أحدكم فيأكل بيمينه ، وإذا شرب فليشرب بيمينه ، فإن الشيطان يأكل بشماله ، ويشرب بشماله .TP⁷⁰⁸PT"

6 - حدثنا سفيان عن الزهري عن أنس بن مالك قال: سقط رسول الله صلى الله عليه وسلم منفرسا فجحش شقه الأيمن ، فدخلنا عليه نعوذ ، فحضرت الصلاة ، فصلي قاعدا ، فصلينا قعودا ، فلما قضى الصلاة قال: " إنما جعل الإمام ليؤتم به ، فإذا كبر فكبروا ، وإذا ركع فاركعوا ، وإذا قال: سمع الله لمن حمده ، فقولوا: ربنا ولك الحمد ، وإذا سجد فاسجدوا ، وإذا صلي قاعدا فصلوا قعودا أجمعين "TP⁷⁰⁹PT.

7 - حدثنا سفيان بن عيينة عن الزهري عن عروة بن الزبير عن عبد الرحمن بن عبد القاري أن عمر بن الخطاب رضي الله عنه قال: " ما بال أقوام ينحلون أولادهم نحلة ، فإذا مات أحدكم قال: مالي ، وفي يدي. وإذا مات هو قال: كنت نحلته ولدي ، ولا نحلة إلا نحلة يحوزها الولد دون الوالد ، فإن مات ورثه "TP⁷¹⁰PT.

8 - حدثنا سفيان عن الزهري عن سعيد بن المسيب: فشكي ذلك إلي عثمان فرأي أن الوالد يحوز لولده إذا كانوا صغاراًTP⁷¹¹PT.

9 - حدثنا سفيان عن الزهري عن سالم عن أبيه عن عامر بن ربيعة أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: " إذا رأيتم الجنازة فقوموا لها حتي تخلفكم أو توضع "TP⁷¹²PT.

10 - حدثنا سفيان عن الزهري عن سالم أنه رأى أباه يصلي الضحى ولم يكن صلي الضحى ، قال له: ما هذه الصلاة؟! فقال له: " إني كنت مسست فرجي ولم أكن أتوضأ فأعدت الصلاة ، وهي هذه "TP⁷¹³PT.

11 - حدثنا سفيان عن الزهري عن سعيد (ابن المسيب) عن أبي هريرة يبلغ به النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال: " الفطرة خمس - أو خمس من الفطرة - الختان ، والإستحداد ، و نتف الإبط ، وقص الشارب ، وتقليم الأظافر "TP⁷¹⁴PT.

12 - حدثنا سفيان عن الزهري عن أنس بن مالك قال: قال رجل: يا رسول الله متي الساعة ؟ قال: " ما أعدت لها ؟" فلم يذكر كبيراً إلا أنه يحب الله و رسوله ، قال: " فأنت مع من أحببت "TP⁷¹⁵PT.

اسناده صحيح. أخرجه مسلم ، الأثرية ، 105 ؛ وابو داود، الأظعمة ، 20 ؛ الحميدي في 'مسنده' برقم (635) ؛ أحمد في 'مسنده' (8\2) ؛ TP⁷⁰⁸PT

الدارمي ، الأظعمة ، 9 .

TP⁷⁰⁹ اسناده صحيح . أخرجه البخاري ، تقصير الصلاة ، 17 ؛ مسلم ، الصلاة ، 77 ؛ الحميدي في 'مسنده' برقم (1189) بلفظه؛ PT ابن ماجه ، إقامة الصلاة، 144

TP⁷¹⁰ اسناده صحيح . أخرجه البيهقي في 'سننه الكبرى' (170\6) . PT

TP⁷¹¹ اسناده صحيح . PT

اسناده صحيح. أخرجه البخاري ، الجنائز ، 46 ؛ مسلم ، جنائز ، 73 ؛ الحميدي في 'مسنده' برقم (142) بلفظه؛ ابن ماجه ، جنائز ، 35. TP⁷¹²PT

TP⁷¹³ اسناده صحيح . أخرجه الطحاوي في 'شرح معاني الآثار (76\1). PT

اسناده صحيح . أخرجه البخاري ، اللباس ، 63 ؛ مسلم ، الطهارة ، 49 ؛ وابو داود ، الترتل ، 16 ؛ الحميدي في 'مسنده' برقم TP⁷¹⁴(936)PT

13 - حدثنا سفيان قال عمرو (بن دينار): سمع عبيد بن عمير يقول: قال رجل يا رسول الله ، رجل يحب المصلين ، ولا يصلي إلا قليلا ، ويحب الصائمين ولا يصوم إلا قليلا ، ويحب الذاكرين ولا يذكر إلا قليلا ، ويحب المصدقين ولا يتصدق إلا قليلا ، ويحب المجاهدين ولا يجاهد (إلا قليلا) ، وهو في ذلك يحب الله ورسوله والمؤمنين. قال:

" هو يوم القيامة مع من أحب "TP⁷¹⁶PT.

14 - حدثنا سفيان عن الزهري عن عامر بن سعد بن أبي وقاص أن أباه أخبره أنه مرض عام الفتح مرضا أشفى منه على الموت ، فاتاه النبي صلى الله عليه وسلم يعوده ، وهو بمكة ، فقال: يا رسول الله إن لي مالا كثيرا ، وليس يرثني إلا ابنتي أفأصدق بثلاثي مالي ؟

قال: " لا " ، قال: فبالشطر ؟ قال: " لا " .

قال: فبالثلث ؟ قال: " والثلث كثير ، إنك إن تترك ورثتك أغنياء خير من أن تتركهم عالة يتكففون الناس ، إنك لن تنفق نفقة إلا أجرت فيها حتى اللقمة ترفعها إلى في امرأتك " .

قلت: يا رسول الله أخلف عن هجرتي ؟

قال: " إنك لن تخلف بعدي فتعمل عملا تريد به وجه الله إلا ازددت به رفعة أو درجة ، ولعلك أن تخلف حتى ينتفع بك أقوام ، ويضر بك آخرون ، اللهم امض لأصحابي هجرتهم ، ولا تردهم على أعقابهم ، لكن البائس سعد بن خولة ، يرثي له رسول الله صلى الله عليه وسلم أن مات بمكة "TP⁷¹⁷PT.

15 - حدثنا سفيان بن عيينة عن الزهري عن القاسم بن محمد عن عبيد بن عمير أن رجلا أضاف أناسا من هذيل ، فذهبت جارية منهم تحتطب فراودها عن نفسها ، فرمته بحجر فقتلته ، فرفع ذلك إلى عمر رضي الله عنه فقال: " ذلك قتيل الله ، والله لا يؤدي ذاك أبدا "TP⁷¹⁸PT.

16 - حدثنا سفيان عن عمرو أنه سمع نافع بن جبير يخبر عن أبي شريح الخزاعي أن النبي صلى الله عليه وسلم قال: " من كان يؤمن بالله واليوم الآخر فليحسن إلى جاره ، من كان يؤمن بالله واليوم الآخر فليقل خيرا أو ليسكت ، من كان يؤمن بالله واليوم الآخر فليكرم ضيفه "TP⁷¹⁹PT.

17 - قال سفيان: وزاد ابن عجلان عن ابن أبي سعيد عن أبيه عن أبي شريح الخزاعي عن النبي صلى الله عليه وسلم: " من كان يؤمن بالله واليوم الآخر فليكرم ضيفه ، وجائزته يومه وليلته ، والضيافة ثلاث ، ولا يحل له أن يثوى عنده حتى يخرجه ، فما أنفق عليه بعد ثلاث فهو صدقة "TP⁷²⁰PT.

TP⁷¹⁵ اسناده صحيح . أخرجه مسلم البر و الصلة ، 162 ؛ الحميدي في 'مسنده' برقم (1190)؛ ابن ماجه ، طاهرة ، 8 . PT

716 اسناده ضعيف . و ذلك لأنه مرسل ، والمرسل من أقسام الضعيف PT

اسناده صحيح . أخرجه البخاري ، الفرائض ، 6 ؛ مسلم ، الوصايا ، 5 ؛ وأبو داود ، الوصايا ، 1 ؛ الحميدي في 'مسنده' برقم TP⁷¹⁷PT

(66) ؛ الترمذي برقم ، الوصايا ، 1 ؛ ابن ماجه ، فرائض ، 10 .

TP⁷¹⁸ اسناده صحيح . PT

اسناده صحيح . أخرجه مسلم ، الإيمان ، 77 ؛ الحميدي في 'مسنده' برقم (575) ؛ ابن ماجه ، أدب ، 4 . ليس في رواية الحميدي جملة

TP⁷¹⁹PT

"

"

720 اسناده صحيح ، أخرجه ابن ماجه برقم (3675) ؛ الحميدي في 'مسنده' برقم (576) . وأخرجه مسلم بهذا اللفظ من طريق " قتيبة بن سعيد

18 - حدثنا سفيان عن عمرو عن أبي العباس TP⁷²¹PT عن عبد الله بن عمرو قال: حاصر النبي صلى الله عليه وسلم أهل الطائف فلم ينل منهم شيئاً ، فقال: " إنا قافلون إن شاء الله " . قال المسلمون: أنرجع ولم نفتحه ؟
 " :
 " :
 TP⁷²²PT.
 " :

19 - :
 TP⁷²³PT"

20 - TP⁷²⁴PT :

:
 TP⁷²⁵PT" :
 " :

21 - :

TP⁷²⁶PT" "

22 - :
 :

TP⁷²⁷PT" "

23 - :

TP⁷²⁸PT" " :

24 -

:
 " :
 :
 ! :

→ الليث → سعيد بن أبي سعيد → أبو شريح العدوي → رسول الله صلى الله عليه وسلم ... " مسلم ، اللقطة ، 14 .

TP⁷²¹ هو: السائب بن فروخ . PT

⁷²² اسناده صحيح . أخرجه البخاري ، المغازي ، 57 ؛ مسلم ، الجهاد ، 82 ؛ الحميدي في "مسنده" برقم (706). ولكن الحميدي PT في رويته لم يذكر "ابن العباس" ، حدثه سفيان بن عيينة عن عمرو بن دينار مباشرة. فيدل هذا علي "أن سفان سمعه علي وجهين ، تارة بواسطة أبي العباس و تارة عن عمرو بن دينار مباشرة.

! : . :
 .TP⁷²⁹PT"

: - 25

TP⁷³⁰PT. :

" : - 26

.TP⁷³¹PT"

: - 27

.TP⁷³²PT" "

- [] : - 28

TP⁷³³PT. -

: - 29

.TP⁷³⁴PT" " : . "

TP⁷²³ اسناده صحيح . PT

TP⁷²⁴ ابن أبي لبابة . PT

TP⁷²⁵ اسناده صحيح. اخرجه ابن ماجه ، مناسك، 38 ؛ الحميدي في "مسنده" برقم (18). PT

TP⁷²⁶ اسناده صحيح . PT

اسناده صحيح . اخرجه الحميدي في 'مسنده' برقم (347) بلفظ: " حدثنا الحمدي قال: ثنا سفيان: ثني عبيدالله بن أبي يزيد قال: أخبرني أبي
 PT⁷²⁷TP

أنه سمع سباع بن ثابت يقول: سمعت أم كرز الكعبية تقول: أتيت رسول الله صلى الله عليه وسلم بالحديبية أطلب منه من لحوم الهدي فسمعتة
 يقول: " أفروا الطير علي مكناثها " .

TP⁷²⁸ اسناده صحيح . اخرجه مسلم ، الرضاع ، 36 ؛ ابن ماجه ، نكاح ، 59 الحميدي في "مسنده" برقم (24). PT

TP⁷²⁹ اسناده صحيح . PT

TP⁷³⁰ اسناده صحيح . PT

TP⁷³¹ اسناده صحيح . وهو مرسل. لأن عبدالله بن أبي قتادة تابعي ، ثقة. أنظر " التقريب ، 441\1 . PT

اسناده صحيح . اخرجه الحميدي في "مسنده" برقم (1215-1216). حديث 1215 بسند "الحميدي قال: ثنا سفيان قال:

TP ثنا حميد قال: سمعت أنس بن مأك يقول: سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم و أنا ردف أبي طلحة يقول: لبيك بحجة وعمره معاً " . PT⁷³²
 و حديث 1216 بسند سفيان عن مصعب بن سليم عن أنس بن مالك مثل هذا الحديث.

TP⁷³³ اسناده صحيح متصل . لأن الوليد سمع من أم الدرداء.

اسناده صحيح. اخرجه مسلم ، الزكاة ، 36 . في رواية مسلم يبدأ الحديث بلفظ " قال الله تبارك و تعالي: يا ابن آدم... الخ. ؛ الحميدي في

"مسنده" برقم (1067). TP⁷³⁴ TP

- 30 - () :)
 " : (TP⁷³⁵PT"
- 31 - TP⁷³⁶PT :
 :
- TP⁷³⁷PT"
- 32 - " : :
 ."
- 33 - TP⁷³⁸PT :
 :
- TP⁷³⁹PT"
- 34 - TP⁷⁴⁰PT"
 "
- 35 - :
 TP⁷⁴¹PT" : "
- 36 - : :
 :
- TP⁷⁴²PT" : "
- 37 - :
 :

TP⁷³⁵ اسناده صحيح . اخرج البخاري ، الأدب ، 106 ؛ مسلم ، الآداب ، 8 ؛ وابو داود ، الأدب ، 74 ؛ اخرج ابن ماجه ، أدب ، 33 ؛ PT الحميدي في "مسنده" برقم (1144).

TP⁷³⁶ هي: أم جندب رضي الله عنها. PT

TP⁷³⁷ اسناده ضعيف ، ولكن الحديث حسن لشواهد. اخرج الحميدي في "مسنده" برقم (358). PT

TP⁷³⁸ هو: عبدالرحمن بن معاذ التيمي. PT

TP⁷³⁹ اسناده صحيح . اخرج الحميدي في "مسنده" برقم (852).

TP⁷⁴⁰ اسناده صحيح . فقد تقدم بطريق "سفيان → مصعب → أنس" برقم (26). اخرج الحميدي في "مسنده" برقم (1216).

TP⁷⁴¹ لم أهد إلى هذا الحديث.

TP⁷⁴² اسناده صحيح . لأصل هذا الحديث أنظر الحديث 14.

:	:	TP ⁷⁴³ PT.
		- 38
	TP ⁷⁴⁴ PT.	
		- 39
	TP ⁷⁴⁵ PT.	
.	:	- 40
:	:	
	.TP ⁷⁴⁶ PT"	"
" :		- 41
	.TP ⁷⁴⁷ PT"	
" :	TP ⁷⁴⁹ PT	TP ⁷⁴⁸ PT
		.TP ⁷⁵⁰ PT"
:		- 43
.TP ⁷⁵¹ PT"		"

⁷⁴³ اسناده صحيح . هذا الحديث موقوف من قول عمر PT .

TP⁷⁴⁴ اسناده صحيح . أبو وائل هو شقيق بن سلمة ، هو مخضرم . PT

⁷⁴⁵ اسناده صحيح . أخرجه الترمذي ، الحج ، 108 ؛ وأبو داود ، المناسك ، 78 ؛ أخرجه ابن ماجه ، مناسك ، 67 ؛ الحميدي في 'مسنده'

(854)

TP⁷⁴⁶ اسناده صحيح إلي شريح . PT

⁷⁴⁷ اسناده صحيح . أخرجه البيهقي في " سننه الكبرى " (27\6) من طريق زكريا بن يحيى - راوي الزه - عن سفيان به .

⁷⁴⁸ هو: عمرو بن دينار .

⁷⁴⁹ هو: أبو الشعثاء الأزدي ، مشهور بكنيته ، ثقة فقيه ، مات سنة 93 ، أنظر التهذيب (39-38\2) .

⁷⁵⁰ اسناده صحيح .

⁷⁵¹ اسناده صحيح . أخرجه الحميدي في "مسنده" برقم (852) . له توابع في " الصحيحين " . أخرجه البخاري من طريق " مالك عن أبي

الزناد ... " ؛ و مسلم بطريق " المغيرة عن أبي الزناد ... " مسلم ، الزهد ، 8 .

- 44 : :

" [60\ 55:] "

TP⁷⁵²PT " :

45 - حدثنا سفيان عن زياد بن علاقة وسمع جرير بن عبد الله يقول: " بايعت النبي صلى الله عليه وسلم على النصيح لكل مسلم TP⁷⁵³PT .

46 - حدثنا سفيان عن سليمان بن أبي مسلم الأحول قال: كنا بمكة ومعنا مقسم ، وأنا مع طاووس ، فجعل يحدث مقسم ، فجعل طاووس يقول: إيه مقسم ؟!

قال: قلت: يا أبا عبد الرحمن. أبا القاسم.

قال: " والله لا أكنيه بها أبدا TP⁷⁵⁴PT .

47 - حدثنا سفيان عن عاصم عن زر بن حبیش عن صفوان بن عسال المرادي ، قال: قال رجل: يا رسول الله ! رأيت رجلا أحب قوما ولما يلحق بهم ؟

TP⁷⁵⁵PT " :

- 48 : :

:"

- -

TP⁷⁵⁶PT "

- 49 : TP⁷⁵⁷PT

TP⁷⁵⁸PT

⁷⁵² اسناده صحيح . أخرجه البخاري في " الأدب المفرد " برقم (129) .

⁷⁵³ اسناده صحيح . أخرجه البخاري ، الشروط ، 1 ؛ مسلم ، الإيمان ، 98 ؛ الحميدي في "مسنده" برقم (794) ؛ الشافعي في " الرسالة " ص. 50 [رقم فقرة: 171] .

⁷⁵⁴ اسناده صحيح . و قد تقدم ما يدل علي صحة هذا الحديث. أنظر الحديثين [4 و 30]

⁷⁵⁵ اسناده حسن. لأن عاصم (هو ابن بهدلة) : ثقة عند ابن سعد و العجلي وزاد ابن سعد " إلا أنه كان كثير الخطأ في حديثه " ، لا ينس به عند ابن معين و النسائي [أنظر: تهذيب التهذيب] . الحديث صحيح لشواهده. أنظر لشواهده الحديثين [12 و 13].

⁷⁵⁶ اسناده ضعيف . لأن سفيان بن عيينة سمع من أبي إسحاق السبيعي في حال اختلاطه. كما قال ابن الصلاح: " ويقال: إن سماع سفيان بن عيينة منه [من أبي إسحاق السبيعي] بعد ما اختلط " أنظر " علوم الحديث لابن الصلاح ، ص. 392-393 ، تحقيق: نزالدين عتر ، دار الفكر ، 1406\1986 ، ص. 392-393 .

والحديث صحيح لشواهده. أخرجه الترمذي ، الدعوات ، 16 ؛ أخرجه ابن ماجه ، دعاء ، 15 ؛ الحميدي في "مسنده" برقم (723).

TP⁷⁵⁶PT

هو: عبد الوحيد بن أيمن.

⁷⁵⁸ اسناده صحيح .

- 50

" :

:

.

:

.

:

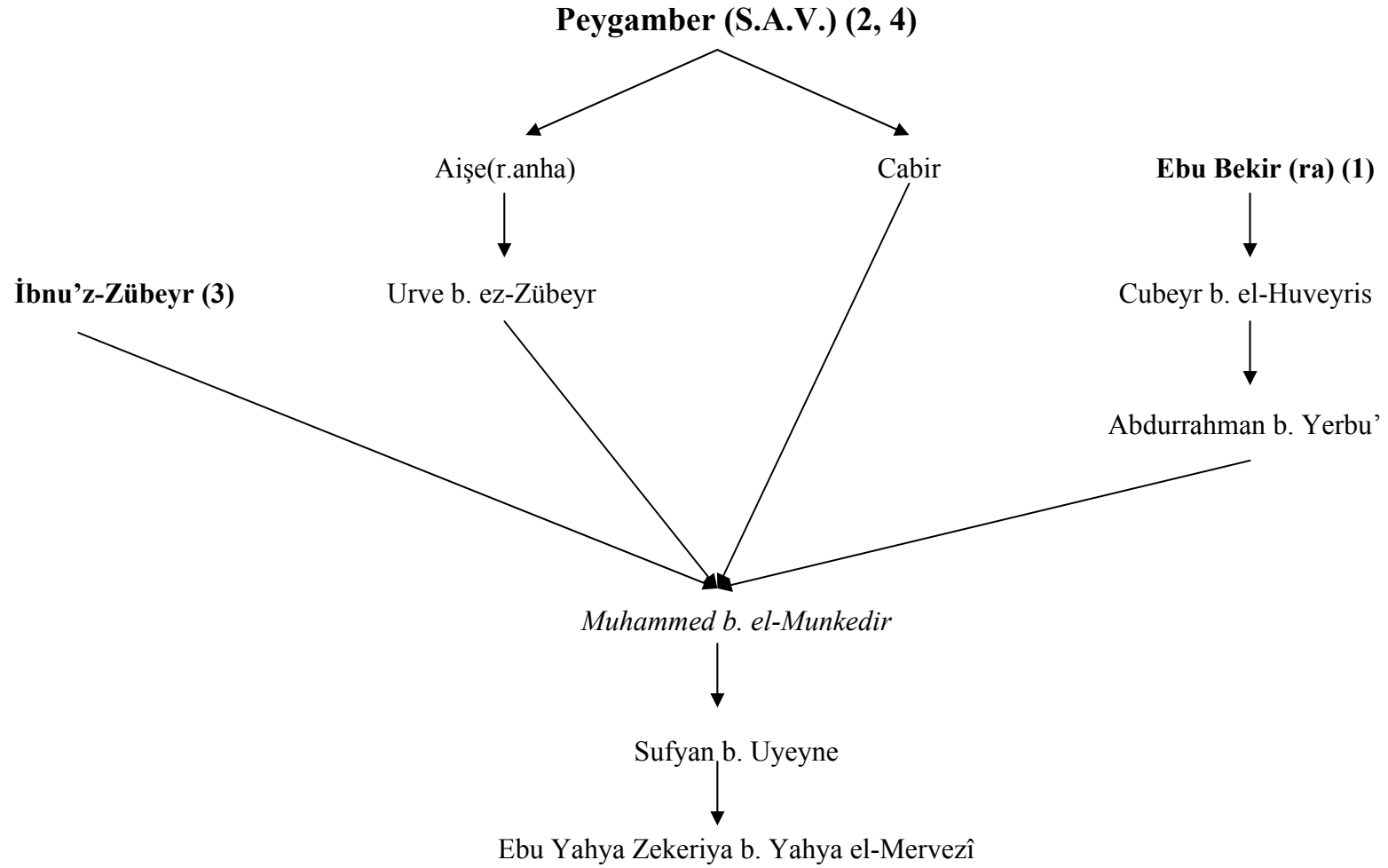
.TP⁷⁵⁹PT"

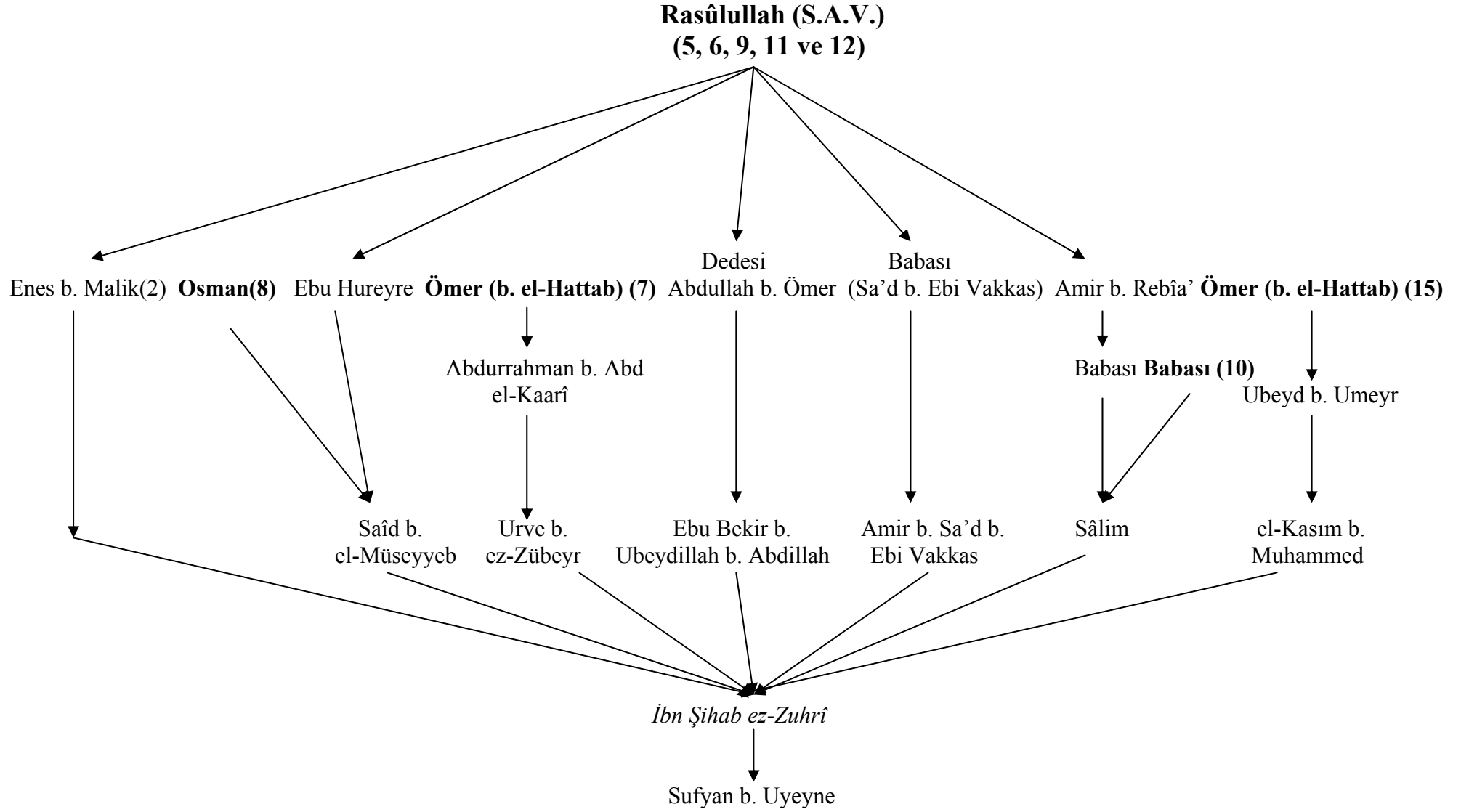
...

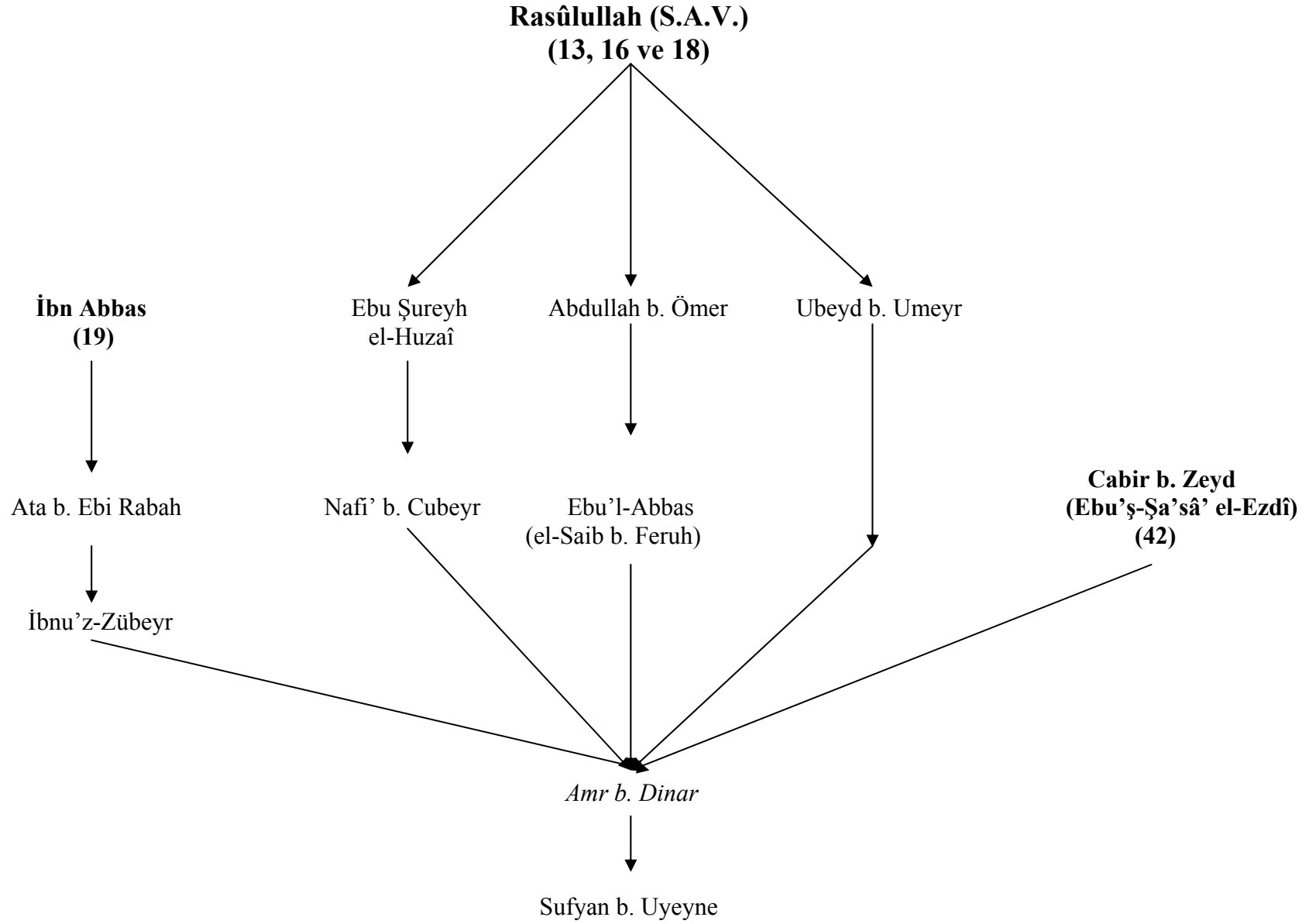
⁷⁵⁹ اسناده صحيح . أخرجه البيهقي في " سنن الكبرى " (348\10) من طريق أبي يحيى زكريا بن يحيى - راوى الجزء.

Sufyan B. Uyeyne'nin Cüzü'nde Yer Alan Hadislerin Senedlerinin Şematik Görünümü

Not: Parantez içerisinde belirtilen rakamlar, hadisin Sufyan b. Uyeyne'nin cüzü'ndeki numarasını göstermektedir.

Peygamber (S.A.V.) (17)

Ebu Şurayh el-Huzaî

Babası

Saîd b. Ebi Saîd

**Ömer b. el-Hattab
(20 ve 24)**

Ubeydullah b. Adiy b. el-Hayyar

Ma'mer b. Ebi Habibe

Bukeyr b. Abdillâh b. el-Eşecc

**İbn Mes'ûd
(21)**

Subeyy b. Ma'bed

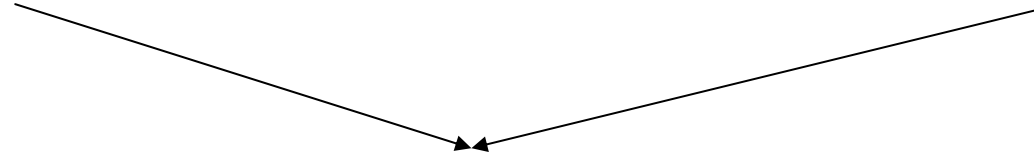
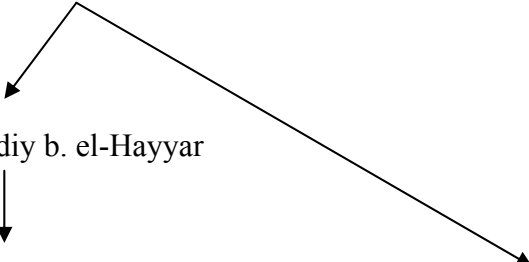
Ebu Vail

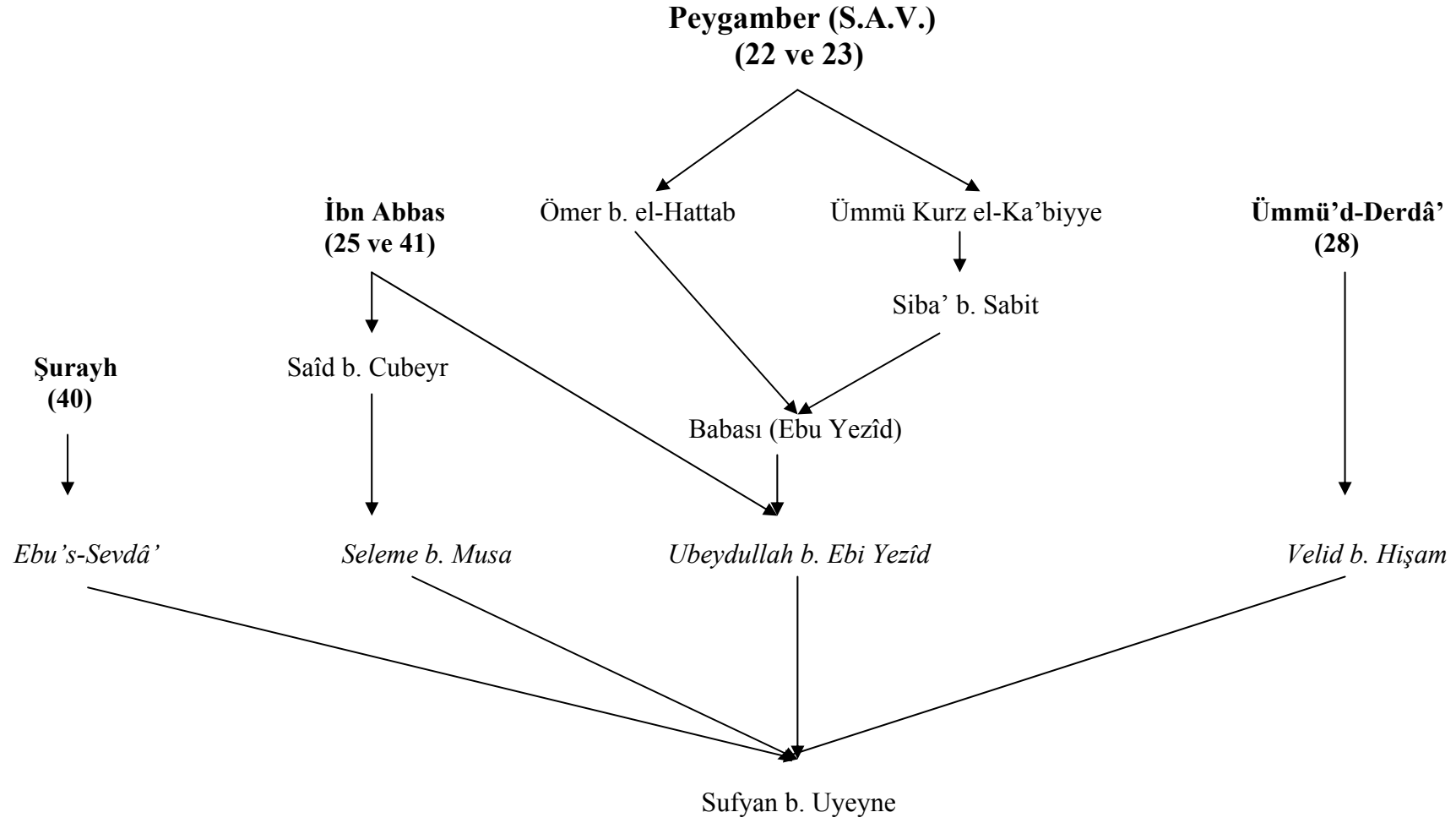
Abdurrahman b. Yezîd

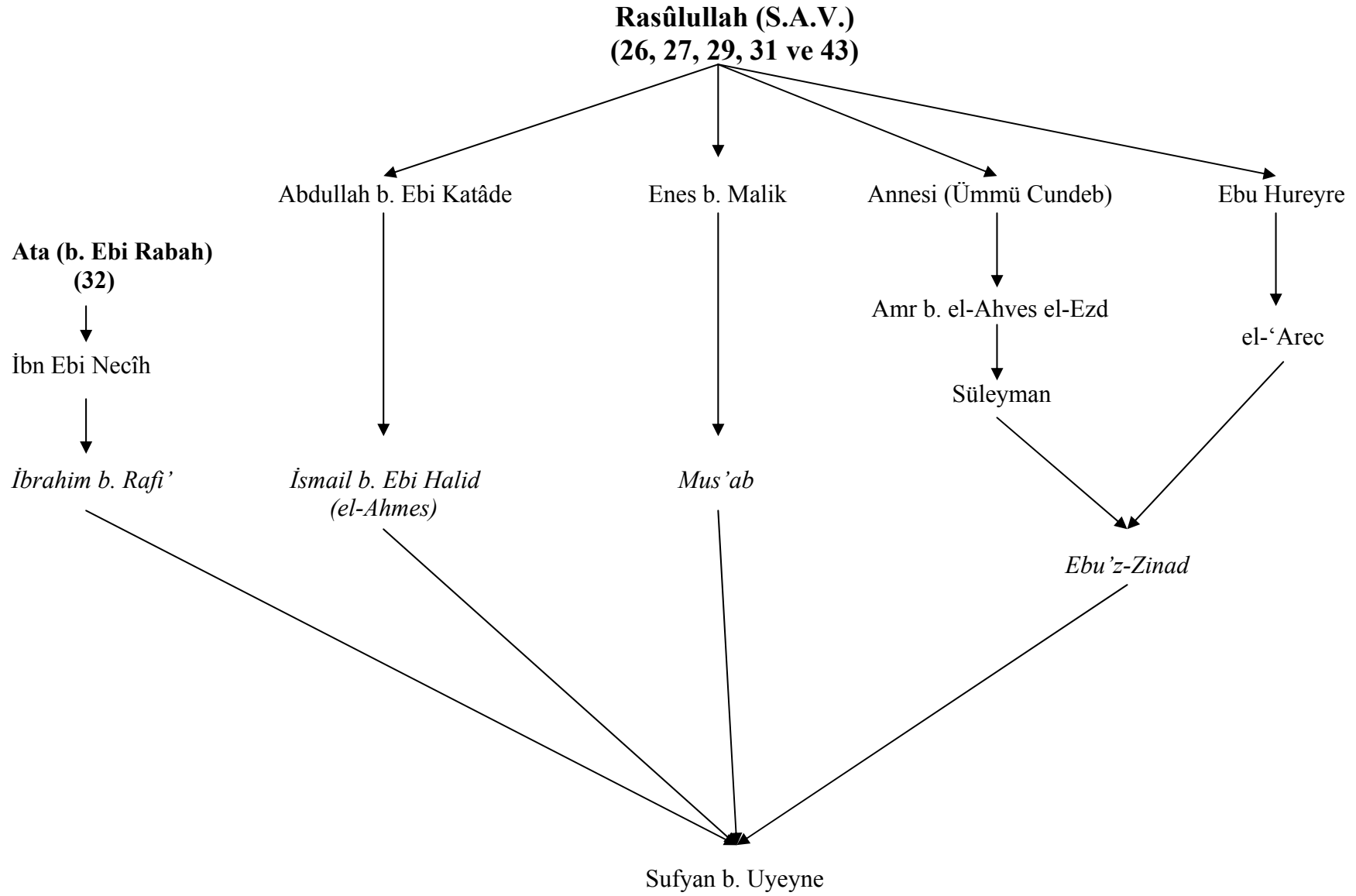
Muhammed b. Aclân

Abde (b. Ebi Lubabe)

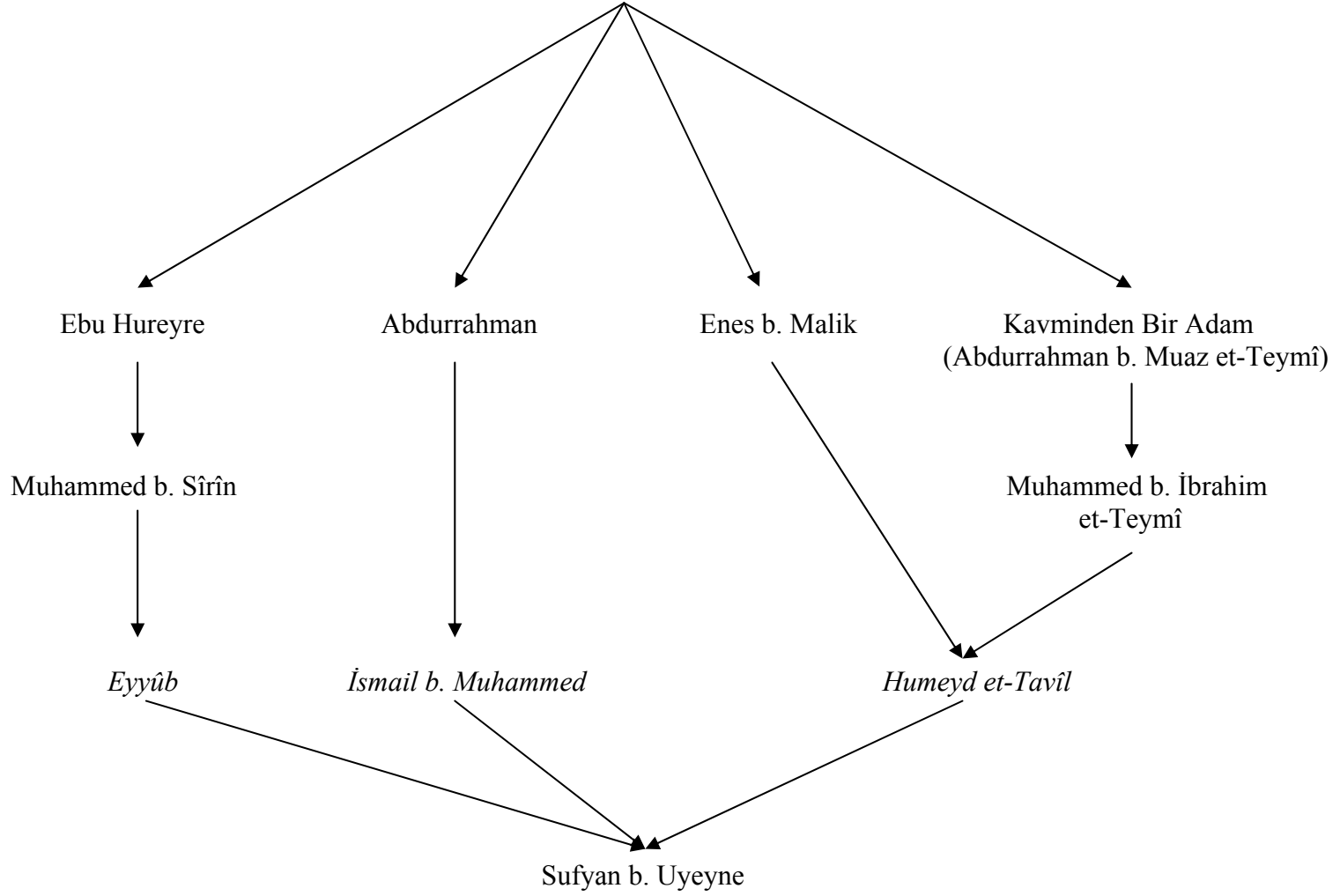
Sufyan b. Uyeyne

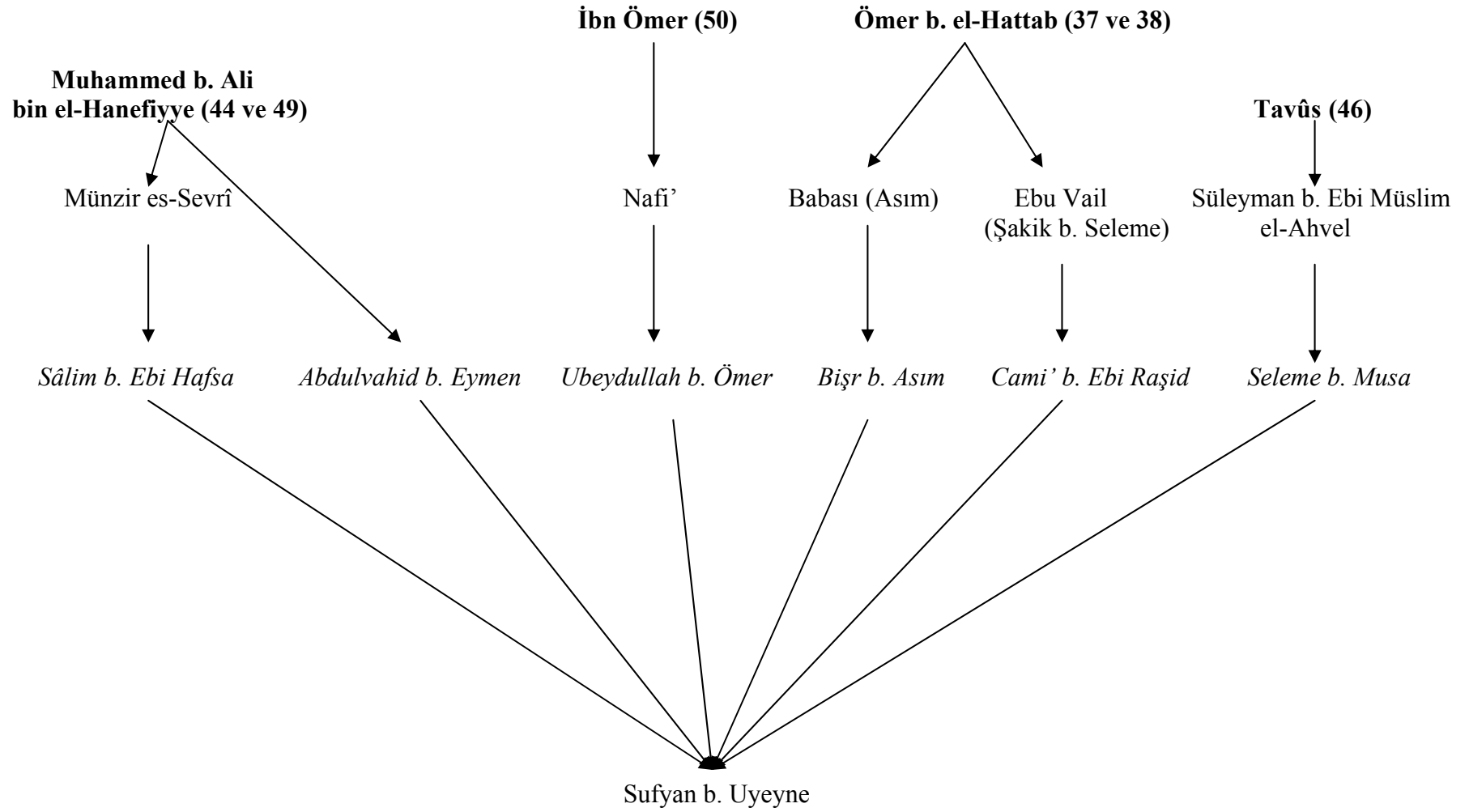

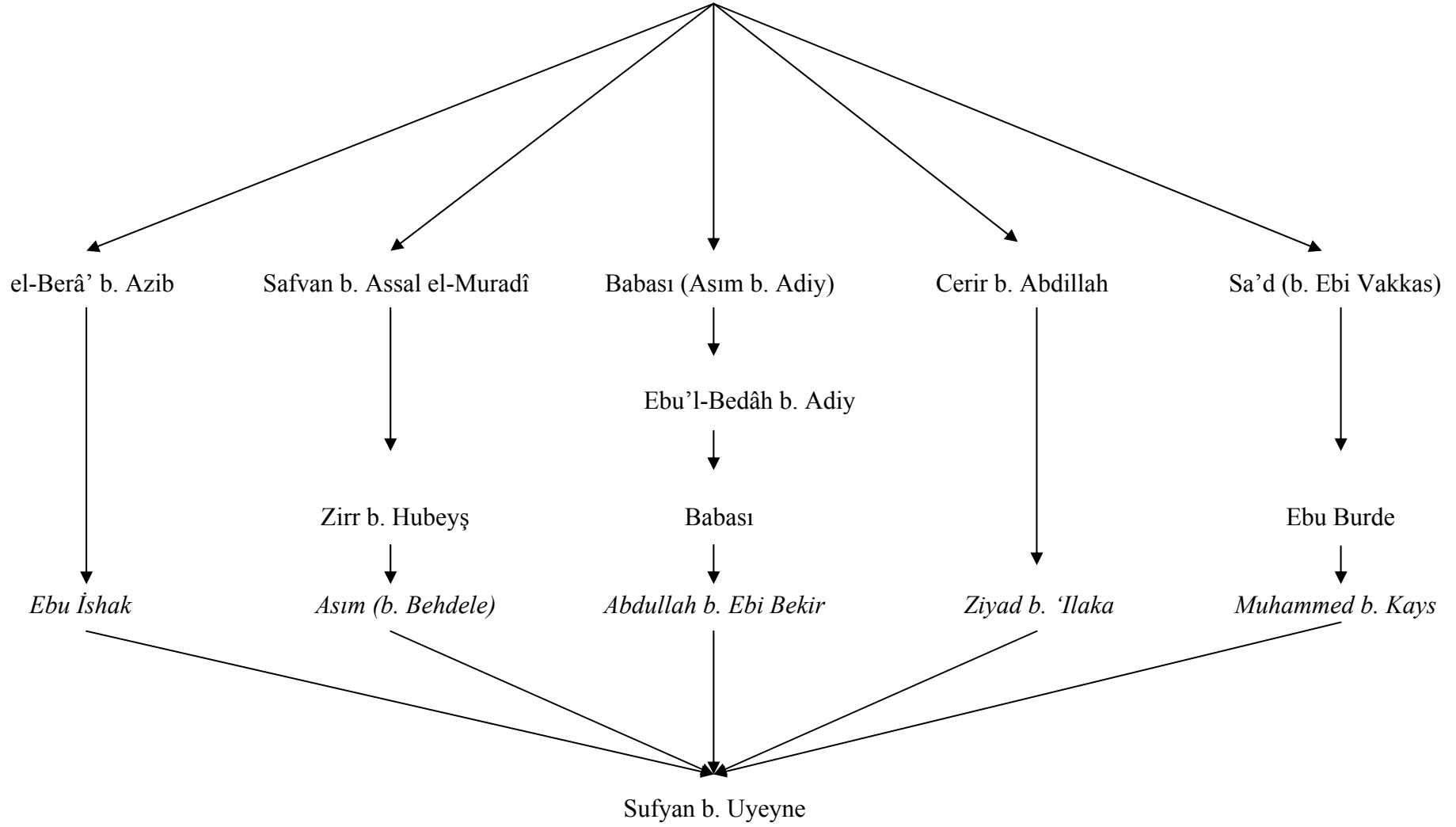

(Ebu'l-Kasım) Peygamber (S.A.V.)
(30, 33, 34 ve 35)

Peygamber (S.A.V.)
(36, 39, 45, 47, 48)

BİBLİYOGRAFYA

- Abdurrezzak, Ebu Bekir b. el-Hemmam, *el-Musannef*, el-Mektebetu'l-İslâmi, Beyrut, 1983.
- Accac, Muhammed Hatib, *es-Sünne Kable't-Tedvîn*, Daru'l-Fikr, Kahire, 1976.
- el-Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfu'l-Hafâ' ve Muzilu'l-İlbas Ammâ İstehere Mine'l-Ehadis Alâ Elsineti'n-Nas*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut, 1351.
- Adil Nüveyhinî, *Mu'cemu'l-Mufessirin*, Beyrut, 1983.
- AĞIRAKÇA, Ahmet, *Emevîler Döneminde Kıyamlar*, Şafak Yayınları, İstanbul, 1994.
- Ahmed b. Hanbel, *Kitabu'l-İlel ve Ma'rifetu'r-Rical*, Thk. Talat Koçyiğit-İsmail Cerrahoğlu, AÜİF Yayınları, Ankara, 1963.
- Ahmed b. Hanbel, *Müsnedu Ahmed b. Hanbel*, İstanbul, 1982.
- Ahmet Emin, *Duha'l-İslâm*, DARu'l-Kitabi'l-Arabi, Beyrut, 10.Baskı, Trsz.
- , *Fecru'l-İslâm*, Daru'l-Kutubi'l-Arabî, Beyrut, 1969.
- Ahmed Naim, *Sahih-i Buharî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi (Mukaddime)*, DİB Yayınları, Ankara, 1982.
- AKYÜZ, Ali, *Saîd b. Mansûr'un Musannefi'nin Yeniden İnşası*, MÜİFV Yayınları, İstanbul, 1997.
- ALGÜL, Hüseyin, *İslâm Tarihi*, Gonca Yayınevi, İstanbul, 1997.
- ATÇEKEN, İsmail Hakkı, *Devlet Geleneği Açısından Hişam b. Abdilmelik Dönemi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2001.
- AYCAN, İrfan, *Emevîler Dönemi Bilim, Kültür ve Sanat Hayatı*, İlahiyat Yayınları, Ankara, 2003.
- AYDINLI, Abdullah, *Hadiste Tesbit Yöntemi*, Kitabevi, İstanbul, 2003.
- , *Hadis İstılahları Sözlüğü*, Timaş Yayınları İstanbul, 1987.
- , *Hadis Rivayetinde Yazının Kullanımı ve Güvenilirliği, Sünnetin Dindeki Yeri*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1998.
- , *Ehl-i Hadis, DİA*, İstanbul, 1994, X/507-508.
- Aynî, Bedruddin Ebu Muhamed Mahmud b. Ahmed, *Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahihi'l-Buharî*, Mısır, 1392/1972.

el-A'zamî, M.M., *Fıkıh ve Sünnet*, Trc. Mustafa ERTÜRK, İz Yayınları, İstanbul, 1996.

el-Bağdâdî el-Hatîb, Ebu Bekr Ahmed b. Ali b. Sabit, *Cami' li Ahlâki'r-Ravi ve Âdabi's-Samî'*, Thk. Mahmud Tahhan, Mektebetu'l-Maarif, Riyad, 1403/1983.

-----, *el-Kifaye fi İlmi'r-Rivaye*, Medine, Trsz.

-----, *Şerefu Ashabi'l-Hadis*, Tahk. Muhammed Saîd HATİBOĞLU, DİB, Ankara, 1991

-----, *Tarihu Bağdad*, Daru'l-Kitabi'l-Arabi, Beyrut, 1986.

Buharî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail, *Sahihu'l-Buharî*, Thk. Halil b. Me'mûn Seyha, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, 1425/2004.

-----, *et-Tarihu'l-Kebir*, el-Mektebetu'l-İslâmiyye, Diyarbakır, Türkiye, Trsz.

Corci Zeydan, *Medeniyyetu'l-İslâmiyye Tarihi*, Trc. (Osmanlıcaya) Zeki Meğamiz, Dersaadet Kanaat Matbaası, İstanbul, 1329.

ÇAKAN, İsmail L., *Hadsi Edebiyatı*, MÜİF Yayınları, İstanbul, 1989.

-----, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları*, MÜİF Yayınları, İstanbul, 1996.

Dairetu'l-Maarif Bezırgani İslâmî, Tahran, 1370.

Dairetu'l-Maarif Teşeyyu', Tefsîru ve Tefasiru Şia', Tahran, 1373 (İSAM Ktp. 4138/2).

Ed-Dakr, Abdulğani, *Sufyan b. Uyeyne Şeyhu Şuyuhi Mekke fi Asrihi*, Daru'l-Kalem, Beyrut, 1412/1992.

ed-Dârimî, Abdullah b. Abdirrahman, *Sünenu'd-Dârimî*, Daru'l-Kitabi'l-Arabi, Beyrut, 1407/1987.

DAVUDOĞLU, Ahmed, *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, Sönmez Neşriyat, İstanbul, 1977.

Dihlevî, Şah Velîyullah, *Huccetullahi'l-Baliğa*, Trc. Mehmet Erdoğan, İz Yayıncılık, İstanbul.

Ebu Davud, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistanî, *Sünenu Ebî Davud*, Daru'l-Cenan, Beyrut, 1409/1988.

Ebu Nuaym, Ahmed b. Abdillâh el-İsbahanî, *Hilyetu'l-Evliya*, Daru'l-Kitabi'l-Arabiyye, Beyrut, 1387/1967.

- Ebu Zehra, Muhammed, *İmam Şafii*, Trc. Osman KESKİOĞLU, DİB Yayınları, Ankara, 2000.
- Ebu Zehv, Muhammed, *el-Hadis ve'l-Muhaddisûn*, Daru'l-Kitabi'l-Arabi, Beyrut, 1984.
- EVGİN, Abdulkadir, *Buharî'nin Hocası Abdullah b. Zübeyr el-Humeydî ve Müsnedi*, İlâhiyât, Ankara, 2004.
- Feyzullah, Muhammed Fevzi, *el-Mezhebu'l-Fıkhiyye*, Kuveyt, 1405/1985.
- FIĞLALI, Ethem Ruhi, Ebu Mansur el-İclî, *DİA*, İstanbul, 1994, X/181-182.
- GÖLCÜK, Şerafettin, Beyan b. Sem'an, *DİA*, İstanbulu, 1992, VI/28-29.
- , Beyan b. Sem'an, *DİA*, İstanbulu, 1993, VII/233-234.
- GÖRMEZ, Mehmet, *Sünnet ve Hadislerin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, TDV Yayınları, Ankara, 1997.
- el-Hairî, Muhammed Hüseyin el-A'lemî, *Dairetu'l-Maarifi's-Şia el-'Amme*, Müessesetu'l-A'lemi li'l-Matbuat, Beyrut, Trsz.
- Hakim en-Neysaburî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Abdillâh , *Ma'rifetu Ulumi'l-Hadis*, Beyrut, 1985.
- HASAN, İbrahim Hasan, *Siyasî-Dinî-Kültürel İslâm Tarihi*, Çev. İsmail YİĞİT-Sadrettin GÜMÜŞ, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1987.
- HATİBOĞLU, Muhammed Saîd, *Müslüman Kültürü Üzerine*, Kitâbiyât, Ankara, 2004.
- HİTTİ, Philip K., Prof. Dr., *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*, Trc. Salih TUĞ, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1980.
- Hucvirî, Ali b. Osman Cüllabî, *Keşfu'l-Mahcûb (Hakikat Bilgisi)*, Terc. Süleyman ULUDAĞ, Dergah Yayınları, İstanbul, 1996.
- el-Hudaribek, Muhammed, *ed-Devletu'l-Abbasiyye*, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, Trsz.
- , *ed-Devletu'l-Emeviyye*, Thk. Muhammed el-Osmânî, Daru'l-Kalem, Beyrut, 1986.
- el-Humeydî, Ebu Bekir Abdullah b. ez-Zübeyr, *el-Müsned*, Thk. Habiburrahman el-A'zamî, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1409/1988
- İbn Abdilberr, Ebu Ömer Yusuf b. Abdillâh, *Camii Beyani'l-İlmi ve Fadlihi ve Mâ Yenbağî fî Rivayetihi ve Hamlihi*, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, Trsz.

İbn Adiyy, Abdullah b. Adiyy b. Abdillan, *el-Kâmil fî Duafâi'r-Ricâl*, Thk. Yahya Muhtar Ğazâvî, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1409/1988.

İbn Ebi Hatim, Ebu Muhammed Abdirrahman b. Ebi Hatim Muhammed b. İdris b. el-Münzir er-Razî, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, Dairetu'l-Maarifi'l-Osmani, Haydarabad, 1271/1952.

İbn Ebi Hatim, *Takdimetu'l-Cerh li Kitabi'l-Cerh ve't-Ta'dil*, Matbaatu Meclisi Dairetu'l-Maarifi'l-Osmaniye, Haydarabad, 1271/1952.

İbn Ebi'l-İzz ed-Dımaşkî, Ali b. Ali b. Muhammed, *Şerhu'l-Akidetu't-Tahaviyye*, Beyrut, 1413/1992, I-II.

İbn Ebi Vefa, Abdulkadir el-Haneî, *el-Cevahiru'l-Mudîe fî Tabakati'l-Haneîyye*, Daru'l-Maarifi'n-Nizamiyye, Hindistan, Trsz.

İbnu'l-Esir, Ebu'l-Hasan İzzeddin Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed eş-Şeybanî el-Cezerî, *el-Kami fî't-Tarih*, Terc. Ahmet Ağırakça, Yunus Apaydın, Abdulkirim Özaydınlı, Zülfikar Tüccar, M.Beşir Eryarsoy, Bahar Yayınları İstanbul, 1985.

İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buharî*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1416/1996.

-----, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahabe*, I.Baskı, Mektebetu'l-Müsenna, Bağdad, 1328.

-----, *Tehzibu't-Tehzib*, Matbaatu Meclisi Daireti'l-Maarifi'n-Nizamiye, Haydarabad, 1325.

İbn Hallikan, Ebu'l-Abbas Şemsuddin Ahmet b. Muhammed, *Vefeyatu'l-A'yan ve Enbau Ebnai'-Zaman*, Thk. İhsan Abbas, Daru's-Sekafe, Beyrut, 1968.

İbn Hibban, Ebu Hatim Muhammed b. Hibban el-Bustî, *Meşahiru Ulemai'l-Emsar ve 'Alami Fukahai'l-Akdar*, Muessesetu'l-Kutubi's-Sekafiye, Beyrut, 1408/1987.

İbn Kesir, İsmail b. Ömer, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, Beyrut, 1966.

İbn Mâce, Ebu Abdillan Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî, *Sünenu İbn Mâce*, Thk. Muhammed Fuad Abdulbakî, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut, 1975.

İbn Manzur, Cemaluddin Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem, *Lisanu'l-Arab*, Daru Sâdır, Beyrut, Trsz.

İbn Mende, el-Hafız Muhammed b. İshak b. Yahya, *Kitabu'l-İman*, Beyrut, 1407/1987, I-II.

- İbn Nedim, *el-Fihrist*, Mektebtu Hayyât, Beyrut, Trsz.
- İbn Sa'd, Ebu Abdillâh el-Basrî, *et-Tabakatu'l-Kübra*, Daru Sâdır, Beyrut, Trsz.
- İbnu's-Salâh, Ebu Amr Osman b. Abdurrahman eş-Şehrezûrî, *Ulumu'l-Hadis*, Thk. Nurettin İtr, Daru'l-Fikr, Suriye, 1406/1986.
- KANDEMİR, Yaşar , *Mevzu Hadisler Menşei Tanıma Yolları Tenkidi*, MÜİFV Yayınları, İstanbul, 1997.
- KARAMAN, Hayrettin, *İslâm Hukuk Tarihi*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1999.
- el-Kâsimî, Muhammed Cemalettin, *Kavaidu't-Tahdis min Fünûni Mustalahi'l-Hadis*, Thk. Muhammed Behcet el-Baytar – Muhammed Reşid Rıza, Daru'n-Nefais, Beyrut, 1414/1993.
- Katip Çelebi, Mustafa b. Abdillâh el-Kostantinî, *Keşfu'z-Zunûn an Esmâi'l-Kütüb ve Funûn*, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1992.
- KIRBAŞOĞLU, Hayri, *İslâm Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2000.
- , *Sünni Paradigmanın Oluşumunda Şafî'nin Rolü*, Kitâbiyât, Ankara, 2003.
- KOÇYİĞİT, Talat, *Hadis Tarihi*, AÜİF Yayınları, Ankara, 1988.
- , *Hadis Usûlü*, TDV Yayınları, Ankara, 1997.
- Malik b. Enes, *el-Muvatta'*, Thk. Ve Tah. Muhammed Fuad Abdulbaki, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1951.
- el-Mervezî, Ebu Yahya Zekeriya b. Yahya b. Esed, *Cüz'ü Sufyan b. Uyeyne*, Thk. Ebu Abdurrahman Mus'ad b. Abdilhamid es-Sa'denî, Daru's-Sahabe li't-Turas, Tanta, 1412/1992.
- Mes'ûdî, Ebu'l-Hüseyn Ali b. Hüseyin, *Murûcu'z-Zeheb*, Mısır, 1964.
- Mubarekfûrî, Muhammed b. Abdurrahman, *Tuhfetu'l-Ahvezî bi Şerhi Camii't-Tirmizî*, Mektebetu's-Selefiyye, Medine, 1986.
- Muhammed Ra'fet Saîd, *Ma'mer Raşid es-San'anî Mesadiruhu ve Menhecuhu ve Eseruhu fî Rivayeti'l-Hadis*, Alemu'l-Kutub li'n-Neşri ve't-Tevzî', Riyad, 1403/1983.
- el-Mizzî, Yusuf b. ez-Zekî Abdurrahman Ebu'l-Haccâc, *Tehzîbu'l-Kemâl*, Thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Müessesetu'r-Risale, Beyrut, 1400/1980.
- Muhayirî, Ahmed Salih, *Tefsiru Sufyan b. Uyeyne*, Mektebetu'l-İslâmî, Riyad, 1983.

Muhsin el-Emin, *Ayanu's-Şia*, Thk. Hasan el-Emin, Daru't-Taaruf li'l-Matbuat, Beyrut, 1406/1986.

Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc, *el-Camiu's-Sahih*, Thk. Muhammed Fuad Abdulbaki, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981.

en-Nevevî, Ebu Zekeriya Muhyiddin b. Şeref, *Şerhu'n-Nevevî alâ Sahihi Müslim (el-Minhac)*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut, 1392/1972.

-----, *Tehzibu'l-Esma ve'l-Luğât*, Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, Trsz.

en-Nesaî, Ebu Abdirrahman Ahmed b. Şuayb, *Sünenü'n-Nesâî*, Daru'l-Fikr, Beyrut. Trsz.

ÖZ, Mustafa, Ca'd b. Dirhem, *DİA*, İstanbul, 1992, VI/542–543.

ÖZAYDIN, Abdülkerim, Esed b. Abdillâh el-Kasrî, *DİA*, İstanbul, 1995, XI/365.

-----, Halid b. Abdillâh el-Kasrî, *DİA*, İstanbul, 1997, XV/281-282.

ÖZAFŞAR, M.Emin, *Hadisi Yeniden Düşünmek*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 1998.

ÖZKUYUMCU, Nadir, Haris b. Süreyc, *DİA*, İstanbul, 1997, XVI/201.

ÖZPINAR, Ömer, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2005.

ÖZSOY, Abdulvahap, “Şu'be İbnu'l-Haccâc ve Hadisçiliği”, Basılmamış Yüksek Lisan Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Erzurum, 2004.

er-Ramehurmuzî, el-Hasan b. Abdirrahman, *el-Muhaddisu'l-Fasl Beyne'r-Ravi ve'l-Vaî*, Thk. Muhammed Accac el-Hatîb, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1984.

Saîd b. Mansur, el-Horasanî, *Sünen*, I-II, Tahk. Habiburrahman el-A'zamî, Beyrut, 1985.

Saîd Nursî, Bediüzzaman, *Sözler*, Envar Neşriyat, İstanbul, 1991.

SANDIKÇI, Kemal, *İlk Üç Asırda İslâm Coğrafyasında Hadis*, DİB Yayınları, Ankara, 1991.

SEZGİN, Fuat, *Buhari'nin Kaynakları*, Kitabiyat Yayınları, Ankara, 2000.

-----, *Tarihu't-Turasi'l-Arabî*, Arp. Çeö. Mahmud Fehmi Hicazî-Fehmi Ebu'l-Fadl, el-Heyetu'l-Mısıriyyetu'l-Amme li'l-Kitab, Mısır, 1977.

SIRMA, İhsan Süreyya, *Abbasîler Dönemi*, Beyan Yayınları, İstanbul, Trsz.

-----, *Emevîler Dönemi Hilafetten Saltanata*, Beyan Yayınları, İstanbul, 1990.

Subhi es-Salih, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, Terc. M.Yaşar KANDEMİR, DİB Yayınları, Ankara, 1988.

-----, *Mebahis fî Ulûmi'l-Kur'an*, Daru'l-İlm, Beyrut, 1997.

es-Suyuti, Celaluddin Abdurrahman b. Ebi Bekr, *Tarihu'l-Hulefa*, Thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Matbaatu's-Saade, Mısır, 1902.

-----, *Tedribu'r-Ravî*, Thk. İrfan el-'Aşşe Hassûne, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1414/1993.

eş-Şafiî, Muhammed b. İdris, *er-Risale*, Thk. Ahmed Muhammed Şakir, el-Mektebetu'l-İlmiyye, Beyrut, 1358/1939.

eş-Şafiî, Muhammed b. İdris, *er-Risale (İslâm Hukukunun Kaynakları)*, terc.Abdulkadir ŞENER – İbrahim ÇALIŞKAN, TDV Yayınları, Ankara, 1997.

Şakir, Ahmed Muhammed, *el-Baisu'l-Hasîs*, Daru't-Turas, Kahire, 1399/1979.

eş-Şa'ranî, Abdulvahhab, *et-Tabakatu'l-Kubra (et-Tabakatu's-Şa'ranî)*, Matbaatu'l-Âmire el-Osmaniye, Mısır, 1316.

et-Taberî, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Tarihu'l-Umem ve'l-Mülûk*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1407/1987.

et-Tahanevî, Zafer Ahmed, *Yeni Usûl-i Hadis*, Tahk. Abdulfettah Ebu Gudde, Terc. İbrahim CANAN, TÖV Yayınları, İzmir, 1982.

Tefsiru ve Tefasiru Şia, *Dairetu'l-Maarif*, Tahran, 1373, İSAM Ktp. 41383/2.

Tirmizî, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevre, *Sünenu't-Tirmizi*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1414/1994.

TOPALOĞLU, Bekir, *Kelam İlmi Giriş*, Damla Yayınevi, İstanbul, 1988.

-----, Allah, *DİA*, İstanbul, 1989, II/471-498.

TUCKER, F.William, *Beyan b. Sem'an ve Beyaniyye: Emevî Irak'ın Şiî Aşırıları*, Çev. Yusuf Benli, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, c.III sayı:1,2003.

TUNÇ, Cihat, Gaylan ed-Dımaşkî, *DİA*, İstanbul, 1996, XIII/414-415.

Tûsî, Ebu Bekr Serrâc, *el-Luma' İslâm Tasavvufu*, Terc.Hasan Kamil YILMAZ, Altınoluk Yayınları, İstanbul, 1996.

ÜNAL, İsmail Hakkı, *İmam Ebu Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, DİB Yayınları, Ankara,2001.

Vagleri, Laura Veccia, *Raşid Halifeler ve Emevîler Dönemi*, Çev. İlhan Kutluer, İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti, Hikmet Yayınları, İstanbul, 1988.

- YAVUZ, Yusuf Şevki, Halku'l-Kur'an, *DİA*, İstanbul, 1997, XV/371–375.
- YILDIZ, H.Dursun, *Doğuştan Günümüze İslâm Tarihi*, Çağ Yayınları, İstanbul, 1989.
- , Ebu Seleme el-Hallâl, *DİA*, İstanbul, 1994, X/228-229.
- , Abbasiler, *DİA*, İstanbul, 1988, I/32.
- ez-Zebidî, es-Seyyid Muhammed Murteda, *Tacu'l-Arûs min Cevahiri'l-Kamûs*, Matbaatu'l-Hayriyye, Mısır, 1306, I-X.
- ez-Zehebî, Ebu Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman, *el-İber fî Haberi men Ğaber*, Thk. Ebu Hacir Muhammed es-Saîd b. Besyûnî Zeğlûl, Daru'l-Kutubi'l-İlmiye, Beyrut, Trsz.
- , *Mizanu'l-İ'tidal fî Nakdi'r-Rical*, Thk. Ali Muhammed el-Becavî, Daru İhyai'l-Kutubi'l-Arabi, Beyrut, 1382/1963.
- , *Siyeru 'Alami'n-Nubela*, Muessesetu'r-Risale, Beyrut, 1406/ 1986.
- , *Tezkiretu'l-Huffaz*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Trsz.
- ez-Zehebî , Muhammed Hüseyin, *et-Tefsir ve'l-Müfessirûn*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut, 1396/1976.
- ez-Ziriklî, Hayrettin, *el-'Alam Kamusu't-Teracim*, 3.Baskı,Trsz..
- ZORLU, Cem, *Abbasîlere Yönelik Dini İsyânlar*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2001.

ÖZGEÇMİŞ

1970 tarihinde Tekman'ın Taşkesen Köyü'nde dünyaya geldi. İlk öğrenimini doğduğu köy olan Taşkesen'de, orta öğrenimini ise Erzurum İ.H.Lisesi'nde tamamladı. 1989 yılında girdiği Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden 1994 yılında birincilikle mezun oldu. 2000 yılında Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Hadis Bilim Dalında “Hz. Peygamber'in Had Uygulamalarıyla İlgili Hadislerinin Tahlili” isimli çalışmasıyla Yüksek Lisansını tamamladı. Aynı yıl Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Hadis Bilim Dalında doktora yapmaya hak kazandı.

1994-1995 öğretim yılında Erzurum Merkez Barbaros Hayrettinpaşa İ.Ö.Okulu'nda Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretmeni olarak göreve başladı. 1995-1998 yılları arasında Barbaros Hayrettinpaşa İlk Öğretim Okulu'nda, 1998-1999 yıllarında Erzurum Mehmet Akif Ersoy Lisesi'nde, 1999-2005 yılları arasında Erzurum 70.Yıl İlköğretim Okulu'nda Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretmeni olarak görev yaptı. 2005 yılında yapılan sınav sonucunda Erzurum Spor Lisesi'ne Müd. Yard. Olarak atandı.

Halen aynı görevi yürütmekte olup, evli ve iki çocuk babasıdır.